

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI



KÂİNATIN YARATILMASIYLA İLGİLİ BİLİMSEL TEFSİRE
KONU OLAN ÂYETLERİN BAĞLAMSAI ANALİZİ

MUHAMMET ESER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ CEYDA GÜRMAN

SİNOP - 2024

TEZ KABUL

MUHAMMET ESER tarafından hazırlanan “**KÂİNATIN YARATILMASIYLA İLGİLİ BİLİMSEL TEFSİRE KONU OLAN ÂYETLERİN BAĞLAMSAK ANALİZİ**” başlıklı bu çalışma, 25.01.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Faruk Özdemir
Sinop Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi

İmza

**Üye
(Danışman)**

Dr. Öğr. Üyesi, Ceyda Gürman
Sinop Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi

İmza

Üye

Dr. Öğr. Üyesi, Sümeyye Sevinç
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/İslami İlimler Fakültesi

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Fadime Dirik

.....

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Muhammet Eser

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİLİMSEL TEFSİRE KONU OLAN KÂİNATIN YARATILMASIYLA İLGİLİ ÂYETLERİN BAĞLAMSAK ANALİZİ

MUHAMMET ESER

SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ CEYDA GÜRMAN

Kur'an âyetleri tarihî süreç içerisinde muhtelif usûl ve yöntemlerle, farklı bakış açılarıyla ele alınıp anlaşılmasına ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Müfessirlerin Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabaları birçok tefsir ekolünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan tefsir ekollerinden birisi de bilimsel tefsir ekolüdür. Bilimsel tefsir ekolü Kur'an'ı, âyetlerden bilimsel veri içeren bir çıkarım yapıp yapılamayacağı yönüyle ele almaktadır. Araştırmada Kur'an âyetlerinin bilimsel verilere işaret edip etmediği, kâinatın yaratılmasıyla ilişkilendirilen âyetlerin bilimsel yönlerinin olup olmadığı ve ilgili âyetlerin bağlamlarına uygun yorumlanıp yorumlanmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Âyetlerin tefsirinde bağlamın dışına çıkılmamasının, sahih anlama ulaşma ve maksadı doğru tayin etme açısından oldukça önemli olduğu kanaatindeyiz. Araştırma giriş kısmı dahil üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın önemi, amacı, sınırları ve yöntemi üzerinde durulmuş, araştırmayla ilgili kaynakların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Birinci bölümde âyetlerin doğru anlamlarına ulaşmak için bağlamları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekliliği vurgulanmış, kâinatın yaratılmasıyla ilgili âyetlere bağlama uygun olarak yaklaşıp yaklaşılmadığının belirlenmesi hedeflenmiştir. Söz konusu âyetleri bağlamları bakımından ele alan bir araştırmanın olmaması bu tezin hazırlanmasına zemin oluşturmuştur. Bilimsel tefsire konu olan tüm âyetleri yüksek lisans tezi kapsamında değerlendirmek mümkün olmayacağı için araştırma kâinatın yaratılmasıyla ilgili âyetlerle sınırlandırılmıştır. İkinci bölümde bilimsel tefsirin tanımı, bilimsel tefsir akımının tarihî seyri, bu tefsir akımının gerekliliğini savunanlar ve bilimsel tefsir anlayışına karşı çıkıp eleştiri yöneltenlerin görüşleri ile Kur'an'ın içerik ve üslûp açısından bilimsel tefsirle ilişkisi incelenmiştir. Metinlerdeki anlam bütünlüğünün korunması için gerekli olan bağlamın ne anlama geldiği açıklanmaya çalışılmış ve bağlamın çeşitleri üzerinde durulup Kur'an âyetlerinin maksadını anlama konusunda bağlamın önemine vurgu yapılmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde ise bilimsel tefsire konu olan kâinatın yaratılmasına ilişkin âyetler tespit edilerek hem klasik tefsirlerde ve hem günümüze kadar gelen süreçte kaleme alınmış tefsirlerde bu âyetler hakkında yapılan yorumlar incelenmiştir. Buna ek olarak âyetlerin bağlamlarına ulaşabilmek maksadıyla sahâbe ve tâbiûn dönemi tefsirlerine başvurulmuştur. Sahâbe ve tâbiûn'un bilimsel tefsire konu olan bu âyetler hakkındaki açıklamaları ile sonraki dönem müfessirlerinin izahlarının mukayesesi yapılmıştır. Kısaca bilimsel tefsire konu olan kâinatın yaratılmasıyla ilgili âyetlerin asıl maksatlarına uygun ve bağlamlarından koparılmadan anlaşılıp anlaşılmadıkları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEK: Tefsir; Bilimsel (İlmî) Tefsir; Bağlam; Kâinat; Yaratılma

Ocak 2024, 111 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

CONTEXTUAL ANALYSIS OF VERSES RELATED TO THE CREATION OF THE UNIVERSE, WHICH ARE SUBJECT TO SCIENTIFIC INTERPRETATION

MUHAMMET ESER

**SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES**

SUPERVISOR: ASSISTANT PROFESSOR CEYDA GÜRMAN

The verses of the Qur'ān have been tried to be understood and interpreted with various methods and methods and from different perspectives throughout the historical process. The main aim of the commentators and scholars who deal with the Qur'ān is to understand the Qur'ān and to present it to the audience in the best way they can understand. The efforts of commentators to understand and interpret the Qur'ān have paved the way for the emergence of many schools of tafsir. One of the emerging schools of interpretation is the scientific school of interpretation. The scientific school of interpretation examines the Qur'ān in terms of whether an inference containing scientific data can be made from the verses. In the study, it was tried to determine whether the verses of the Qur'ān point to scientific data, whether the verses associated with the creation of the universe have scientific aspects, and whether the relevant verses are interpreted in accordance with their context. We believe that it is very important not to go out of context in the interpretation of the verses in terms of reaching the authentic meaning and determining the purpose correctly. The study consists of three parts, including the introduction. In the first part, the importance, purpose, limits and method of the research are emphasized and the sources related to the study are evaluated. In the second part, the definition of scientific exegesis, the historical course of the scientific exegesis movement, the opinions of those who defend the necessity of this exegesis movement and those who oppose and criticize the understanding of scientific exegesis, and the relationship of the Qur'ān with scientific exegesis in terms of content and style are examined. It has been tried to explain what context means, which is necessary to preserve the integrity of meaning in the texts, and the types of context have been emphasized and the importance of context in understanding the purpose of the Qur'ānic verses has been emphasized. In the third part of the study, the verses regarding the creation of the universe, which are the subject of scientific commentary, were identified and the comments made about these verses in both classical commentaries and commentaries written up to the present day were examined. In addition, in order to reach the context of the verses, the commentaries of the companions and Tābiūn periods were consulted. The explanations of the companions and the tābiūn about these verses, which are the subject of scientific interpretation, were compared with the explanations of later period commentators. In short, it has been tried to reveal whether the verses related to the creation of the universe, which are the subject of scientific exegesis, are understood in accordance with their original intentions and without being detached from their context.

KEYWORDS: Commentary; Scientific Interpretation; Context; Universe; Creation

January 2024, 111 Page

TEŞEKKÜR

Çalışma sürecinde öneri ve yönlendirmeleriyle, ilmî ve akademik değerlendirmeleriyle çalışmamın her aşamasında yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ceyda Gürman'a, önemli tespit ve tenkitleriyle teze katkıda bulunan Doç. Dr. Faruk Özdemir ve Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye Sevinç'e müteşekkirim. Eğitim hayatım boyunca daima yanımda olan kıymetli aileme ve manevî desteğini her zaman hissettiğim Halide Banu Koca'ya teşekkürü borç bilirim.

Muhammet Eser



İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ KABUL	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi	2
1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi	3
2. BİLİMSEL TEFSİR VE KUR'AN'I ANLAMADA BAĞLAM	6
2.1. Bilimsel Tefsir	6
2.1.1. Bilimsel Tefsirin Tanımı	7
2.1.2. Bilimsel Tefsirin Tarihî Seyri	9
2.1.3. Savunanlar ve Karşı Çıkanlar Açısından Bilimsel Tefsir	18
2.1.3.1. Bilimsel Tefsir Anlayışının Gerekliliğini Savunanlar	19
2.1.3.2. Bilimsel Tefsir Anlayışına Karşı Çıkanlar	20
2.1.3.3. Bilimsel Tefsire Karşı Mutedil Yaklaşımlar	24
2.1.4. Kur'an - Bilimsel Tefsir İlişkisi	25
2.1.4.1. Kur'an'ın Üslûbu Açısından Kur'an - Bilimsel Tefsir İlişkisi	26
2.1.4.2. Kur'an'ın İçeriği Açısından Kur'an - Bilimsel Tefsir İlişkisi	27
2.2. Bağlam	29
2.2.1. Bağlamın Tanımı	30
2.2.2. Bağlamın Çeşitleri	33
2.2.2.1. İç Bağlam, Çeşitleri ve İç Bağlam Açısından Münâsebâtü'l-Kur'an İlmi	33
2.2.2.1.1. Dilsel Bağlam	33
2.2.2.1.2. Konusal Bağlam	34
2.2.2.1.3. Sınıfsal Bağlam	35
2.2.2.1.4. İşlevsel Bağlam	35
2.2.2.1.5. Varoluşsal Bağlam	36

2.2.2.1.6. İç Bağlam Açısından Münâsebâtü'l-Kur'an İlmi	36
2.2.2.2. Dış Bağlam ve Çeşitleri	38
2.2.2.2.1. Tarihsel ve Zamansal Bağlam.....	38
2.2.2.2.2. Kültürel Bağlam.....	40
2.2.2.2.3. Sosyal Bağlam	41
2.2.2.2.4. Coğrafi Bağlam.....	42
2.2.2.2.5. Beşerî ve Psikolojik Bağlam.....	42
2.2.3. Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Önemi.....	43
3. KÂİNATIN YARATILMASIYLA İLGİLİ BİLİMSEL TEFSİRE KONU OLAN	
ÂYETLERİN BAĞLAMSAK ANALİZİ.....	48
3.1. Gök ve Yerle İlgili Âyetlerin Bilimsel Tefsiri ve Bağlam Açısından	
Değerlendirilmeleri.....	51
3.1.1. Gök ve Yerin Bitişik Olup Ayrılması: Enbiyâ 21/30	52
3.1.2. Gök ve Yerin Yaratılması: Yâsîn 36/81 ve İbrahim 14/32.....	56
3.1.3. Altı Gün/Evrede Yaratma: A'râf 7/54	59
3.1.4. Yedi Gök ve Yer: Bakara 2/29, Mülk 67/3 ve Talâk 65/12.....	65
3.1.5. Duman Halindeki Semâ: Fussilet 41/11	70
3.1.6. Semânın Direkleri: Ra'd 13/2 ve Fâtır 35/41.....	73
3.2. Dünya ve Ay ile İlişkilendirilen Âyetlerin Bilimsel Tefsiri ve Bağlam Açısından	
Değerlendirilmeleri.....	75
3.2.1. Dünya'nın Şekli: Fâtır 35/13 ve Bakara 2/22	75
3.2.2. Dünya'nın Kenarlarından Eksiltilmesi: Enbiyâ 21/44.....	79
3.2.3. Dağlardan ve Gölgeden Hareketle Dünya'nın Hareket Halinde Olması: Neml	
27/88 ve Furkân 25/45-46.....	81
3.2.4. Gece ve Gündüzün Birbirine Katılmasından Hareketle Dünya'nın Hareket Halinde	
Olması: Âl-i İmrân 3/27 ve Hadîd 57/6	83
3.2.5. Ay'ın Hareket Halinde Olması: Yâsîn 36/38-40	85
3.3. Kâinatın Genişlemesi ve Düzeniyle İlgili Âyetlerin Bilimsel Tefsiri ve Bağlam	
Açısından Değerlendirilmeleri.....	87
3.3.1. Kâinatın Genişlemesi: Zâriyât 51/47	88
3.3.2. Kâinattaki Her Şeyin Bir Ölçüye Göre Yaratılması ve Kâinatın Eşsiz Düzeni....	91
SONUÇ	99
KAYNAKLAR	102
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR DİZİNİ

a.mlf.	: Aynı müellif
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Vefat tarihi
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabaları Hz. Peygamber (s.a.v) ile başlamış ve günümüzde de halen devam etmektedir. İslâm coğrafyası fetihlerle birlikte genişlerken Kur'an'ı anlama amacıyla âyetleri inceleyen birbirinden farklı kültür, dil ve milletlere sahip olan Müslümanlar, içinde bulundukları dönemlerinin imkân, şart ve ihtiyaçlarının da etkisiyle Kur'an'ın sahih mânasını ortaya koymaya gayret etmişlerdir. Bu anlama ve yorumlama çalışmalarının neticesinde tasavvufi, fikhî, felsefî ve ilmî/bilimsel gibi yaklaşım tarzları ve ekoller ortaya çıkmıştır.

Bu süreçte ortaya çıkmış ekollerden biri de âyetlere bilimsel veriler içermesi ve bilimsel verilere işaret edip etmemesi yönüyle yaklaşan bilimsel bir diğer adıyla ilmî tefsir ekolüdür. Araştırmada, bu tefsir eğiliminin, mahiyeti hakkında belli başlı bilgiler verildikten sonra Kur'an'a bilimsel verilerin bakış açısıyla bakmanın sıhhati ve Kur'an'ı anlama, yorumlama çalışmalarında kâinatın yaratılmasıyla ilgili bilimsel tefsire konu olan âyetlerin bağlamlarına uygun olarak yorumlanıp yorumlanmadıkları araştırılmıştır. Çünkü doğru anlama ulaşma noktasında, âyetler hakkında serdedilen yorumların, âyetlerin bağlamına ve kastedilen anlamına uygunluğu oldukça önemlidir. Zira Kur'an'ın insanlara hidayet kaynağı olma ve rehberlik etme gibi asıl amacından uzaklaşıldığı takdirde, âyetleri bağlamlarının dışına çıkarma ve dolayısıyla kastedilen doğru anlamı yakalayamama gibi durumlar söz konusu olabilir. Güncel bilimsel verilerin değişkenliği de göz önünde bulundurulursa, âyete söylemediğini söyletmek gibi bir hataya düşülmesi muhtemel hale gelmektedir.

Kâinatın yaratılmasıyla ilgili bilimsel tefsire konu olan âyetlerin doğru anlamlarına ulaşabilmek için iç bağlam denen siyak ile Kur'an bütünlüğü ve dış bağlam denen sebeb-i nüzûl, sosyal ve kültürel şartlar gibi etkenler önemlidir. Doğru anlama ulaşmak için âyetlerin nüzûlüne şahit olmuş sahâbe ve onlardan sonra gelen tâbiûnun söz konusu âyetleri nasıl anladıklarının tespit edilmesi de gerekmektedir. Çünkü Kur'an âyetlerini asıl maksadına uygun şeklide anlayan ve Müslümanlara âyetlerin anlamlarını bu maksada uygun şekilde aktaran Allah Resûlü ve onu takip eden ilk nesillerdir. Âyetlerin önce Hz. Peygamber tarafından nasıl izah edildiğini, sonra da sahâbe ve tâbiûnun tefsir yöntemlerinin neler olduğunu ilk dönem tefsirlerine başvurarak belirleyebiliriz. Bu

bakımdan âyetlerin inişindeki asıl maksatları anlamak için ilk dönem klasik tefsirlerinden istifade edilmesi son derece mühimdir.

Bu araştırma kâinatın yaratılmasıyla ilgili bilimsel tefsire konu olan âyetlerin nüzûl dönemi muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığını, söz konusu âyetler hakkında yapılan bilimsel yorumların âyetlerin bağlamlarına ne ölçüde uygun olduğunun belirlenmesini konu edinmektedir. Bununla birlikte Kur'an âyetlerini bilimsel tez ve verilerle birlikte ele alıp, Kur'an'da bilimsel mucizelerin var olduğu düşüncesinden hareket eden ve bu yol ile Kur'an'ın kutsallığını ortaya koymaya çalışan bilimsel tefsir ekolünün, kâinatın yaratılmasıyla ilgili âyetleri nasıl yorumladıkları ve bağlama uygun yaklaşıp yaklaşılmadığının belirlenmesi hedeflenmiştir. Buna ek olarak sahâbe, tâbiûn ve ilk dönem müfessirlerinden aktarılan anlamlara ne ölçüde bağlı kalındığının tespiti de amaçlanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi

Kur'an âyetlerine bilimsel tefsir bakış açısıyla yönelip, âyetleri dönemin bilimsel verilerinden istifa ederek açıklamaya ve yorumlamaya çalışma eğilimi, tefsir tarihinin bazı devirlerinde âlimlerce destek görmekle birlikte bazen de eleştirilere maruz kalmıştır. Bu konuda müfessirler iki görüş etrafında toplanmışlardır. Bir grup müfessir Kur'an âyetlerinin bilimsel veriler ışığında yorumlanmasına olumlu bakarken diğer grup ise bilimsel tefsir anlayışını eleştirerek böyle bir tefsir yaklaşımının uygun olmadığını savunmuşlardır. Günümüzde de bilimsel tefsir anlayışı hakkında birçok kitap, makale, yüksek lisans ve doktora tezleri gibi çalışmalar kaleme alınmıştır. Kaleme alınan bu eserlerin bir kısmında bilimsel tefsir anlayışının gerekliliği savunulurken bir kısmında bilimsel tefsir metoduyla âyetlerin bağlamından koparıldıklarına vurgu yapılmıştır. Bilimsel tefsire konu olan ve ilişkilendirilen âyetleri inceleyen eserler tetkik edildiğinde spesifik olarak bağlama vurgu yapan ve âyetleri bu açıdan değerlendirmeye tabi tutan bir araştırmanın olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırma giriş kısmıyla birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın önemi, amacı, sınırları ve yöntemi üzerinde durulmuş, araştırmayla ilgili kaynakların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde bilimsel tefsir akımının tarihî seyri, bilimsel tefsir akımının gerekliliğini savunanlar ve bu akıma karşı çıkıp eleştiri yöneltenlerin görüşleri, Kur'an'ın içerik ve üslûp açısından bilimsel tefsirle ilişkisi incelenmiştir. Metinlerdeki anlam bütünlüğünün korunması için gerekli

olan bağlamın ne demek olduğu ve bağlamın çeşitleri üzerinde durulup Kur'an âyetlerinin maksadını anlama konusunda bağlamın önemine vurgu yapılmıştır. Araştırmanın ana bölümünü oluşturan üçüncü bölümde kâinatın yaratılmasıyla ilgili bilimsel tefsire konu olan âyetlerin asıl maksatlarına uygun ve bağlamlarından koparılmadan anlaşılıp anlaşılmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın konusu bilimsel tefsir metodundaki bağlamsal problemleri ele alan bir konu olması hasebiyle, genel olarak bu alandaki örneklerin taranmasıyla sonuca ulaşma yoluna gidilmiştir. Bilimsel tefsire konu edinilen tüm âyetlerin yüksek lisans tezi kapsamında değerlendirilmesinin mümkün olamayacağı düşüncesinden hareketle konu, kâinatın yaratılmasıyla ilgili âyetlerle sınırlandırılmıştır.

Araştırmada tüm ilimler için geçerli kabul edilen tümdengelim, tümevarım ve analogi metodlarından da istifade edilmiştir.¹ Kâinatın yaratılmasıyla ilgili bilimsel tefsire konu olan âyetlerin ilk ve sonraki dönem müfessirleri tarafından nasıl anlaşıldığının incelenip iddia edilen modern bilimsel yorumlar ile mukayese edilmesi amaçlandığından, ilgili kaynaklarındaki bilgiler değerlendirilirken tümdengelim; bu kaynaklarda geçen bilgileri bir araya getirerek sonuca ulaşma noktasında tümevarım; müfessirlerin benzerlik ve farklılıkları tayin edilmeye çalışılırken de analogi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Kavramsal çerçeve çizilirken anlam bütünlüğünün bozulmaması adına kavram tanımlarına kısaca yer verilmiştir. Araştırmada Sosyal bilimlerin nitel araştırma yöntemlerinden olan tümevarım yöntemi diğer yöntemlere nazaran daha çok tercih edilmekle birlikte konu bütünlüğü bakımından özelden genele olacak şekilde bir kullanım araştırmanın metodunu oluşturmuştur. Müfessirlerin âyetler hakkındaki yorumlarına başvururken genellikle kronolojik sıraya göre yer verilmiştir. Yazım kurallarında Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi ve Türk Dil Kurumu takip edilmiştir. Âyetlerin mealleri için Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından “*Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*”² ve “*Kur'an Yolu Meali*”³ adlı eserlere başvurulmuştur.

1.3. Kaynakların Değerlendirilmesi

Âyetlerin sahâbe ve tâbiûn tarafından nasıl anlaşıldığı ve tefsir edildiğini tespit ve tayin etmede erken dönemden günümüze kadar kaleme alınan tefsir eserlerinin özellikle rivayet ağırlıklı olanları, tezimiz için ilk kaynaklar arasında yer almıştır. İlgili âyetlerin ilmî

¹ Zeki Aslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, (İstanbul 2001), 71, 80.

² Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007).

³ *Kur'an Yolu Meali*, haz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014).

hakikatler eşliğinde yorumlanmalarına dair misallere ulaşmak için ise dirayet ağırlıklı tefsirlere başvurulmuştur. Nüzûl dönemi muhataplarının âyetleri nasıl anladıklarının tespit edilmesinde bazı sahâbe ve tâbiûndan olan kimselerin âyetler hakkındaki görüşleriyle birlikte Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *et-Tefsîrû'l-kebîr* ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* isimli eserleri en çok istifade ettiğimiz eserler arasındadır. Hem nüzûl dönemi muhataplarının hem de dönemlerinin bilimsel bilgi birikimlerinden istifade ederek âyetleri ele alan müfessirlerin görüşlerini tespit etmek için Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ-ü ulûmid-dîn ve Cevâhiru'l Kur'ân*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-gayb*, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* adlı eserlerinden faydalandık. Eserlerin matbu halinin yanı sıra yer yer “el-Mektebetü's-şâmile” adlı program üzerinden de erişim sağlanmıştır. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'e bilimsel yönelişin en önemli temsilcilerinden biri olan Tantâvî Cevherî'nin (1862-1940) *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*, Ahmed Mustafa el-Merâgî'nin (1883-1952) *Tefsîrû'l-Merâgî* adlı eserleri âyetler hakkında yapılan bilimsel yorumların tespiti açısından istifade ettiğimiz eserler arasındadır. Ülkemizde araştırmamızda ele aldığımız âyetler hakkında yapılan bilimsel yorumların tespitinde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (1878-1942) *Hak Dini Kur'an Dili*, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Celal Yıldırım'ın *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* adlı eserlerini tetkik ederek söz konusu eserlerden çokça faydalandık. Bilimsel tefsirle ilgili metodolojiyi oluştururken Süleyman Gezer'in *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, Celal Kırcâ'nın *Kur'an ve Bilim* adlı kitabından, Abdurrahman Ateş'in *Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu*, Veysel Güllüce'nin *Kur'an'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi ve Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir*, Mustafa Öztürk'ün *Bilimselci Kur'an Yorumlarının Genel Kritiği*, İbrahim Hilmi Karslı'nın *Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar*, Şehmus Demir'in *Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ahmet Akbaş'ın *Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri* ve Cüneyt Eren'in *Bilimsel Tefsir Metodolojisi* adlı makalelerinden istifa ettik.

Ali Galip Gezgin'in, *Tefsîrde Semantik Metod* adlı eseri, Fatih Tiyeğin *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Mealllerdeki Bağlamsal Sorunlar* ve Mehmet Bağçıvan'ın *Kur'an Yorumunda Bağlamın Sınırlayıcılığı* ile Nurullah Agitoğlu'nun *Hadislerin*

Anlaşılmasında Bağlamın Rolü adlı doktora tezleri, Nihat Uzun'un *Âyetlerin Esas Anlamının Tespitiyle İlgili Önemli Bir Konu: Kur'an'ın Nüzûl Dönemi Muhatapları* adlı makalesi bağlamın tanımı, bağlam çeşitlerinden olan iç,dış bağlam ve Kur'an'ın doğru anlamına ulaşma noktasında bağlamın öneminden bahseden kaynaklardan olup faydalandığımız eserler arasındadır.

Nuri Bozkurt tarafından hazırlanan *Bilimsel Tefsir Adına İncelenen Âyetlerde Bağlamın Gözetilmesi Problemi* adlı yüksek lisans tezi bilimsel tefsire konu olan âyetlerde bağlam konusunu ele alması sebebiyle araştırmamızla benzeşmektedir. Ancak biz araştırmızda bilimsel tefsire konu olan âyetlerden kâinatın yaratılmasıyla ilgili olan âyetleri ele alarak araştırmamızı sınırlandırdık. Ayrıca bahsedilen tezde geçen rivâyet, dirâyet, işarî, fikhî tefsir çeşitleri gibi tali konulara yer vermeyip bilimsel tefsir ve bağlamla ilgili teorik çerçeveyi oluşturmaya odaklanıp özgün bir çalışma ortaya koymayı amaçladık.

Araştırmanın ana konusu olan kâinatın yaratılmasına ilişkin âyetler bağlamında gök ve yerin bitişik olup ayrılması hususunda Enbiyâ 21/30, gök ve yerin yaratılması hususunda Yâsîn 36/81 ve İbrahim 14/32, altı gün/evrede yaratma hususunda A'râf 7/54, yedi gök ve yer hususunda Talâk 65/12, Mülk 67/3 ve Bakara 2/29, duman halindeki semâ hususunda Fussilet 41/11, semânın direkleri hususunda Ra'd 13/2 ve Fâtır 35/41, kâinatın genişlemesi hususunda Zâriyât 51/47, Dünya'nın şekli hususunda Fâtır 35/13 ve Bakara 2/22, Dünya'nın kenarlarından eksiltilmesi hususunda Enbiyâ 21/ 44, Dünya'nın hareket halinde olması hususunda Neml 27/88, Furkân 25/45-46, Âl-i İmrân 3/27 ve Hadîd 57/6, Ay'ın hareket halinde olması hususunda Yâsîn 36/38-40 âyetleri ele alınmış, konu işlenirken ilgili diğer âyetlere de atıf yapılmıştır. Araştırmamız zikredilen âyetlere yüklenen bilimsel anlamların bağlama uygunluğunun tartışılması hasebiyle diğer araştırmalardan farklılık arz etmektedir.

2. BİLİMSEL TEFSİR VE KUR'AN'I ANLAMADA BAĞLAM

Bu bölümde bilimsel tefsirin tanımı, tarihî seyri, bilimsel tefsir anlayışını savunanlar ve bilimsel tefsir anlayışına karşı çıkanlar, Kur'an'ın üslûbu ve içeriği bakımından bilimsel tefsir anlayışıyla ilişkisi ele alınmıştır. Bu bölümde incelen bir diğer konu ise, bağlamdır. Bağlamın tanımı, çeşitleri ve Kur'an'ın doğru anlamına ulaşmada bağlamın önemi tahlil edilmiştir.

2.1. Bilimsel Tefsir

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'in tefsir edilme gereksinimi, âyetlerin nüzûlü ile başlamaktadır. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) Kur'an-ı Kerim'in ilk müfessiridir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe, Kur'an'ı hayatlarının merkezine koyarak anlama ve yorumlara girişimlerini devam ettirmişlerdir. Onlardan sonra da bu girişimler tâbiûn eliyle devam ettirilmiş ve tefsir, bugün anladığımız haliyle bir ilim olarak neşvünema bulmuştur.

Kur'an-ı Kerim hayatın neredeyse her alanına ilişkin temel esasları belirleyen kapsamlı ve anlam bakımından zengin bir kitaptır. Gerek lafzı gerek mânasıyla mu'ciz ve mûciz olan Kur'an'ın tefsirinde birçok yöntem kullanılmıştır. Kur'an tefsirinde rivâyet ve dirâyet ağırlıklı olmak üzere başlıca iki yöntemden bahsedilebilir. Rivayet ağırlıklı tefsirler sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn başta olmak üzere seleften gelen rivayetleri önceleyen ve ağırlıklı olarak rivayete dayanan eserlerdir. Dirâyet ise sadece rivâyete bağlı kalmadan çeşitli ilimlerden faydalanarak âyetleri tefsir etmek demektir.⁴ Bazı müfessirler Kur'an'ı, sünnete, sahâbe ve tâbiûndan gelen açıklamalara ve Arap diline başvurarak tefsir etmişlerdir. Bazı müfessirler ise bu kaynakların yanında çeşitli ilimlerden de faydalanarak ve kendi görüşlerine de yer vererek âyetleri izah etmişlerdir.⁵

İslâm dininin geniş coğrafyalara yayılması ve farklı medeniyetlerle karşılaşması sonucunda tefsirde farklı yöntemler ortaya çıkmıştır. Söz konusu yöntem ve eğilimlerin ortaya çıkmasında müfessirlerin bulundukları çevrenin ve toplumun kültürel, ahlakî, ekonomik durumlarının ve müfessirlerinin ilmî durumlarının etkili olduğu söylenebilir. Müfessirlerin bir kısmı Kur'an âyetlerinin i'râb özellikleriyle ilgilenirken bazı

⁴ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, ed. Faik Akçaoğlu (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 2/28; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire 2005), 2/30; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 53.

⁵ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/80-81; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2/30-31; Mehmet Akif Koç, *Tefsir El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 189.

müfessirler de amelî/fikhî hükümleri barındıran ahkâm âyetlerine yönelmiştir. Bazıları âyetleri bâtinî bilgilerle açıklama yolunu seçerken bazıları da Kur'an'ın yol gösterici yani bir hidâyet kitabı olduğunu, bireysel ya da toplumsal sorunlara çözüm bulma noktasında rehber edinilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Müfessirlerden bazıları da Kur'an'daki kâinattan bahseden âyetleri bilimin verilerinden istifade ederek tefsir etmeye çalışmıştır. Bu durum neticesinde kâinatı konu edinen âyetleri, bilimsel verilerden faydalanarak anlamaya ve yorumlamaya çalışan bilimsel tefsir ekolü doğmuştur.⁶

2.1.1. Bilimsel Tefsirin Tanımı

Bilimsel tefsir, 19. yüzyılda pozitivizmin etkisiyle İslâm aleminin gündemine girmiş kimilerince eleştiri almış kimilerince de kabul görmüştür. Bilimsel tefsir ekolü çağımızda da rağbet gören ve varlığını hissettiren tefsir çeşitlerinden biridir. Bilimsel tefsir “Fennî tefsir” ya da ‘İlmî tefsir’ olarak da isimlendirilir. Bilimsel tefsirin ilmî tefsir olarak isimlendirilmesinin sebebi ilim kelimesinin Arapça kaynaklarda genellikle “Deneye dayalı pozitif bilimler” mânasında kullanımından dolayıdır.⁷ Ülkemizde ise bilimsel tefsir ekolü, ilim ile bilim kavramlarının birbirinden farklı olması sebebiyle “Bilimsel tefsir” adıyla isimlendirilmektedir. Bu sebeple ülkemizde genellikle bilim kavramı ile pozitif bilimler ve fen bilimleri kastedilirken, ilim kavramı ile dinî ilimler kastedilmektedir.⁸ Ancak “İlmî tefsir” tabiri, ilim kelimesinin Kur'an ve hadis gibi temel dinî kaynaklarda kullanımı sebebiyle problemlili görenler de vardır. Bu sebeple “İlmî tefsir” tabiri yerine “Bilimsel tefsir” ya da “Bilimselci Kur'an yorumu” şeklinde bir ifadeyi kullanmanın daha doğru olacağını ifade etmişlerdir.⁹ Bilimsel tefsirin ne olduğuna dair günümüze kadar yapılan tanımlar, bu tanımlara yapılan açıklamalar ve eleştirilerden bazıları şu şekildedir:

“Bilimsel tefsir Kur'an âyetleri ile pozitif bilimler arasında doğrudan ilişki kurulması metoduyla Kur'an'ın yorumlandığı tefsir tarzıdır.”¹⁰ Başka bir ifadeyle bilimsel tefsir, “Kur'an âyetlerini bilimsel terimlerle ilişkilendiren ve onlardan çeşitli ilimlere yol

⁶ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/80-81; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 300.

⁷ Dücan Cündioğlu, “Tefsirde Helenizm, ‘Bilimsel Tefsir’ Zaafları ve Eleştirisi”, *Bilgi ve Hikmet Dergisi* 4 (Güz 1993), 153.

⁸ Veysel Güllüce, “Kur'an'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları, 2010), 377.

⁹ Mustafa Öztürk, “Bilimselci Kur'an Yorumlarının Genel Kritiği”, *Kur'an ve Pozitif Bilim Sempozyumu Kitabı* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019), 217.

¹⁰ Koç, *Tefsir El Kitabı*, 214.

gösteren görüşler çıkarmayı amaç edinen tefsirdir.”¹¹ Bilimsel tefsir için yapılan tanımlamalar genellikle bu son tarif etrafında şekillenmiştir.

et-Tefsîr ve'l-müfessirûn adlı eseriyle bilinen Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (1915-1977) bilimsel tefsiri, “Bilimsel ıstılahlardan yola çıkarak Kur’an ibarelerinden farklı ilmî ve felsefî görüşler çıkarmayı amaçlayan bir tefsir” olarak tanımlamıştır. Bilimsel tefsir ekolünün savunucuları bu tanımla birlikte, Kur’an’ın bütün ilimleri kapsadığı görüşünü savunmaktadırlar.¹²

Yenilikçi görüşleriyle bilinen Mısırlı âlimlerden Emîn b. İbrâhîm el-Hûlî (1895-1966) bilimsel tefsiri, “Kur’an âyetlerinde ilmî ıstılahları hâkim kılan ve muhtelif ilimleri ve felsefî görüşleri ondan çıkarmaya çalışan bir tefsirdir” şeklinde tarif etmektedir.¹³ Bazı araştırmacılar tanımda geçen “Felsefî görüşler” ifadesinin doğru bir kullanım olmadığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü bu ifadeyle kastedilen deney ve gözleme dayalı bilimlerdir.¹⁴ Hûlî, bilimsel tefsire getirdiği bu izahıyla bakış açısını ve bilimsel tefsire karşı çıkma sebeplerini de ima yoluyla ifade etmektedir. Veysel Güllüce de Hûlî’nin bilimsel tefsire neden karşı olduğunu tanımda geçen “Hakem kılma” ibaresinde yattığını ifade etmektedir.¹⁵

Muhammed Abdullah Dirâz (1894-1958) bilimsel tefsiri, “Concordisme adıyla tanınan ve Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini ilmin neticeleriyle mutabık kalacak şekilde tevil etmekten ibaret olan bir tefsir metodu” şeklinde tanımlamıştır.¹⁶ Dirâz, aşırıya kaçıp ölçüyü kaçırmadıkça doğruluğu kanıtlanmış bilimsel verilerle Kur’an hakikatlerinin mukayese edilmesinde herhangi bir sakınca görmemektedir.¹⁷ Tabi bu tanımdaki “Kesinlik kazanmış bilimsel veriler” kısmı tartışmaya açıktır. Dün müsellemler hakikatmişçesine tekrar edilen bir bilimsel veri, bugün yalanlanabiliyor ya da önceleri hatalı bulunan bilimsel görüşlerin bugün doğru olduğu savunulabiliyor. Mesela Dünya’nın dönmediği yönündeki görüş bugün yanlış bir iddia olarak kabul edilmektedir. Bu husus, bilimsel tefsirin bir sakıncası olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹¹ Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usûl* (Erzurum: Aktif Yayınları, 2007), 8.

¹² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2/417.

¹³ Emin El-Hulî, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör (Ankara: Kur’an Kitaplığı Yayınları, 1995), 41.

¹⁴ Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2014), 93.

¹⁵ Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, 8.

¹⁶ Muhammed Abdullah Dirâz, *Kur’an’a Giriş*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 126.

¹⁷ Cündioğlu, “Tefsirde Helenizm, ‘Bilimsel Tefsir’ Zaafı ve Eleştirisi”, 152.

Bilimsel tefsir anlayışına karşı çıkan isimlerin arasında sayılan Abdülmecid el-Muhtesib de bilimsel tefsiri şöyle tanımlamaktadır: “Bilimsel tefsir, bu nev’î tefsir yapanların Kur’an ibarelerini bilimsel teori ve terimlere boyun eğdirmeye ve bütün gayretleriyle onlardan çeşitli bilimsel ve felsefî görüşleri çıkarmaya yöneldikleri bir tefsirdir.” Muhtesib’in bu tanımlamasında bilimsel tefsire yönelik ağır eleştiriler söz konusudur. O, “Kur’an âyetlerini bilimsel teorilere boyun eğdirmeye” tabiri ile bilimsel tefsirle meşgul olanların âyetleri bilimsel teorilere uydurmaya çalıştıklarını ve âyetleri zorakî te’villere maruz bıraktıklarını ileri sürmüştür.¹⁸

Celal Kırca ise bilimsel tefsiri, “Bilimsel verilerle Kur’an âyetlerinin ilişkisini ele alan ve bu ilişkileri açıklamaya çalışan tefsir”¹⁹ şeklinde tarif etmektedir. Veysel Güllüce ise bilimsel tefsiri, “Kur’an âyetlerini bilimsel veriler ışığında açıklayarak, Kur’an’daki bilimsel gerçekleri ortaya çıkararak Kur’an’ın i’caz yönlerini göstermektir.”²⁰ şeklinde tanımlamaktadır.

Bilimsel tefsirle ilgili yapılan tanımları incelediğimizde, bu ekolde genellikle bilimsel bilgi ve verilerden faydalanılarak âyetlerin tefsir edilmesi anlayışının hâkim olduğu görülür. Bilimsel tefsir ekolüne eleştirel yaklaşanların yaptıkları tanımlarda ise, karşı çıkma sebeplerinin Kur’an’ı bilime onaylatma, Kur’an’ı bilimle tasdik etme ya da bilimin Kur’an’dan daha üstün bir konuma sahip olduğunu kabul etme endişesinin olduğu görülmektedir.²¹

2.1.2. Bilimsel Tefsirin Tarihî Seyri

Kur’ân-ı Kerîm içerisinde dünya ve âhiret saadetini sağlayan birçok konuyu barındıran ilahî bir kitaptır. Allah Teâlâ Kur’an’da birçok âyette insanı, yarattığı varlıklar üzerinde düşünmeye ve araştırmaya yönlendirmektedir. Kur’an’da amelî ve fikhî konuların yanında psikoloji, astronomi, biyoloji ve tıp gibi pozitif ilim dallarına işaret eden ifadelerin de yer aldığı söylenmiştir. Bu ifadeler insanları, Kur’an âyetlerine yönelmeye, Kur’an’ı anlamaya ve yorum yapmaya sevk etmektedir.²²

Kur’an’ın tefsir, kelam, hadis, tasavvuf ve fıkıh gibi ilimlere kaynaklık etmesinin haricinde deney ve gözleme dayalı ilimlerle olan bağı esasen günümüzde ortaya çıkan bir

¹⁸ Güllüce, “Kur’an’a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi”, 378.

¹⁹ Celal Kırca, “Bir Anlama Sorunu Olarak Kur’an Yorumlarında Rasyonalizasyon”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar* (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2010), 193.

²⁰ Güllüce, “Kur’an’a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi”, 379.

²¹ Süleyman Gezer, *Kur’ân’ın Bilimsel Yorumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 17.

²² Kırca, *Kur’an ve Bilim* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 40.

durum değildir. Ulemâ, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren eserlerinde bu konuya yer vermiştir. Bilimsel tefsir anlayışının ortaya çıkmasıyla ilgili net bir zaman aralığı belirlemek mümkün olmamakla birlikte bu tefsir yönteminin savunucuları, bilimsel tefsir ekolünün doğuşunun sahâbe dönemiyle birlikte başladığını ve sahâbe döneminde bazı âyetlere bilimsel yönden yaklaşıldığını ifade etmişlerdir.²³ Sahâbenin önde gelenlerinden Abdullah b. Mes'ûd'un, (ö. 32/652-53) "İlim isteyen Kur'an'ı araştırsın çünkü Kur'an'da öncekilerin ve sonrakilerin bilgisi vardır"²⁴ sözü bu konuya örnek olarak gösterilmiştir.

Kur'an ilk dönemlerde müfessirler tarafından genellikle rivâyet metoduyla tefsir edilmekteydi. Fetihler neticesinde İslâm coğrafyası genişlemeye başlayınca yeni ilimler ortaya çıkmaya başladı. Bu sebeple müfessirler rivâyet metoduyla birlikte akla ve yoruma dayalı dirâyet metodunu da kullanmaya başladılar. Bilimsel tefsir de diğer ilimlerden bağımsız bir ilim dalı haline gelene kadar dirayet ağırlıklı tefsirler içerisinde varlığını sürdürmüş ve gelişimini devam ettirmiştir.²⁵ Fetihlerle birlikte genişleyen İslâm coğrafyası İran ve Yunan medeniyeti ile temasta bulundu ve İslâm âlimleri bu medeniyetlere ait bilimsel eserleri Arapça'ya tercüme ettiler.²⁶ Bu bağlamda bilimsel tefsir, başka birçok İslâmî ilimle birlikte ilk defa Emeviler döneminde gündeme gelmiş, Abbasîler döneminde başlayan ilim çalışmaları ve metinleri tercüme girişimleriyle varlık alanını genişletmiştir. Bu dönemde başlayan ilmî çalışmalar ve tercüme faaliyetleri sonucunda İslâm âlimleri Kur'an'ı doğru anlamak için âyetler üzerinde daha çok düşünmüş ve özellikle kevnî âyetleri anlayabilmek için araştırmaya daha çok çaba sarf etmişlerdir. Bu durum astronomi, fizik, tıp, kimya ve felsefe gibi ilimlerde ilim adamları yetişmesini sağlamış ve böylelikle dolaylı yoldan bilimsel tefsir ekolünün gelişmesine de katkıda bulunmuştur.²⁷

Kur'ân-ı Kerîm'e bilimsel yönelişin ilk olarak İslâm felsefesiyle gerçekleştiği bilinmektedir. Müstakil bir ilim halini alamayan bilimsel tefsir akımı ilk kez İmam Gazzâlî sayesinde teorik bir zemine oturtulup sistemleştirilmiştir.²⁸ Gazzâlî, Kur'an âyetleri ve pozitif bilimler arasında ilişki kuran ilk isim olarak bilinmektedir. Aynı zamanda Gazzâlî, bilimsel tefsiri derli toplu bir şekilde ele alan ve geliştiren kişi olarak

²³ Güllüce, "Kur'an'a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi", 12.

²⁴ Bilal Deliser, *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 50.

²⁵ Kırca, *Kur'an ve Bilim*, 52.

²⁶ Kırca, *Kur'an ve Bilim*, 43.

²⁷ Kırca, *Kur'an ve Bilim*, 47-48.

²⁸ Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 31.

görülmektedir. Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân* adlı eserinde bilimsel tefsirle ilgili düşüncelerine genişçe yer ayırmaktadır.²⁹ Gazzâlî, *İhyâ-ü ulûmid-dîn*'de Kur'an'ı tefsir ederken sadece Peygamber Efendimiz'den (s.a.v) aktarılan rivâyetlerle tefsir edilmesinin yetersiz olabileceğini, sahâbenin de sadece nakillerle yetinmediğini ve ilahî mesajların âyetlerin ayrıntılarıyla ve derinliğiyle incelenebilmesinin neticesinde daha iyi anlaşılabilceğini ileri sürmüştür. Gazzâlî'ye göre Kur'an'daki her bir kelimenin ayrı ayrı mânaları olmakla birlikte her bir kelime bir ilim barındırmaktadır.³⁰ Bununla birlikte onun *İhyâ*'da bilimsel tefsire işaret ettiği, savunduğu ya da yerdiği açık bir bilgiye rastlanmadığını da söylemek gerekir. Ona göre tefsir esasen nakle dayanmaktadır.³¹

Gazzâlî ilimleri bölümlere ayırdığı *Cevâhiru'l-Kur'ân* adlı eserinde ileri sürdüğü görüşüne açıklık getirmek maksadıyla, şu anda var olan ve gelecekte keşfedilecek olan tüm ilimleri Kur'an-ı Kerîm'in içerisinde barındırdığını belirtir.³² Gazzâlî, bilimlerin araştırmalar sonucunda elde ettiği verilerin Kur'an'da gizli bir şekilde şifrelenmiş olduğu görüşünü destekleyen Ebü'l Fadl el-Mürsî (ö. 655/1257), Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö. 1306/1889), Tantâvî Cevherî gibi isimler arasında yer almasa da ilimlerin temel yapı taşlarının Kur'an'da bahsi geçen Allah'ın sıfatlarında var olduğunu savunmaktadır. Gazzâlî'nin yaklaşımında amaç, sonradan ortaya çıkan ilimlerden istifade ederek âyetlerin doğru anlamına ulaşmak ve âyetleri daha iyi anlayabilmektir.³³

Din-bilim ilişkisini te'vil kavramı içinde değerlendirerek eserlerinde bilimsel tefsir anlayışından bahseden âlimlerden biri de İslâm düşünürü ve filozofu İbn Rüşd'dür (ö. 595/1198). İbn Rüşd, kâinatı eşsiz biçimde yoktan var eden otorite ile vahyin kaynağının aynı güç olmasından yola çıkarak, âyetlerle bilimsel verilerin uyum içerisinde olduğunu, Kur'an âyetlerinin bilimsel verilere ters düşmediğini ifade etmektedir.³⁴ İbn Rüşd, "Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde, Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı? Ona değilse hangi söze inanacaklar?"³⁵ ve "Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da (yeri dengede tutan) kazıklar yapmadık mı?"³⁶ âyetlerinde Allah Teâlâ'nın insanları, insanoğlunun eşyayı ve

²⁹ Ömer Faruk Yavuz, "Gazzâlî ve İlmî Tefsir", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 41.

³⁰ Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Mısır: Matbaatu'l Ezheriyye, 1866), 1/296-300.

³¹ Sümeyye Sevinç, *Gazzâlî'de İlim* (Ankara: Astana Yayınları, 2023), 42.

³² Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 93-94.

³³ Yavuz, "Gazzâlî ve İlmî Tefsir", 56.

³⁴ Şehmus Demir, "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar* (İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010), 403.

³⁵ el-A'râf 7/185.

³⁶ en-Nebe 78/6-7.

varlık alemini araştırmasını, üzerinde düşünmesini öğütlediğini ve yaratılmış olan her bir varlığı düşünmeye ve idrak etmeye davet ettiğini belirtmektedir. Din ve bilimin birbirinin karşısında olmadığını, aksine Kur'an'ın doğru anlamına ulaşmak maksadıyla âyetleri daha iyi yorumlamak için bilimden istifade edilmesi gerektiğini söylemiştir.³⁷

Kur'an'ı Kerim'i ilk kez pozitif ilimlerin verilerinden faydalanarak bilimsel bakış açısıyla tefsir eden ve bu yorumlama tarzını eserine yansıtan müfessirin Fahreddin er-Râzî olduğu ifade edilmektedir.³⁸ Râzî, yaşadığı dönemin bilimsel bilgi birikiminden istifadeyle tefsiri *Mefâtihu'l-gayb*'ı telif etmiştir. Tefsirinin çeşitli birçok konuyu barındırması sebebiyle bazı ilim adamları "Râzî'nin tefsiri, tefsirden başka her şeyi barındırır" demişlerdir. Bazı insaflı münekkittler de Râzî'ye yöneltilen eleştiriye "Onun tefsiri, tefsirle birlikte her şeyi barındırır" diyerek karşılık vermişlerdir.³⁹ Râzî, tefsirinde Kur'an'ı baştan sona kadar ayrıntılı bir şekilde tefsir etmiş, kâinatı konu edinen âyetler üzerinde durmuş, yaşadığı dönemin ilmî bilgi birikiminden de istifade ederek âyetler hakkındaki yorumlarını ortaya koymuştur. Râzî, tefsirinde astronomiye dair bazı âyetleri yaşadığı döneminin bilimsel verilerine göre tefsir etmiştir.⁴⁰ O, kendisini kâinat konulu âyetlere bilimsel bakış açısıyla yaklaştığı için tepki gösterenlere yaptıkları bu eleştirinin saçma ve gereksiz olduğunu, söz konusu eleştiri yapanların Kur'an âyetlerini hakkıyla anlamadıklarını ve tefekkür etmediklerini söylemiştir.⁴¹

Kur'an âyetlerine bilimsel bakış açısıyla yaklaşan isimlerden bir diğeri de Ebü'l-Fadl el-Mürsî'dir. Mürsî, Kur'an'ın geçmişte var olan ve gelecekte keşfedilecek olan ilimleri içerisinde barındırdığını belirtir. Mürsî'ye göre Kur'an; astronomi, tıp, cebir vb. ilimleri içermektedir. Mürsî, tüm zaman dilimleri içerisinde var olmuş ve var olacak her şeyin; "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."⁴² âyetinden hareketle tüm ilimlerin Kur'an'da var olduğunu ve keşfedilecek olan ilimlerin de Kur'an'dan çıkarılabileceğini kanıtlamaya çalışmıştır.⁴³ Mürsî, âyetlerde geçen kelimelerin her birinin bir ilim dalına işaret edebileceği düşüncesinden hareketle kelime köklerinden çıkarımlarda bulunmaya

³⁷ Muhammed b. Ahmed İbn Rüşt, *Faslü'l-makâl*, çev. Nevzad Ayasbeyoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1955), 62.

³⁸ İsmail Cerrahoğlu, "Fahreddin er-Râzî ve Tefsiri", *Anadolu Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1977), 13.

³⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 2/261.

⁴⁰ Mehmet Zeki Doğan, *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'an'ın İ'câzı* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 80.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-turasi'l-Arabî, 1999), 6/413.

⁴² el-En'âm 6/38.

⁴³ Demir, "Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım", 406-407.

çalışmıştır. Örneğin, “Onun için demiri de yumuşattık”⁴⁴ ifadesiyle demircilik, “Cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar”⁴⁵ âyetiyle terzilik, “Şimdi bana ettiğinizi haber verin”⁴⁶ âyetiyle çiftçilik, “Kendine bir ev yapan örümceğin hali gibi”⁴⁷ ifadesiyle dokumacılık, “Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap”⁴⁸ âyetiyle de marangozluk mesleğinin kastedildiğini ileri sürmüştür. Mürsî bu yaklaşımıyla âyetleri bağlamlarından koparmakla tenkit edilmiştir.⁴⁹

Bilimsel tefsir düşüncesiyle ilgilenen bir diğer ilim adamı Ebû İshâk eş-Şâtıbî’dir (ö. 790/1388). Şâtıbî, Kur’an âyetlerinin bilimsel bakış açısıyla yorumlanabileceği düşüncesini eleştirmektedir. Hatta bilimsel tefsir ekolüne yönelik ilk sistemli eleştiri Şâtıbî’ye aittir.⁵⁰ Şâtıbî, Kur’an’ın ilk muhatapları tarafından nasıl anlaşıldıysa öyle anlaşılması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Şâtıbî’ye göre Kur’an, indiği topluma, muhataplarının anlayabileceği bir üslûpla nâzil olunmuştur ve bu nedenle bazı ilim adamları geçmişte var olmuş ve gelecekte var olacak ilimleri Kur’an’a dayandırarak yanlış bir tutum içerisinde bulunmuşlardır.⁵¹ Şâtıbî’ye göre Kur’an, ilk muhataplar tarafından bilinen ve o dönemde var olan çeşitli ilimleri içermektedir ve böyle olmasının da amacı insanları hidâyete ulaştırmaktır. Ona göre Kur’an’a sahâbenin idrak edemeyeceği anlamı yüklemek doğru değildir.⁵²

Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) de bilimsel tefsir akımını temsil eden müfessirlerden sayılmıştır. Süyûtî, Mürsî’nin bilimsel tefsire bakışını ve bu konudaki yaklaşımını benimsemekte ve Kur’an’ı ilimlerin kaynağı olarak gördüğünü, bütün ilimleri içerisinde barındırdığı görüşün sahiplenmektedir. *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân* ve *el-İklîl fî istinbâti’t-tenzîl* isimli eserlerinde bu görüşlerine yer vermektedir.⁵³

Gazzâlî ile sistemleştirildiği ifade edilen bilimsel tefsir hareketi benzer düşüncelere sahip olan din âlimleri tarafından destek bulmuştur. Gelişmeye başlayan bilimsel tefsir ekolüyle

⁴⁴ Sebe’ 34/10.

⁴⁵ el-Â’raf 7/22.

⁴⁶ el-Vâkıa 56/63.

⁴⁷ el-Ankebût 29/41.

⁴⁸ Hûd 11/37.

⁴⁹ Demir, “Kur’an’ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım”, 406-407.

⁵⁰ Burhan Baltacı, *Şâtıbî’nin Kur’an’ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 43-46.

⁵¹ Ergün Çapan, “Şâtıbî’nin İlmî Tefsir Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (Erzurum 2012), 279.

⁵² Ahmet Akbaş, “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/15 (Mart 2016), 81-83.

⁵³ Abdurrahman Ateş, “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/4 (2002), 123.

birlikte Kur'an âyetlerine bilimsel yaklaşımın önü açılmıştır. Bazı müfessirler çeşitli gerekçelerle âyetlere pozitif bilimlerin verilerinden istifade edilerek yaklaşılmasını uygun görürken bazı müfessirler ise bu yaklaşımı doğru bulmamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki bilimsel tefsir ekolüne dair yapılan eleştiriler bile bu ekolün gündemde kalmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Süyûtî'den sonra Kur'an âyetlerine bilimsel yaklaşımı gerekli gören bilimsel tefsir ekolü duraklama devresine girmiştir. Bilimsel tefsir düşüncesi bu dönemdeki bazı din bilginleri tarafından tekrar canlandırılmaya çalışılsa da âlimler yalnızca Gazzâlî ve Râzî'den nakiller yapmakla yetinmişlerdir.⁵⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) bilimsel tefsiri bu dönemde ele alan Osmanlı âlimlerinden biridir. *Mevzûâtü'l-ulûm* adlı eserinde ilimler sınıflaması yaparak felsefî ilimler ile şer'î ilimlerin birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ve aralarında bir ihtilaf olmadığını savunmuştur.⁵⁵

Taşköprizâde gibi bir Osmanlı âlimi olan Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) de bilim ve din arasında çatışma olmadığını belirterek felsefe ve benzeri ilimleri, varlıkların mahiyetini sorgulayan ve araştıran ilimler olması hasebiyle okutulmalarının gerekliliğini savunmaktadır.⁵⁶ *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinde ilimlerin sayımını ve taksimini konu edinmiştir. *Keşfü'z-zunûn*, geleneksel bilim anlayışı hakkında ve bahsi geçen ilimlerin literatürü hakkında toplu şekilde bilgi sunmayı amaçlayan bir eserdir. Kâtip Çelebi Avrupa'daki bilimsel canlılık ile kendi ülkesindeki bilimsel durağanlığın farkına vararak, kendi bilim geleneğinin bu durağanlığını aşma yolunda çaba sarf etmiştir.⁵⁷ Bununla birlikte onun bilimsel tefsir yöntemini tatbik ettiği bir tefsir eseri bulunmamaktadır.

Erzurumlu İbrâhim Hakki da (ö. 1194/1780) *Mârifetnâme* isimli eserinde döneminin; tasavvuf, ahlâk, kelâm ve fıkıh gibi ilimlerin yanında aritmetik, geometri, astronomi, fizyoloji ve psikoloji gibi disiplinlere dair bilgi ve kültür birikimini yansıtmıştır.⁵⁸

⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/373; Kırca, *Kur'an ve Bilim*, 46.

⁵⁵ Fatma Zehra Pattabanoğlu, "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinde Felsefe ve Kelâm Bilginleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Ocak 2015), 124.

⁵⁶ Bilal Yurtoğlu, *Keşfü'z-zunûn ve Kâtip Çelebi'nin Bilim Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 310-312.

⁵⁷ İlhan Kutluer, "Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü'z-zunûn'un Mukaddimesinde "el-İlm" Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 98-99; A.mlf., "Keşfü'z-zunûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/321-322.

⁵⁸ Bekir Topaloğlu, "Mârifetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/58.

Eserinde astronomi ilminden bahsetmiş ve yaşadığı çağın bilime olan bakış açısına yer vermiştir. O, bilim ve dinin uzlaşısı içerisinde olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.⁵⁹

İslam âleminde kimilerince duraklama devri sayılan şerh ve hâşiyecilik döneminin başlaması ile eserlerde önceki müfessirleri tekrar etmenin dışında bir şey yapılamadığı ve bilimsel tefsir anlayışının da bu durumdan nasibini aldığı söylenmiştir.⁶⁰ 1800’lü yılların başlarına kadar bilimsel tefsire dair yeni bir şey ortaya koyan bir araştırma görülmemektedir.⁶¹

Her ne kadar bilimsel tefsire dair özel bir araştırmanın yapılmaması şerh ve haşiye geleneğinin yaygınlaşmasına ve ilmî donukluğa bağlansa da bunun çok isabetli bir görüş olduğu söylenemez. Esasen Osmanlı dönemine denk gelen bu periyot, ilmî anlamda duraklama değil bilakis ilmî seviyenin son derece yüksek olduğu gelişme ve yükseliş devridir. Belki de ilmî doygunluk ulemâyı, bu tefsir tarzına yönelmekten müstağni kılmıştır. Diğer taraftan bahsi diğer olmakla birlikte, şerh ve haşiye geleneğini öncekilerin tekrarı olarak telakki etmek de son derece hatalıdır.

19. yüzyıldan itibaren bilime yönelik çalışmaların ve gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte Kur’an âyetlerini yorumlamada pozitif bilimlerin verilerinden faydalanan bilimsel tefsir ekolü tekrardan gündeme gelmiştir.⁶² Süyûtî’den sonra canlılığını yitiren bilimsel tefsir ekolü Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî ile yeniden canlılığını kazanmaya başlamıştır. Kendisinin kaleme aldığı *Keşfü’l-esrâr*, âyetlerin konularına göre ele alındığı bir eserdir. İskenderânî, *Keşfü’l-esrâr* isimli eserinde Kur’an’daki kâinatı konu edinen âyetleri üç ciltten oluşan eserinin ikinci bölümünde ele alıp yorumlamıştır. Asıl mesleği tıp doktoru olan İskenderânî, kendi alanı içerisine giren âyetleri bilimsel bakış açısıyla ele almıştır.⁶³

Abdurrahmân b. Ahmed el-Kevâkibî (1854-1902) İskenderânî’den sonra bilimsel tefsir hareketini sürdüren âlimlerden olmuştur. Kevâkibî, bilimsel tefsire dair görüşlerini çeşitli gazeteler aracılığıyla makaleler halinde yayınlamıştır. Daha sonra geniş okuyucu kitlesine ulaşan bu makaleleri *Tabâ’i’u’l-istibdâd ve mesâri’u’l-isti’bâd* isimli eserinde

⁵⁹ Hüsameddin Erdem, “Mârifetnâme’ye Göre Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Düşünce Dünyasından Bazı Görünümler” *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2019), 8; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/373.

⁶⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/373.

⁶¹ Ahmet Akbaş, “Kur’an’ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Yönelik Eleştirilerin Kritiği”, *Kur’an ve Pozitif Bilim* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019), 264.

⁶² Akbaş, “Kur’an’ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Yönelik Eleştirilerin Kritiği”, 264.

⁶³ Kemal Atik, “Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî ed-Dımaşkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/573-574; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/374-375.

toplamıştır. O, “*Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır*”⁶⁴ âyetiyle, Kur’an’ın tüm ilimleri barındırdığını ileri sürmektedir. Gelişen teknoloji ve iyi bir araştırmayla birlikte Kur’an’ın işaret ettiği gerçeklere ulaşılabileceği düşüncesini savunmaktadır.⁶⁵

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde de bilimsel alana yönelik din-bilim ekseninde çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmaları yürüten âlimlerden biri Gazi Ahmed Muhtar Paşa’dır (1839-1919). Kaleme aldığı *Serâirü’l-Kur’ân* adlı eserinde, Kur’an âyetlerinin pozitif bilimlerle ve gelişmekte olan ilimlerle çatışma durumunun söz konusu olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Eserde kâinatın yaratılması ve yeryüzünde yaşamın var edilmesi, ya da son bulması, kıyamet günü ve ölümden sonra diriltirme konuları, çağdaş ilim anlayışı ve teorileri ile tefsir edilip yorumlanmıştır. Eser bu minvalde kaleme alınan derli toplu ilk eser olma özelliğini taşımaktadır.⁶⁶

Kur’ân-ı Kerîm’e bilimsel yönelişin en önemli temsilcilerinden biri de Tantâvî Cevherî’dir. O, Kur’ân-ı Kerîm’i başından sonuna kadar bilimsel tefsir geleneğine göre tefsir eden ilk din bilginidir. 26 ciltten müteşekkil *el-Cevâhir fî tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm* isimli eser, Kur’an’a bilimsel yöneliş alanında en özgün eser olma özelliğine sahiptir.⁶⁷ Bu tefsirin en önemli özelliklerinden biri de âyetlerin tefsiri yapılırken ve âyetler açıklanırken Güneş, Ay, yıldız, bitkiler ve hayvanlarla alakalı resimlerin, şekil ve tabloların kullanılmasıdır.⁶⁸ Cevherî, kevnî âyetleri açıklarken, yaşadığı döneme ait bilimsel keşiflerin yanı sıra evrende bulunan gök cisimleriyle alakalı fotoğraflara ve görsellere de yer verir. Eser bu özelliğiyle tefsirden çok, bir ansiklopedi niteliği taşımaktadır.⁶⁹ Cevherî, fıkıh ilmi ile ilgili âyetlerinin sayısının yüz elliye geçmediğini, ilmî ve fennî konularla ilgili âyet sayısının ise yedi yüz elliye ulaştığını belirterek eserini kaleme alma sebebini izah etmektedir.⁷⁰ O, Kur’an âyetleri ile bilimsel keşif ve veriler arasında çelişkinin söz konusu olmadığını, yorum yapılırken Kur’an ve bilimin bir bütün

⁶⁴ el-En‘âm 6/ 59.

⁶⁵ Akbaş, “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”, 85-86; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/374-375.

⁶⁶ Rifat Uçarol, “Gazi Ahmed Muhtar Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/448; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/377; Kırca, “Kur’an ve Modern Bilim (İlişkisi-Sahası-Sorunları)” *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/15 (2012), 16-17.

⁶⁷ Orhan Atalay, *20. Yüzyıl Tefsir Akımı İçtimâî Tefsir* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 282.

⁶⁸ Süleyman Gezer, *Kur’an’ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 35.

⁶⁹ Ateş, “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”, 126.

⁷⁰ Yavuz, “Gazzâlî ve İlmî Tefsir”, 44; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 303; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/380.

halinde değerlendirilmesi gerektiğini ve ilahî kelâmullahın bilimsel gelişmeleri ve araştırmaları engellemediğini, aksine bu araştırmaları sürekli teşvik ettiğini belirtmiştir.⁷¹

Bilimsel gelişmelerin giderek çoğalmasıyla birlikte bu akımı tümüyle benimseyenlerin yanında bilimsel tefsir ekolünü desteklememiş ve bu ekolü eleştirmiş kimseler de vardır. Ancak bu kimseler bilimsel tefsir ekolünü destelememekle birlikte bu akımın etkisinde kalmaktan da kendilerini kurtaramamışlardır. Reşîd Rızâ, Ahmed Mustafa el-Merâgî ve Seyyid Kutub gibi müfessirler, eserlerinde bilimsel yorumlamalara yer vermişlerdir.⁷²

Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr* adlı eserinin mukaddimesinde bilimsel tefsire yönelik eleştirilerde bulunsa da tefsirinin içeriğinde az da olsa bilimsel tefsir anlayışına uygun yorumlamalara yer vermiştir.⁷³ Kur'an'ın düşünmeye davet etmesinin, Kur'an'da kâinattan bahseden âyetler olmasının, insan aklının anlamakta güçlük çekeceği gaybî konuların Kur'an'da bulunmasının İslâm'ın diğer dinlere karşı üstün olması ve Allah'ın bu konuda meydan okuması sebebiyle olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴

Ahmed Mustafa el-Merâgî de bilimsel tefsir yönteminden istifade etmiştir. *Tefsîrû'l-Merâgî* adlı eserinde özellikle kâinatın yaratılması gibi konulardan bahseden âyetleri açıklarken bilimsel tefsir anlayışına bağlı kalmış ve eserinde bilimsel konulara değinmiştir.⁷⁵ Merâgî'ye göre müfessirler arasında en maharetli olanlar bile Kur'an'ın içerdiği sırlara tümüyle hâkim olamamışlardır. Söz konusu sırları barındıran âyetler ancak bilimin ilerlemesi ve düşünce yapısının gelişmesiyle yorumlanabilmiştir. Bu sebeple Merâgî, pozitif bilimlere işaret yoluyla delalet eden âyetleri anlama ve yorumlamada, o bilim dalında çalışma yapan bilim adamlarının görüşlerinden faydalanılması gerektiğini ileri sürmektedir.⁷⁶

Seyyid Kutub da *Fî Zılâli'l-Kur'ân* adlı eserinde, bilimsel tefsir ekolüne karşı olumsuz bir tavır takınmasına rağmen, kâinatın yaratılmasıyla ilgili âyetlerin izahında sık sık

⁷¹ Suat Mertoğlu, “Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği” *Dîvan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (Ocak 2011), 105.

⁷² Davut Aydın, *Kur'an'a Dair İncelemeler* (İstanbul: Nil Yayınları, 2000), 72.

⁷³ Şeyh Muhammed Abduh Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, çev. İbrahim Tüfekçi vd. (İstanbul: Ekin Yayınları, 2012), 304-306.

⁷⁴ Suat Mertoğlu, “Tefsîrû'l-Menâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/298-299; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 305; Merve Erol, *Bilimsel Tefsîr Yöntemi: Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş Örneği* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 14.

⁷⁵ Kâmil Yaşaroğlu, “Ahmed Mustafa el-Merâgî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/163.

⁷⁶ Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîrû'l Merâgî* (Kahire 1969) 1/15.

pozitif ilimlerin verilerinden istifade etmiştir.⁷⁷ Kutub'un pozitif bilimlerin verilerinden yararlanmasının modernite döneminin etkisi neticesinde olduğu söylenebilir. Zira pek çok müfessir âyetleri yorumlarken dönemlerinin bilimsel verilerden kaçınırsalar da modernite döneminin etkisiyle eserlerinde bu verilerin izlerinin yansıması görülmektedir.

Ülkemizin son dönem müfessirlerinden olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da bilimsel tefsir ekolünün temsilcilerinden kabul edilmektedir. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eserinde âyetleri tefsir ederken birçok bilimsel izah ve açıklamalarda bulunmuştur. O'na göre kevnî âyetler aşırıya kaçmadan ve kabul edilebilir ölçüler içerisinde dönemin bilimsel keşif ve verilerinden faydalanarak tefsir edilebilir.⁷⁸ Bunun yanında çağdaş dönem müfessirlerinden Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Celal Yıldırım'ın *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* adlı çalışmaları bilimsel tefsir yöntemine örnek verilebilecek eserler arasındadır.⁷⁹

Burada bilimsel tefsir ekolünü bir yöntem olarak tercih edenler ile kimi âyetlerin tefsirinde zaman zaman dönemin bilimsel verilerine telmihte bulunanların ayrı değerlendirilmesi gerektiğini söylemeliyiz. Birinde bilimsel tefsiri esas alma ve bilimsel hakikatleri âyetin temel anlamı kabul etme varken diğerinde genellikle âyetin mucizevi yanını vurgulama, her dönem ve çağa hitap ettiğini dolayısıyla âyetlerin yeni keşfedilen bilimsel hakikatlere ters düşmediğini savunma vardır.

2.1.3. Savunanlar ve Karşı Çıkanlar Açısından Bilimsel Tefsir

Kur'an âyetlerinin hadis, fıkıh, kelam ve felsefe gibi ilimlerden yani dirâyet metodundan istifade edilerek tefsir edilmesine karşı birtakım eleştiriler söz konusu olduğu gibi, dirâyet ağırlıklı tefsirlerin bir kolu sayılan bilimsel tefsir faaliyeti için de bazı eleştiriler yapılmış ve bu konuda din âlimleri başlıca iki görüş etrafında toplanmışlardır. Bir grup din bilgini Kur'an âyetlerinin bilimsel veriler ışığında yorumlanmasına olumlu bakarken diğer grup ise bilimsel tefsir anlayışını eleştirerek bazı sebeplerden ötürü âyetlere bilimsel açıdan bakılmasını uygun görmemişlerdir.⁸⁰

⁷⁷ Hacı Bekir Karlığa, "Fî Zılâli'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/50-51.

⁷⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Âsım Cüneyd Köksal vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/69; Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", 126-127.

⁷⁹ Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 36.

⁸⁰ Veysel Güllüce, "Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsîr", *Kur'an ve Pozitif Bilim Sempozyumu* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi, 2019), 121.

2.1.3.1. Bilimsel Tefsir Anlayışının Gerekliliğini Savunanlar

Kur'an âyetlerine bilimsel tefsir bakış açısıyla yönelip, âyetleri dönemin bilimsel verilerinden istifa ederek açıklamaya ve yorumlamaya çalışma eğilimi, bir önceki başlıkta kısaca temas edildiği gibi tefsir tarihinin bazı devirlerinde âlimlerce destek görmüştür. Bilimsel tefsir anlayışının gerekliliğini savunan din bilginlerinin bazı âyetleri, hadisleri ve sahâbe sözlerini bazı âyetlere getirdikleri bilimsel yorumlamalara dayanak olarak kullanmış ve kendi görüşlerini destekleyecek âyetler bulma konusunda çaba sarf etmişlerdir. Bilimsel tefsir anlayışının gerekliliğini savunanların fikir birliği içerisinde oldukları ve genellikle temel olarak ileri sürdükleri iddiaları, Kur'an'ın tüm ilimleri içerisinde barındırdığı ve her şeyin bilgisinin açık ya da kapalı olarak Kur'an'da var olduğu düşüncesidir.⁸¹ Bu görüşlerini dayandırdıkları âyetler şöyledir:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ *“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp rablerinin huzuruna getirileceklerdir.”*⁸²

وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْفُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظِلْمَاتٍ *“Gaybin anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”*⁸³

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيداً عَلَى هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِكُلِّ شَيْءٍ *“Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik.”*⁸⁴

Bilimsel tefsirin meşruluğunu savunanlar zikredilen âyetlerin Kur'an'da var olan ve keşfedilecek olan tüm ilim dallarının Kur'an'da yer aldığının delili olduğunu ileri sürmektedirler.⁸⁵ Bilimsel tefsirin gerekliliğini savunanlar iddialarını Hz. Peygamber'in

⁸¹ Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 39.

⁸² el-En'âm 6/38.

⁸³ el-En'âm 6/59.

⁸⁴ en-Nahl 16/89.

⁸⁵ Güllüce, “Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsîr”, 125.

(s.a.v) sözlerine de dayandırmışlar ve düşüncelerini desteklemek için sünnetten delil getirmişlerdir.⁸⁶ Hz. Ali'den rivayet olunan bir hadîse göre Hz. Peygamber yakın zamanlarda bir fitnenin ortaya çıkacağını bildirir. Hz. Ali bu fitneden kurtulmanın yolunu sorar. Hz. Peygamber ise fitneden kurtulmanın yolunun Kur'ân-ı Kerîm olduğunu söyler. Hz. Peygamber Kur'an'da geçmiş ümmetlerin ve kendilerinden sonra yaşayacak ümmetlerin haberlerinin olduğunu, Kur'an'a sarılan nefislerin asla yoldan çıkmayacağını, âlimlerin Kur'an'ı ne kadar okurlarsa okusunlar okumaya doymayacaklarını ve Kur'an âyetleri ne kadar çok tefsir edilse de mânâsının hiçbir zaman tükenmeyeceğini bildirir.⁸⁷ Bilimsel tefsirin gerekliliğini savunanlar bu hadisi delil olarak kullanmaktadırlar.

Bilimsel tefsiri savunanlar düşüncelerine âyetlerden ve hadislerden delil getirdikleri gibi sahâbe sözlerinden de delil getirmişlerdir. Daha önce zikrettiğimiz üzere Abdullah b. Mes'ûd "Kim ilim isterse, ona Kur'an yeter. Çünkü onda öncekilerin ve sonrakilerin haberi vardır." demiştir. Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ise "Kâinatta her ne varsa, mutlaka o Allah'ın kitabında mevcuttur."⁸⁸ demiştir.

Kısaca bilimsel tefsir anlayışının gerekliliğini savunanlara göre bahsi geçen bu rivayetler, Kur'an'ın bütün ilimleri içerdiğine delalet etmektedir. Bu sebeple ilim adamları bu rivayetleri, Kur'an'ın tüm ilimleri içerisinde barındırdığı düşüncesinden hareketle kendi anlayışları doğrultusunda anlamlandırmaya çalışarak yorumlamışlardır. Bu görüşe göre Kur'an'ın bilimsel hakikatlere işaret etmesi onun mucizevî özelliklerinden biridir.

2.1.3.2. Bilimsel Tefsir Anlayışına Karşı Çıkanlar

İnsanlık tarihi boyunca her düşüncenin ve hareketin destekleyenleri olduğu gibi karşı çıkanları da olmuştur. Bilimsel tefsir ekolünü de var olduğu ilk andan günümüze kadar gerekliliğini savunanlar olduğu gibi bu ekolün Kur'an tefsirinde kullanılmaması gerektiğini iddia edenler de olmuştur. Bilimsel tefsir anlayışına yöneltilen eleştiriler genellikle ilk muhatapların bilimsel bilgi seviyeleri, kültürel durumları, âyetlerin karşılık bulduğu dil ve kültüre dayanmaktadır.⁸⁹

Kur'an'ın bütün ilimleri içerisinde barındırdığı iddiasına ilk sistemli eleştiri Şâtıbî tarafından yapılmıştır. Şâtıbî'ye göre Kur'an, nüzûl döneminde Araplar tarafından nasıl

⁸⁶ Kırca, "Kur'an ve Modern Bilim", 16.

⁸⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015) "Kitâbü'l-fedâi'lil-Kur'an", 14; Ebû Muhammed ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010) "Kitâbü'l-fedâi'lil-Kur'an", 1.

⁸⁸ Süyûtî, *İtkân*, 2/349.

⁸⁹ Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 43.

anlaşıldıysa tüm zamanlarda da aynı şekilde anlaşılmalıdır. Çünkü doğru olan anlam ilk muhatapların anladıkları anlamdır. Kur'an, ilk muhatapları olan Araplara idrak edemeyecekleri şeyleri söylememektedir. Arapların hakkında fikir ve bilgi sahibi olmadıkları bir şeyin Kur'an'da var olması da olanaksızdır. Bu sebeple Şâtıbî'ye göre pozitif bilimlerin verilerinden hareketle Kur'an'ı yorumlama ve anlama çabaları doğru bir yaklaşım değildir.⁹⁰

Şâtıbî, bilimsel tefsir ekolüne yönelik eleştirilerine, *el-Muvâfakât* adlı eserinin müstakil bir bölümünde yer vermektedir. Şâtıbî eserinin bu bölümünde bazı kevnî âyetleri sıraladıktan sonra bu âyetlerin bilimsel veri ve olaylara işaret ettiğini ispatlamanın aksine söz konusu âyetlerden maksadın, insanları Allah'a şirk koşturmak ve o dönemde yaygın olan putlara tapma inancından alıkoymak, doğru olmadığı halde doğru olduğu zannedilen davranışların güzel ahlâkla ilgisi olmadığını ortaya koymak olduğunu belirtmektedir.⁹¹ Şâtıbî bilimsel tefsir ile meşgul olanları, Kur'an yorumlamasında haddi aştıklarını ileri sürmekte, matematik ve geometriyle, mantık, hurûf ilmi ve benzeri diğer ilimlerle meşgul olanların bütün görüşlerini Kur'an'a dayandırmalarını tenkit etmektedir. Bunun yanında sahâbenin ve tâbiûnun Kur'an'ı en iyi anlayan kimseler olduğunu, sahâbenin ve tâbiûnun sonraki dönemlerinde ortaya çıkan ilimlerden söz ettiğine dair herhangi bir bilginin aktarılmadığını ifade etmektedir. Ona göre sahâbe ve tâbiûn söz konusu ilimler hakkında görüş bildirirlerdi bu görüşlerin mutlaka sonraki dönemlere aktarılması gerekirdi. Dolayısıyla bu; sahâbe ve tâbiûnun söz konusu ilimleri bilmedikleri anlamına gelmekle birlikte iddia edildiği gibi âyetlerde sonradan ortaya çıkan ilimlere dair herhangi bir işaretin olmadığı da kanıtıdır.⁹² Şâtıbî ayrıca bilimsel tefsir anlayışını savunanların delil olarak ileri sürdükleri “*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”⁹³ ve “*Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı olarak indirdik*”⁹⁴ âyetlerinde geçen “Kitap” kelimesinden maksadın kulun ibadet hayatı ve dinî sorumluluklarıyla ilgili şeylerin eksik bırakılmaması olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵

Bilimsel tefsir anlayışını eleştiren din âlimlerinden birisi de Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'dir. Zehebî, Kur'an'daki lafızların Kur'an âyetlerinin inmeye başladığı dönemden

⁹⁰ Eren, “Bilimsel Tefsir Metodolojisi”, 564-565.

⁹¹ Ebû İshâk eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli 'ş-şerîa* (Beyrut: Dârü'l-Mârifet, 2001) 2/72-76.

⁹² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 79-80; Ateş, “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”, 134.

⁹³ el-En'âm 6/38.

⁹⁴ en-Nahl 16/89.

⁹⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 82; Demir, “Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım”, 407.

günümüze kadar aynı anlamı ifade etmeyip değişikliğe uğradığını söylemekle birlikte önemli olanın indiği dönemde muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığının tespit edilmesi olduğunu belirtmektedir. Zehebî bilimsel tefsiri, Kur'an'ın ilk muhataplarının bilgi sahibi olmadıklarını, Kur'an'ın nüzûlünün tamamlanmasından sonra ortaya çıkan ilimlere ve mânalara delalet ettirmenin doğru olmadığını, Allah'ın Kur'an âyetlerinde Kur'an'ın nüzûlünden yüzyıllar sonra anlaşılabilen mânaları kastetmesinin mantıksız olması açısından lügat yönünden tenkit etmiştir. Yine Kur'an'ın nüzûl olduğu dönemde ilk muhatapların dil, kültür ve sosyolojik durumlarına göre hitap ettiği halde onların hitap olunan bu âyetlerin mânalarını idrak edememeleri çelişkili bir durum olacağından bu, Allah kelamına eksiklik izafe etmek anlamına gelecektir. Daha öz bir ifadeyle Zehebî, Kur'an'ın muhataplarına yüzyıllar sonra mânası anlaşılacak şeyler söylemiş olmasını mantıksız bulduğundan bilimsel tefsir ekolünü tenkit etmiştir. O, bilimsel tefsiri itikadî yönden de eleştiriye tabi tutmuştur. Kur'an-ı Kerim'in hükmü evrensel olduğu için bütün zamanların kitabı olması sebebiyle asla şüpheye yer verme ihtimali yoktur. Aksi halde muhatapları da şüpheye düşecektir. Bu sebeple Zehebî'ye göre astronomi, tıp, kimya, fizik ve matematik gibi pozitif ilimlerin Kur'an'a dayandırılması doğru değildir. Çünkü bilimsel veri ve teoriler değişime açıktır ve birçok teori bir dönemde kabul edilirken başka bir dönemde yanlış olduğunun ortaya çıkması veya reddedilmesi sebebiyle yerini başka bir teoriye bırakmaktadır. Dolayısıyla sürekli değişmekte olan ve yerlerini başka teorilere bırakan bilimin verilerini Kur'an'a dayandırmak inanç açısından da doğru bir yaklaşım değildir.⁹⁶

Zehebî'nin yolunu izleyen Hûlî de bilimsel tefsiri lügat, belagat ve itikadî açıdan eleştiriye tabî tutmuştur. Hûlî, bilimsel tefsirin lügavî açıdan mümkün olmadığını iddia etmektedir. O'na göre kelimelerin de diğer tüm canlılar gibi belli bir ömürleri vardır ve zaman geçtikçe kelimeler yeni anlamlar kazanır. Hûlî'ye göre âyetlerin asıl anlamı Kur'an'ın indiği dönemdeki anlamıdır. Âyetlere sonraki dönemlerde yüklenen anlamlar ise Kur'an'ın inzâl olduğu dönemde bilinen anlamlar değildir. Bu sebeple Kur'an'ın ilk muhatapların anlayamayacağı lafızları barındırması mantıksızdır. Kur'an'ın belagatı açısından da bilimsel tefsirinin mümkün olmadığını iddia eden Hûlî, bu görüşünü ilk muhatapların sonradan ortaya çıkan bilimsel yorumları bilmemesi, âyetlerde bilimsel yorumların kastedilmemiş olması, bilimsel yorumlar kastedilmiş olsa Kur'an'ın lügatının

⁹⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Mısır: Dârü'l-kütübî'l-hadîs, 1976), 2/491-494; Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 45-46; Eren, "Bilimsel Tefsir Metodolojisi", 563-564; Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", 135-136.

da ona göre olması gerektiği ve o dönemde bilimsel yorumlara hâkim olmayan ilk muhatapların âyetleri anlamayacakları gibi etkenleri, görüşüne delil kılmıştır. Kur'an'ın itikadî açıdan da bilimsel yorumunun yapılmasının imkânsız olduğunu dile getiren Hûlî, Kur'an'ın insanların dinî ve ahlakî durumlarıyla ilgilendiğini, bilimle ilgili hususları barındırmak gibi bir hedefi bulunmadığını ileri sürmektedir.⁹⁷

Emîn el-Hûlî'nin eşi olan Âişe Abdurrahman (1913-1998) da bilimsel tefsiri bir "Sapma" olarak nitelendirmektedir. Âişe Abdurrahman'a göre bilimsel tefsir eğilimi genç nesil için oldukça tehlikelidir. Çünkü bilimsel tefsir ekolünün etkisine kapılanlar tıp, astronomi, anatomi, biyoloji vb. ilimler alanında aradıklarını Kur'an'da bulamayınca Kur'an'ın kendilerine bir şey sunmadığı düşüncesine kapılabilirler. Bu düşünceden hareketle Kur'an'ın evrensel bir kitap olmadığı, sadece inzâl olduğu dönemdeki insanlara hitap ettiği ve her dönemin insanına hitap etmediği gibi düşünebilir onu tarihsel bir kitap zannedebilirler.⁹⁸

Bilimsel tefsir düşüncesine karşı çıkan diğer isimler arasında; Reşîd Rızâ, Mahmûd Şeltût (1893-1963), Muhammed İzzet Derveze (1888-1984), Abbas Mahmûd el-Akkâd (1889-1964), Muhammed Kâmil Hüseyin (1853-1917), Muhammed Arkoun (1928-2010) ve Subhî es-Sâlih'in (1926-1986) isimleri zikredilebilir.⁹⁹

Bilimsel tefsir anlayışına karşı çıkan diğer ilim adamlarının görüşleri genellikle şu başlıklar altında özetlenebilir:

- 1- Kur'an her konuda detaylı bilgi veren bir ansiklopedi kitabı değildir. Kur'an öğüt vermeyi amaç edinen ve dinî öğretiyi konu edinen bir kitaptır.
- 2- Kur'an indiği dönemdeki ilk muhatapların kültür ve fikir seviyesine göre inmiştir. Kur'an'ın ilk muhataplarının idrak edemeyeceği bilgiler içermesi gereksiz bir durum olurdu. Bu sebeple Kur'an'da tüm ilimlerin var olduğu düşüncesi Kur'an'a aykırı bir düşüncedir.
- 3- Kelimeler, zamanla mâna kayması, anlam değişmesi, anlam genişlemesi veya anlam daralması gibi durumlar yaşamaktadır. Söz konusu durum Kur'an dili olan Arapça için

⁹⁷ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 102-103.

⁹⁸ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 104.

⁹⁹ Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", 136-138; Eren, "Bilimsel Tefsir Metodolojisi", 564.

de geçerlidir. Bu mânalardan en sağlıklı olanı Kur'an'ın indiği zamanda ilk muhatapların anladığı mânadır.

4- Pozitif bilimlerin elde ettikleri veriler kesinliği kanıtlanmış ve değişime açık olmayan veriler değildir. Bilimsel veriler gelişime ve değişime müsait verilerdir. Kur'an ise değişimi söz konusu olmayan net ve kesin hükümlerden meydana gelmektedir.¹⁰⁰

Bize göre de âyetlere bilimsel verilerden hareketle yeni bir anlam yüklemek, peygamber ve sahâbe o anlamı anlamadığı için sanki onlardan daha iyi anlıyormuş gibi bir yanılgıya sebep olabilir. Oysa Kur'an'ı en iyi anlayan ve aktaran Hz. Peygamber ve sahâbedir. Diğer taraftan Kur'an mu'ciz ve evrensel bir kitaptır. O, bilimsel hakikatlere de işaret ediyor olabilir. Ancak bilimin verilerinden istifade ederek yapılan tefsiri âyetin asıl mânası kabul etmek doğru değildir. Bu mânalar olsa olsa tâli ve destekleyici mânalardır, denilebilir.

2.1.3.3. Bilimsel Tefsir Anlayışına Mutedil Yaklaşımlar

Bilimsel tefsir anlayışını destekleyenler ve karşı çıkanlar olduğu gibi bu anlayışa mutedil yaklaşan isimler de vardır. Zağlûl en-Neccâr bilimsel tefsire mutedil yaklaşan müfessirler arasındadır. Neccâr, Kur'an'ın her harfinde ve her kelimesinde mâna bakımından bir i'câz olduğunu ifade etmektedir. Ancak Neccâr'a göre Kur'an'da geçmiş ve gelecek tüm ilimlerin olduğunu iddia etmek doğru değildir. Bilimsel tefsir savunucuları tarafından öne sürülen “*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık*”¹⁰¹ âyetiyle asıl kastedilen Kur'an'da tüm ilimlerin olması değil ibadet, inanç, ahlak ve sosyal ilişkilerle ilgili bir eksik bırakılmamasıdır.¹⁰²

Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (1903-1979) de bilimsel tefsir anlayışına ihtiyatlı yaklaşan âlimler arasındadır. Mevdûdî, Şâtıbî kadar keskin bir dille bilimsel tefsiri eleştirmese de bu akımın belirli sınırlar çerçevesinde ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* adlı eserinde Zağlûl en-Neccâr gibi bilimsel tefsir savunucuları tarafından delil getirilen En'âm sûresi 38. âyetiyle geçmiş ve gelecek tüm ilimlerin kastedilmediğini, bunu iddia edenlerin ise büyük bir hata yaptığını ifade etmektedir.¹⁰³

¹⁰⁰ Eren, “Bilimsel Tefsir Metodolojisi”, 564.

¹⁰¹ el-En'am 6/38.

¹⁰² Halil İbrahim Tekin, “Bilimsel Tefsirin Serencâmı: Zağlûl en-Neccâr Örneği”, *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/1 (2021), 64.

¹⁰³ Halil İbrahim Tekin, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu Zağlûl en-Neccâr Örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 38.

Seyyid Kutub da bilimsel tefsire ihtiyatlı yaklaşan müfessirler arasında zikredilebilir. *Fî Zilâli'l-Kur'an* adlı eserinde birçok bilimsel açıklamaya yer verse de Kur'an'ın bilgi veren bir bilim kitabı olmadığını dile getirmektedir. Kutub'a göre Kur'an'da kâinattan bahsedilen âyetlerin olmasının sebebi kâinat hakkında bilgi vermek değildir. Ona göre Kur'an bilgi veren bir kitap niteliğinde nâzil olmamıştır.¹⁰⁴

Son Osmanlı âlimlerinden olan Said Nursî'nin (1878-1960) de Kur'an'ın ilmî bakımdan mû'ciz bir kelim olduğu söylemekle birlikte aynı zamanda hidayet rehberi bir kitap olduğunu da dile getirmektedir. Nursî'ye göre Kur'an her zaman ve her çağın koşullarına cevap verebilecek evrensel bir kitaptır. Bu sebeple Nursî, Kur'an âyetleri ile bilimsel verilerin ilişkilendirilmesinde bir sakınca görmemektedir. Ancak Kur'an'ın birincil hedefinin insanlara hidayet kaynağı oluşu göz ardı edilmemesi gerektiğini de belirtmektedir.¹⁰⁵

2.1.4. Kur'an - Bilimsel Tefsir İlişkisi

Bilim, atom parçacığından türlü gök cisimlerini barındıran galaksilere kadar, evrende var olan her şeyi inceler.¹⁰⁶ Bilim evrende var olan herhangi bir cismi veya olayı konu olarak seçip araştırma, gözlem ve deneyler sonucunda çıkarım yapmaya çalışır. Kur'an ise insanı hedef alır. Kur'an, insanlığa dünya ve âhiret saadatinin yollarını göstermek için nâzil olmuş bir kitaptır. Bilim varlık üzerine araştırma, gözlem ve deney yoluyla bilgi edinmeye çalışırken Kur'an, insanları Allah'ın yoktan var ettiği kâinat hakkında ve yaratılmış olan bütün varlıklar hakkında düşünmeye, ibret almaya davet eder ve bu yolla muhataplarının Allah'ın varlığını, birliğini ve ilmini idrak etmelerini istemektedir.¹⁰⁷ Dolayısıyla Kur'an ve bilim arasında bir irtibatın var olduğu inkâr edilemez.

2.1.4.1. Kur'an'ın Üslûbu Açısından Kur'an - Bilimsel Tefsir İlişkisi

Kur'an-ı Kerîm'in özgün bir üslûbu bulunmaktadır. İlahî bir kitap olması sebebiyle üslûp açısından eşsiz bir kitaptır. Kur'an'ın üslûbunda, bahsettiği ve yer verdiği konularında, hükümlerinde, verdiği bilgilerde, âyetler ve sûreler arasında çelişki ve tutarsızlık bulunmamaktadır.¹⁰⁸ Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'da "*Kur'an'ı inceleyip düşünmüyorlar*

¹⁰⁴ Tekin, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 37.

¹⁰⁵ Tekin, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 40.

¹⁰⁶ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları, 1994), 36; Cemile Zehra Köroğlu, "Bilim Kavramının Gelişimi ve Günümüz Sosyal Bilimleri Üzerine", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2016), 2.

¹⁰⁷ Güllüce, "Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir", 149.

¹⁰⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/102-103.

*mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!”*¹⁰⁹ buyurmuş ve Kur'an'ın insan ürünü olan tüm eserlerden her açıdan farklı olduğuna dikkat çekilmiştir. Kur'an insanları doğru olana yönlendiren bir rehber olarak gönderilmesi sebebiyle hitaplarında muhataplarının ilmî, kültürel durumu ve kültürel seviyesi gözetilmektedir. Aynı zamanda Kur'an'da Allah'ın kelâmı olması sebebiyle de benzerinin olması ve benzerinin getirilmesi mümkün olmayan bir üslûp kullanılmıştır.¹¹⁰

Üslûbu açısından eşsiz olan Kur'an'ın dikkat çeken bir yönü de içerdiği konularda mânâ ve lafız dengesinin kusursuz biçimde kurulmuş olmasıdır. Bu yönüyle de Kur'an-ı Kerîm'in önceki ve sonraki kitaplar arasında bir benzeri mevcut değildir. Çünkü Kur'an her yönüyle mucize olan ve Allah tarafından gönderildiğine dair şüphe bulundurmeyen eşsiz bir kitaptır. Bu sebeple Allah tarafından Kur'an-ı Kerîm'de neyden bahsediliyorsa anlatılan konuya en uygun harfler ve kelimeler seçilmiştir. Kur'an'da kastedilen mânaya en uygun gelen harfin veya kelimenin seçilmesi, anlam ve lafız dengesinin başka hiçbir kitapta görülemeyecek şekilde kurulmasını sağlamıştır.¹¹¹

Kur'an-ı Kerîm hidayet rehberi olan bir kelâm olması sebebiyle gönderilmesindeki amaç insanlara doğru yolu göstermektedir. Bu yönüyle bilgi veren kitaplardan ayrılmaktadır. Kur'an'da asıl amaç Allah'ın varlığının, eşsiz ilminin ve sonsuz kudretinin vurgulanmasıdır. Kâinata mevcut olan eşsiz denge ve düzen de Allah'ın eşsiz ilminin ve sonsuz kudretinin delilidir. Kur'an, insanları Allah tarafından yaratılmış olan insanlar tarafından benzerini getirmenin dahi mümkün olmadığı şeyler hakkında düşünmeye çağırarak bu yolla Allah'ın varlığını, eşsiz ilmini ve kudretini idrak etmelerini istemektedir. Bu sebeple Kur'an'da gökler, yerler, yıldızlar, yeryüzü, gök cisimleri gibi pek çok varlıktan bahsedilmiştir. Zikredilen bu varlıklara Kur'an'da yer verilmesinden maksat Allah'ın varlığını ve kudretini ispat etmek içindir. Allah, Kur'an'da birçok âyette “*Hiç düşünmez misiniz?*”¹¹² buyurarak, kâinataki eşsiz denge ve düzen fikrini ve kâinataki tüm varlıkların Allah'ın emrinde olduğu gerçeğini zihinlere yerleştirmek için insanları düşünmeye sevk ederek doğru olan tefekkür yollarını göstermek istemiştir.¹¹³

¹⁰⁹ en-Nisâ 4/82.

¹¹⁰ Hatice Görmez, “Beşer Dilinin İmkânları ve Kur'an-ı Kerîm'in Anlatım Üslûbuna Dair”, *Journal of Islamic Research* 27/1 (2016), 25.

¹¹¹ Abdullah Dirâz, *En Mühim Mesaj Kur'an* (İzmir: Akçağ Yayınları, 1994), 111.

¹¹² Kur'an'da insanları düşünmeye sevk eden diğer âyetler için bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfrehes li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, çev. Mahmut Çanga (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 221.

¹¹³ Güllüce, “Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsîr”, 149.

Kur'ân-ı Kerîm pozitif bilimlerin kavram ve terimleriyle muhataplarına hitap etmemektedir. Kur'an'da muhataplarına doğru olana yönlendirme amacına uygun olarak din dili ile hitap etmektedir. Dolayısıyla sonradan var olan ilimlerin konularını ve meselelerini her dönemde söz konusu olan anlayışa hitap edecek şekilde ve her dönemde karşılık bulacak şekilde ifade etmiştir. Bu yönüyle Kur'an, sade anlaşılır ve açık bir dil ile birlikte aynı zamanda zengin ve derin anlamları da içermektedir.¹¹⁴

Kısaca bilimin ve Kur'an'ın bahsettiği konu kimi zaman kesişebilir. Ancak bu konuyu ele alma amaçları farklıdır. Kur'an'da muhatapları bu konularla tevhit inancına çekme amaçlanmıştır. Kur'an evrensel bir kitap olması hasebiyle her dönemin insanına hitap etmektedir. Dolayısıyla farklı dönemlerde tespit edilmiş bilimsel hakikatlere dolaylı olarak işaret edebilir. Kur'an'ın veciz üslûbunun, birden fazla anlamı ihtiva etmesi onun Allah kelamı olmasından kaynaklanır.

2.1.4.2. Kur'an'ın İçeriği Açısından Kur'an - Bilimsel Tefsir İlişkisi

Kur'ân-ı Kerîm'de Güneş, Dünya, Ay, gökyüzü, yeryüzü, gök cisimleri gibi astronomi; bitkiler, hayvanlar ve diğer canlılar gibi biyoloji; dağlar, okyanuslar, denizler gibi jeoloji ve tıp gibi bilim dallarına delalet eden birçok âyet bulunmaktadır. Modern ilimlere işaret eden bu âyetlerin sayısının yedi yüz elliye yakın olduğu bilinmektedir.¹¹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in modern ilimlere delalet ettiği iddia edilen bu âyetleri bünyesinde barındırması sebebiyle günümüzde bu ilim dallarıyla ilişkilendirilen âyetlerin yorumlanması, açıklanması ve anlaşılması için bilimsel tefsire ihtiyaç doğduğu öne sürülmüştür. Ancak Kur'an gönderiliş amacı itibariyle matematik, tıp, fizik veya bu ilimlere dair bilgi veren bir kitap değildir. Kur'an'ın içeriği incelendiğinde pozitif bilimlere dair ayrıntı veren bir kitap olmaktan ziyade İslâm dininin genel ilke ve esaslarını barındırdığı açıkça görülmektedir.¹¹⁶

Kur'an insanların ıslahını hedefleyen, verdiği örnek ve öğütlerle bu amaca hizmet eden, insanları doğru yola ulaştırma noktasında rehber olan bir kitaptır. Kur'an'ın temel konusu insanın âlemle ve kâinattaki olaylarla olan ilişkileridir. Kur'an'ın temel konuları arasında sayılmayan bilimle ilişkilendirilen konular araç niteliği taşımaktadır. Araç konuların bulunmasının nedeni temel konuların araç niteliği taşıyan konularla birlikte

¹¹⁴ Kırca; "Kur'an'ı Anlama da Dil Problemi", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1/9 (Temmuz 1998), 39.

¹¹⁵ Mertoğlu, "Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak", 104.

¹¹⁶ Hasan Yılmaz, "Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var mı?", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (Erzurum 2006), 190.

değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılması sebebiyledir. Evren, evrendeki olaylar ve kâinattaki varlıklar Kur'an'ın konularının öncelikli hedefleri arasında yer almamaktadır.¹¹⁷ Burada altı çizilmesi gereken husus, Kur'an'ın bilime karşı olmadığı, dolaylı bir anlam ve mucizevî işaretler olarak belli başlı bilimsel hakikatlere işaret edebileceği ancak bunu, ilk anlam ve temel gaye edinmediğidir.

Kur'ân-ı Kerîm insanların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen hükümler getirmiş ve ihtiyaç duydukları her hususta insanlara yol göstermiştir. İnsanların ilahî kelâma olan ihtiyacı öncelikle fikhî, amelî ve ahlâkî konularda olmuştur. Daha sonraları bilimsel tefsire konu olan kâinatla ilgili âyetler hakkında yorumlamalarda bulunulmuştur. Bilimsel tefsire konu olan tabiat kanunlarından bahseden âyetlerdeki amaç Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini tasdik etmektir.¹¹⁸ Örnek vermek gerekirse Kur'an, Güneş'in şekli, yapısı ve görevlerinden bahsetmez; onu ışıktandıran yaratıcısının kudret ve rahmetini anlatmak için zikreder. Yani günümüz bilim dallarına delalet eden birçok âyetten varlıkların mahiyetleri hakkında bilgi vermek için değil yaratıcılarına delalet etmeleri açısından bahseder.¹¹⁹

Sonuç itibarıyla bilimsel tefsir hareketi bilim ve teknolojinin hızla ilerlediği, Batı medeniyetinin İslâm âlemine oldukça nüfûz ettiği dönemde bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Kur'an âyetleri bilimsel tefsir ekolünün yöntemleriyle yorumlanırken yorum sınırları zorlanmamalı ve bilimsel verilerin kesin veriler olmayıp keşfedilen yeni bir veriyle değişebileceği göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple bilimsel tefsir adı altında yapılan yorumların kesinlik bildirmediği ve kabul gören bir verinin yeni bir teorinin ortaya atılmasıyla değişebileceği ancak bu durumda âyetin mânasının değişmeyeceği sürekli vurgulanmalıdır.¹²⁰ Bilimsel verilerden Kur'an âyetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için istifade edilebilir. Ancak âyetleri anlama ve yorumlama çalışmalarında âyetin bağlamı, âyetin nüzûl süreci ve nâzil olduğu tarihî ortam göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte siyak-sibak ilişkisi görmezden gelinerek yapılan yorumlama ve açıklamalar kuşkusuz yetersiz kalacaktır.¹²¹ Özellikle bilimsel tefsirin bir tebliğ metodu olarak

¹¹⁷ Yılmaz, "Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var mı?", 191.

¹¹⁸ Kırca, "İlmi Tefsir Ekolünün Problemleri", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55 (1989), 195.

¹¹⁹ Güllüce, "Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsir", 149.

¹²⁰ Yılmaz, "Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var mı?", 195.

¹²¹ Gezer, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, 128.

kullanılabileceği, materyalist ve pozitif bakış açısına sahip kültürlerde doğup büyüyen insanların hidayeti için bu tefsir yönteminden yararlanabileceği kanaatindeyiz.

2.2. Bağlam

Kur'an, yirmi üç senelik bir süre boyunca tedricî olarak inzâl olunmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından okunarak sözlü olarak aktarılan Kur'an âyetlerinin kâtiplere yazdırılarak yazılı bir şekilde de aktarılması sağlanmıştır. Bu yolla hem sözlü hem de yazılı olarak nesilden nesile aktarılması sağlanmıştır.¹²² İnsanlık için yol gösterici olan Kur'an, getirdiği emir ve yasaklarla insana bir dünya görüşü sunmakta, hayatı anlamlandırmasına olanak sağlamaktadır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'i indiriliş maksadına uygun şekilde anlamak, yorumlamak ve açıklamak büyük önem arz etmektedir. Bu noktada Kur'an âyetlerini maksadına uygun olarak anlayabilmek ve yorumlayabilmek için bağlam unsuru karşımıza çıkmaktadır.¹²³

Kur'an'ın anlaşılmasında “Yaşayan Kur'an” olan Hz. Peygamber'in uygulamaları oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple Allah Resûlü'nü tanımak ve uygulamalarını idrak etmek Kur'an'ın mesajlarının anlaşılmasında önemli bir basamak olarak karşımıza çıkar. Hz. Peygamber'in ashâbı âyetlerin ikinci derecede muhataplarıdır ve sahâbenin sahip oldukları durum ve şartlar da göz ardı edilmemelidir.¹²⁴

Bu bölümde bağlamın tanımı, çeşitleri, önemi ve Kur'an tefsirindeki yerine değinilerek üçüncü bölümde zikredilecek âyetlerde tercih edilen mânaların tercih edilme sebeplerinin hangi esaslara dayanması gerektiğinin belirlenmesi hedeflemiştir.

2.2.1. Bağlamın Tanımı

İngilizcede “Context” Arapçada ise “Siyak” kelimesinin karşılığı olarak kullanılan¹²⁵ bağlam TDK sözlüğünde; “Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü”¹²⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Bağlamın İngilizce karşılığı olan “Context” ise; “Bir dilsel biçimin önünde ya da ardında bulunan, onunla yakından bir ilişki içinde olan ve anlamının oluşmasına yardım eden unsurların toplamıdır. Ayrıca,

¹²² Demirci, *Tefsir Tarihi*, 57.

¹²³ Ayşe Ateş, “Kur'an'ı Anlamada Bağlam”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Haziran 2018), 358.

¹²⁴ Nazife Vildan Güloğlu, “Tefsirde Bağlama Riayet ve Katlû'l-enfus Yorumlarına Etkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 11/3 (2022), 1912-1913.

¹²⁵ Mustafa Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü* (Ankara: Sidre Yayınları, 1996), 79.

¹²⁶ Komisyon, “Bağlam”, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Basım Evi, 1998), 1/196.

geniş anlamıyla, bir durumu veya olayı çevreleyen olgular ya da gerçekler bütünü”¹²⁷ olarak tarif edilmektedir.

Bağlam kavramına ilim adamları tarafından bazı tanımlar yapılmıştır. Örneğin bağlam; “Bir düşüncenin, yapının veya öğretinin kısımları arasında çelişkiye mahal vermeyen bağlantı” şeklinde tanımlanmaktadır.¹²⁸ Bir diğer tanıma göre; “Bir ifadenin, birliktelik içerisinde olduğu diğer ifadelerle oluşturduğu anlamını ortaya çıkaran bütüne bağlam denir.”¹²⁹ Bağlam; “Kısımların meydana getirdiği bütünlük ve bu bütünlükteki kısımların mekân ve zamanlarına uyması anlamına gelip, anlatımın metnine ve tarihine atıf yapmaktadır”¹³⁰ şeklinde de tanımlanmıştır. Başka bir tanıma göre ise: “Bir ifadenin mânasını belirleme ve ortaya çıkarmada katkıda bulunan koşulların tümü; bir yazıda bulunan kelimelerin birbirleriyle, bir olayın öncesinde ve sonrasında meydana gelen olaylarla, bir konuşmanın öncesinde ve sonrasında geçen konuşmalarla irtibatlı ve bağlantılı olmasıdır.”¹³¹ Bu tanımlardan hareketle bağlamın metin ya da sözlerde kullanılan ifadelerin hangi anlamlarda kullanıldıklarını tespit etme imkânı vermekle birlikte doğru anlama ulaşmada vazgeçilmez bir unsur olduğu söylenebilir.¹³²

Dücan Cündioğlu ise bağlamı; “Cümlelerdeki mânaların doğru ya da yanlış anlaşılabilmesi durumlarında, cümlelerin sahiplerine danışılmasının pek imkân dahilinde olmamasından dolayı mânaların sağlamalarının yapılabilmesi ya da onaylanabilmesi için kullanılan bir tekniktir”¹³³ şeklinde tanımlamıştır. Hüsamettin Arslan’a göre bağlam: “Bir söz veya metinde belirli bir lengüistik birimi inceleyen kelimelerin veya ifadelerin meydana getirdiği bütün anlamına gelir.”¹³⁴

Bağlam kavramına getirilen bu tanımlar daha çok bir kelimenin, ifadenin, ibarenin veya cümlelerin ilişki içerisinde bulunduğu diğer kelime ya da cümlelere odaklanmaktadır. Bu tanımlar bağlam hususunu belli bir yönden ifade ederken Kur’an âyetlerindeki bağlam söz konusu olduğunda doğru anlamı tespit etme bakımından daha geniş bir çerçevede ele alınması gerekir. Çünkü yukarıda zikredilen tanımlamalarda aktarılanlardan daha fazlası

¹²⁷ Cemal Çakır, “Bağlam”, *Felsefe Ansiklopedisi* (İstanbul: Etik Yayınları) 2/ 59.

¹²⁸ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 1975), 24.

¹²⁹ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1987), 67.

¹³⁰ Ünver, *Kur’ân’ı Anlamada Siyakın Rolü*, 14

¹³¹ Ömer Demir vd., *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 1992), 46.

¹³² Fatih Tiyek, *Kur’ân’ı Anlamada Bağlamın Rolü*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 61.

¹³³ Cündioğlu, *Kur’an’ı Anlamanın Anlamı* (Ankara: Fecr Yayınları, 1995), 180-181.

¹³⁴ Hüsamettin Arslan, “Bağlam”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 1/142-143.

bağlam kavramının içine girmektedir. Bağlam teorisinin öncü isimlerinden olan Firth'e göre bir konuşmadaki kişilerin sayısı, konuşmanın konusu, konuşanların konumu ve konuşmanın gerçekleştiği ortam, anlam için belirleyici etkenlerdendir.¹³⁵ Kelimeler tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Sözcükler cümle içinde anlam kazanmaktadırlar.¹³⁶ Dil ise durağan bir yapıda değil; aksine canlı, sürekli değişen ve gelişmekte olan bir olgudur. Hiçbir metnin de bağlamı olmadan var olması mümkün değildir.¹³⁷ *Anlama ve İnsan Bilimleri* adlı eseriyle anlama metoduna katkıda bulunan Rickman da ifadelerin bağlamları içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Rickman'a göre her kelime bulunduğu cümle içinde, her cümle bulunduğu paragraf içinde, her paragraf içinde yer aldığı kitabın bütünlüğü içinde ve her kitap da içinde bulunduğu edebî ekol içinde değerlendirildiği takdirde ancak anlaşılabilir.¹³⁸

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için şöyle bir örnek verilebilir: Bir sohbet esnasında birinin diğerine herhangi bir konuyu daha sonra konuşmaları için sözleşmek amacıyla söylenen “Bu konuyu seninle görüşeceğiz” cümlesindeki görüşme eylemi ile bir kimsenin sinirli ve öfkeli olduğu bir anda söylediği “Bu konuyu seninle görüşeceğiz” cümlesinin aynı anlamları ifade etmediği gibi söz konusu eylemin birincisinde bir konuyu daha sonra konuşmak için sözleşmek anlamı varken ikincisinde sinir ve öfkeyle karşısındakini korkutma amacının olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkarak içinde bulunulan konum ve durum, kişiler arasındaki ilişki ve konuşulan konu anlamın belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır.¹³⁹

Arapça'da bağlam ile aynı anlama gelen siyak kavramının anlam alanında ilave bir genişleme söz konusudur. Çünkü siyak¹⁴⁰ kavramıyla “Sözün maksadı” da kastedilmektedir. Konuya örnek vermek gerekirse bir manavın sebze ve meyveleri manav dükkanına götürülmesini söylemesinden maksat sebze ve meyvelerin sadece manav

¹³⁵ Çakır, “Bağlam”, *Felsefe Ansiklopedisi*, 2/59.

¹³⁶ Tahsin Görgün, “Bağlamcılık”, *Felsefe Ansiklopedisi* (İstanbul: Etik Yayınları, 2004), 2/67.

¹³⁷ Muhammed Yüksek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Bağlam Bilgisi'nin Referansları ve Sınırları* (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2016), 19.

¹³⁸ H. P. Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çev. Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1992), 58; Ali Galip Gezgün, *Tefsîrde Semantik Metod* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 259.

¹³⁹ Doğan Aksan, *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (Ankara: Engin Yayınevi, 1998), 76-77.

¹⁴⁰ Siyak kelimesi “Svk” fiilinden türemiş fiil vezninde bir mastar olup kelime olarak sevk etmek, uymak, tâbi olmak, sürmek, nakletmek ve göndermek gibi anlamlara gelmektedir. Bk. Ebü'l-Fazl Cemâlüddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 2/252-254.

dükkanına götürülmesi değil aynı zamanda manav dükkanında satışa sunulmasıdır. Bu açıdan siyak kavramıyla sözün/ifadenin amacı arasında sıkı bir ilişki söz konusudur.¹⁴¹

Anlamı tespit noktasında bağlamdan yeterince faydalanmak için hem yukarıda zikredilen bağlam tanımlarında hem de kelimenin veya cümlenin öncesi, sonrası ve maksadıyla birlikte şu unsurlar da göz ardı edilmemelidir:

- 1- Sözün ya da ifadenin dilsel özellikleri,
- 2- Kelime veya cümlenin hangi konudan bahsettiği,
- 3- Sözün veya metnin konusuyla hangi amaca ulaşmak istendiği,
- 4- Söz veya metinde hâkim olan temel ilke ve prensipler,
- 5- Söz sahibinin veya metni yazanın bireysel özellikleri,
- 6- Okuyanın ya da sözün, metnin muhatabının özellikleri,
- 7- Zaman ve mekân faktörleri (tarihsel ve kültürel faktörler),
- 8- Kelime ve kavramların birbiriyle ilişkisini gösteren semantik alan,
- 9- Sözün ya da metnin konusuyla ilgili ipucu niteliği taşıyan odak kavram ve ifadeler.¹⁴²

Sonuç olarak derleyici şöyle bir tanım yapılabilir: Konuşan ya da yazan kimse tarafından bilindiği için konuşmanın veya metnin muhatabı tarafından da bilinmesi gereken sözün veya metnin konusunun, ana fikrinin, amacının, dilsel özelliklerinin, sözün veya metnin meydana gelmesinde dolaylı yoldan etkili olan mekân ve zaman unsurlarının, konuşanın ve muhatabın bireysel özelliklerinin, sözün veya metnin kelimelerinin, cümlelerinin ve kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesine bağlam denir.”¹⁴³

2.2.2. Bağlamın Çeşitleri

Bağlam, iç bağlam ve dış bağlam olarak incelendiğinde; iç bağlamın, söylenenlerin ifade ediliş tarzını, dış bağlamın ise söylenenlerin neden ve hangi ortamda ifade edildiğini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Daha net bir ifadeyle; muhataplara iletilmek istenen düşüncelerin anlaşılması için ifade edilen kelimelerin ve cümlelerin, ifadenin içeriği ve

¹⁴¹ Ali Bakkal, *Kur'an'ı Anlamada Siyak Sibakın Önemi*, Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009), 12-13.

¹⁴² Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 18.

¹⁴³ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 18-19.

¹⁴⁴ Kırca, “Kur'an'ı Anlama Sorunları ve Yöntemleri”, *Bilimname Dergisi* 1, (2014), 19.

söylenme maksadıyla olan bağını iç bağlam; ifadenin ortaya çıktığı tarihî, sosyal ve kültürel koşulları ile olan bağını da dış bağlam göstermektedir.¹⁴⁵

2.2.2.1. İç Bağlam, Çeşitleri ve İç Bağlam Açısından Münâsebâtü'l-Kur'an İlmi

İç bağlam, bir kelime ya da cümlelerin bulunduğu konum açısından öncesindeki ve sonrasındaki kelime ve cümlelerle arasında bulunan ilişkiye denir.¹⁴⁶ Konu başında yer verilen Türk Dil Kurumu'nun bağlam tanımı esasen iç bağlamın tanımıdır. Bu tanımdan hareketle yazılı bir metnin veya sözün parçalarının oluşturduğu bütünün iç bağlamı meydana getirdiği söylenebilir.

İç bağlam daha çok konu, amaç, dilsel özellikler, ana fikir gibi sözü veya metni meydana getiren unsurlardan oluşur. Bu unsurların tamamı metin veya sözün olmazsa olmazlarındandır. Bunlardan bazılarının eksik olması anlamayı doğrudan etkileyebileceği için göz ardı edilmemesi gerekir. Dolayısıyla doğru anlama ulaşmada bu unsurlardan her biri ele alınarak doğru sonuçlar elde edilmeye çalışılmalıdır.¹⁴⁷

Münâsebâtü'l-Kur'an ilmi âyetler ve sûreler arasındaki bağlantıları konu edinmesi hasebiyle araştırmamızı yakından ilgilendiren bir ilim çeşididir. Bu sebeple iç bağlam çeşitlerinden sonra Münâsebâtü'l-Kur'an ilmine de değindik.

2.2.2.1.1. Dilsel Bağlam

Dilsel bağlam; bir söz ya da metinde var olan kelimelerin birbirleriyle olan ilişkisini, kelimelerin cümlelerle olan ilişkisini, cümlelerin de metnin geneliyle olan bağlantısını ifade etmektedir. Daha öz bir ifadeyle cümleleri oluşturan unsurları ve bu unsurların birbiriyle olan ilişkisini ortaya koymaktadır.¹⁴⁸ Dilsel bağlam, doğru anlamı ortaya çıkarmada söz ya da metinde bulunan kelimelerin hangi anlamda kullanıldığına dair sorgulama yapılan ilk adımdır. Söz ya da metin ile alakalı yapılabilecek ilk faaliyet dilsel bağlam ile ilgili yapılan çalışmadır. Zira dilsel bağlamda kelimeler ve cümleler arasındaki ilişkinin tespiti hedeflenmektedir. Söz ya da metni doğru anlamanın yolu kelimelerin içinde geçtikleri cümle ve metin bütünlüğünde kazandığı anlamların tespit edilmesinden

¹⁴⁵ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 13.

¹⁴⁶ Demirci, *Konulu Tefsire Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2006), 158.

¹⁴⁷ Mehmet Bağcıvan, *Kur'an Yorumunda Bağlamın Sınırlayıcılığı* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 66.

¹⁴⁸ Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: Denge Yayınları, 2005), 257.

geçmektedir. Kelimeler tarihî süreç içerisinde değişime uğrayarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu durumda da dilsel bağlamın tespiti ve yardımı kuşkusuz gereklidir.¹⁴⁹

Dilbilimsel tahliller, kelimelerde tarihsel süreç içerisinde meydana gelen anlam değişimlerini inceler.¹⁵⁰ Bir dilin olmazsa olmazı kelimelerdir. Bu sebeple cümlelerdeki doğru anlamlara ulaşabilmenin yolu kelimelerin doğru anlamlarının elde edilmesinden geçmektedir. Ancak böylelikle cümlelerden meydana gelen metnin doğru anlamına ulaşılabilir.¹⁵¹

Bu husus Kur’ân-ı Kerîm için de geçerlidir.¹⁵² Kur’an insanlar tarafından anlaşılması için gönderilmiş hidayet kaynağı bir kitaptır. Kur’an’ın anlaşılmasının yolu ise kelimelerini en doğru şekilde anlamakla mümkün olur. Dolayısıyla Kur’an’ın kelimelerinin doğru anlamına ulaşılmadan, âyetlerin de doğru anlaşılması beklenemez.

2.2.2.1.2. Konusal Bağlam

Üzerinde durulması gereken bir diğer iç bağlam çeşidi de konusal bağlamdır. Konunun bilinmesi, anlama faaliyeti açısından oldukça önemlidir. Çünkü konu, kullanılan dile ve üslûba etki eden önemli bir etkidir.¹⁵³

Konusal bağlamda içerik önem taşımaktadır. İçerik metnin bütünlüğünün anlaşılabilmesi bakımından son derece önemlidir. Metin içerisindeki kelime ya da cümleler, belirlenen içeriğin kapsam alanında belli anlamlar ihtiva ederler. Bir metinde bulunan kelime ya da cümlelerin anlamları metnin içeriğine göre kalıba girdiğinden içeriğin tespit edilmesi doğru anlama ve anlamaya ulaşma noktasında son derece önem arz etmektedir.¹⁵⁴

Konu, Kur’ân-ı Kerîm açısından ele alınacak olursa, Kur’an konulara göre düzenlenmiş bir metin olmamasına karşın gerekli olan yerlerde belirli bir konuyla ilgili âyetleri birbiri ardına sıralamakta, çoklukta vahdeti sağlamaktadır. Birbiri ardına sıralanan bu âyetlerin hedefi genel mânasıyla ortak bir konuyu ele almak olduğu için, ifadeler bu konunun çevresinde şekillenir. Bu sebeple aynı konudan bahseden bir âyet grubunun içinden tek bir âyetin alınması ya da âyetin bir bölümünün alınıp yorumlanması ve yorumlanan âyetin

¹⁴⁹ Tiyek, *Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 22.

¹⁵⁰ Gezgîn, *Tefsîrde Semantik Metod*, 398.

¹⁵¹ Faruk Özdemir, “Kur’an’da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (2015), 59.

¹⁵² Faruk Özdemir, “Semantik ve Analitik Açısından Kur’ân’da “Maraz” ve Türevleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2015), 50.

¹⁵³ Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, 119.

¹⁵⁴ Tiyek, *Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 23-24.

doğru anlaşılması çoğu zaman mümkün olmamaktadır.¹⁵⁵ Âyetin sadece içinde bulunduğu âyetler pasajında değil Kur'an bütünlüğünde ele alınması da konusal bağlam içerisinde değerlendirilebilecek bir husustur ve sahîh anlama ulaşmada vazgeçilmez bir unsurdur.

2.2.2.1.3. Sınıfsal Bağlam

İç bağlam çeşitlerinden bir diğeri de sınıfsal bağlamdır. Sınıfsal bağlam disiplinler arasında ayırım yapmaya olanak sağlamaktadır.¹⁵⁶ Aynı ifadeler farklı disiplinlerin konusu olabilir. Ancak farklı disiplinlerin ifadeyi ele alış biçimleri de birbirlerinden farklı olabilir. Farklı disiplinler kelimeleri kendi istikametinde kullanarak kelimelere farklı anlamlar kazandırabilirler. Bu noktada devreye sınıfsal bağlam girmektedir.¹⁵⁷

Sınıfsal bağlamda ifadeler sadece benzerlik sebebiyle birbirleriyle bağ oluşturmaktadır. Sınıfsal bağlam, disiplinler arası ayırım yapmaya olanak sağlamasıyla birlikte doğru anlama ulaşma noktasında muhataba yardımcı bilgi de hazırlamaktadır. Bu bağlam çeşidinden istifade edilerek ulaşılan yardımcı bilgi hem dilsel bağlamın hem de konusal bağlamın en önemli yardımcı unsurlarındandır.¹⁵⁸

2.2.2.1.4. İşlevsel Bağlam

İşlevsel bağlam, ifadelerin özel amaçlara hizmet eden ve her bir ifadenin sahip olduğu rol yönüyle açıkça anlaşılabilirdiği bir biçimde birbirleriyle bağlantılı olmasına denir.¹⁵⁹ İşlevsel bağlamda önemli olan anlaşılmaya konu olan bir ifadenin, benzer amaçlara yönelik olarak söylenen aynı fonksiyonu yerine getiren diğer konulardaki ifadelerle mevcut olan bağlantısının ortaya çıkarılması durumudur. Örnek vermek gerekirse meydana getirilen bir eseri anlamak yalnızca söz konusu eseri meydana getiren sanatçıyı ve bu sanatçının sanatını icra ederken içerisinde bulunduğu ruh hali durumunu anlamak değildir. Sanatçının meydana getirdiği eserinin bütün ayrıntıları, eserin bütünlüğü ve bu bütüne hâkim olan düşünce anlaşıldığı taktirde eser hakkında doğru anlama ulaşılabilir.¹⁶⁰ Bir kelimenin anlamı kullanımdan kullanıma göre değişebilmektedir. Ancak birden çok

¹⁵⁵ Nurullah Agitoğlu, *Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 97.

¹⁵⁶ Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, 108.

¹⁵⁷ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 24.

¹⁵⁸ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 24-25.

¹⁵⁹ Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, 118-119.

¹⁶⁰ Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, 264.

anlama gelen bir kelimenin bile her kullanımında sanatçı tarafından belirlenmiş tek anlamı ifade ettiği göz ardı edilmemelidir.¹⁶¹

Kur'an'da da bir konunun farklı farklı âyetlerde ele alındığı görülmektedir. Bir âyet aynı konu hakkında kısıtlı bilgi verirken başka bir âyet daha ayrıntılı bilgi verebilmektedir. Burada mühim olan husus farklı âyetlerde ele alınan aynı konunun temel amacının tespiti. Zira âyetlerdeki ifadeler farklı olsa da bahsedilen durum aynıdır.

2.2.2.1.5. Varoluşsal Bağlam

İşlevsel bağlam ve varoluşsal bağlam birlikte değerlendirildiklerinde aradaki fark varoluşsal bağlamın daha genel olmasıdır. Varoluşsal bağlam bir metin açısından değerlendirildiğinde dikkat çekilmesi gereken nokta metnin bütününde hüküm süren temel ilke ve prensiplerdir. Metinde ele alınan konu, kullanılan kelimeler ve cümleler bu temel ilke ve prensipler etrafında şekillenmektedir. Bu sebeple söz konusu temel ilke ve prensipler bir metni meydana getiren en önemli unsurlardandır.¹⁶² Örnek vermek gerekirse bir kimsenin yaşamı boyunca gerçekleştirdiği tüm fiillerinin neticesinde oluşan bağlama varoluşsal bağlam denir. Bu sadece bir kimsenin fiilleriyle sınırlı kalmayıp toplumlar, uluslar, uygarlıklar ve devletler için de geçerlidir. Çünkü insanlar birbirleriyle etkileşim kurdukça var olmakta ve bu iletişim neticesinde bir araya geldiklerinde büyük toplulukları oluşturmaktadır.¹⁶³ Kur'an merkezli düşünülecek olursa, Kur'an'ın temel ilkesinin tevhid olduğu ve tüm âyetlerinin Allah'ın varlığı ve birliğine ulaştırdığı söylenebilir.

2.2.2.1.6. İç Bağlam Açısından Münâsebâtü'l-Kur'an İlmi

Terim anlamı olarak “Birbirini takip eden kelime ve cümleler veya arka arkaya anlatılan hâdiseler arasında irtibat ve ilişki” anlamına gelen “Münâsebet”¹⁶⁴ kelimeler ve cümleler arasındaki anlam benzerliğini ifade ederken, “Münâsebâtü'l-Kur'an” ise âyetler ve sûreler arasındaki anlam ilişkisini meydana çıkarmak için geliştirilmiş olan bir ilimdir.¹⁶⁵

Münâsebâtü'l-Kur'an ilmi tefsir tarihinde ilk olarak Ebubekir İbn Ziyâd en-Nîsâbûrî (ö. 324/936) tarafından sözlü olarak zikredilmiştir. Mâtürîdî, Zemahşerî ve Râzî ile birlikte eserlerde yerini almış ve Burhanüddin el-Bikâî'nin (ö. 885/1480) çalışmalarıyla birlikte

¹⁶¹ Agitoğlu, *Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü*, 98.

¹⁶² Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 25-26.

¹⁶³ Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, 108.

¹⁶⁴ Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 203

¹⁶⁵ Gülhan Maden, “Münâsebâtü'l-Kur'an İlmi Çerçevesinde Mâide Sûresinin Değerlendirilmesi”, *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (Aralık 2022), 166.

bilimsel bir kimlik kazanmıştır.¹⁶⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-ây ve's-süver* adlı eserinde, âyetleri oluşturan cümleler, hatta kelimeler arasında da münasebetler bulunduğunu kanıtlamak maksadıyla tüm âyetler ve sûreler arasında mânayı esas alan ilişki ve bağlantı kurmuştur.¹⁶⁷ Bikâî, sûreler ve âyetler arasındaki ilişkiyi incelediği eserinde âyetler arasındaki ilişkinin bilinebilmesi için öncelikle sûrenin indiriliş sebebine yani tarihi bağlamına bakılması ve âyetin inmesine zemin hazırlayan şartların ve durumların göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir.¹⁶⁸

Kur'an ilahî bir kelâm olmasının yanında bir metin yani kitap olarak iç bütünlüğe sahiptir ve bir âyetin içerisinde bahsi geçen bir durum, farklı bir âyette ayrıntılı bir şekilde açıklanabilmektedir. Bu sebeple siyak, âyetin kastedilen anlamına ulaşma noktasında önemli rol oynamaktadır. Dış bağlam yani âyetlerin nüzûl ortamlarını bilme, sosyal, tarihî, kültürel şartlar âyetlerin maksadına uygun anlaşılması noktasında önemli olmakla birlikte, iç bağlamın da aynı oranda önem arz ettiği aşîkârdır. İç bağlam; Kur'an bütünlüğü, âyetler arası bütünlük, âyetlerin sûrelerle olan bütünlüğü sûrelerin sûrelerle olan bütünlüğü, siyak bütünlüğü, teşriî ve tarihî bütünlük gibi yönleri kapsamaktadır.¹⁶⁹

Kur'an âyetleri yirmi üç senelik bir süreç içerisinde indirilmiştir. Ancak âyetlerin yirmi üç seneyi kapsayan bir zaman dilimi içerisinde indirilmiş olması âyetlerin birbirleriyle olan ilişkilerine engel teşkil etmemektedir. Aksine bu durum Kur'an'ın mû'ciz bir beyan oluşunu gözler önüne sermektedir. Kur'an âyetleri arasında mantıksal bir anlam ilişkisi bulunmaktadır. Söz konusu ilişki sadece âyetler arasında olmayıp sûreler arasında da aynı durum geçerlidir. Hatta ifade etmek gerekir ki âyetler ve sûreler arasında öyle bir mâna bağı vardır ki herhangi bir lafzın yerini değiştirmek asla mümkün değildir.¹⁷⁰ Âyetler arası irtibatı ortaya koymak maksadıyla şu örneği vermek yerinde olacaktır: Fâtiha sûresinin ilk âyetleri hamdin, yalnızca Allah'a mahsus olduğunu ifade etmekte, sûrenin son âyetlerinde ise doğru yolu ancak kendisine hamd edilen Allah'ın gösterebileceği vurgulanmaktadır.¹⁷¹ Bu kısa örnekten bile anlaşılacağı üzere âyetler ve sûreler arasında bir anlam ilişkisi vardır. Bu sebeple âyetin doğru anlamına ulaşma noktasında Münâsebâtü'l-Kur'an ilminden istifade edilmesi oldukça önem arz etmektedir.

¹⁶⁶ Maden, "Münâsebâtü'l-Kur'an İlmi Çerçevesinde Mâide Sûresinin Değerlendirilmesi", 165.

¹⁶⁷ Mehmet Faik Yılmaz, "Münâsebâtü'l-âyât ve's-süver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/568.

¹⁶⁸ Uzun, "Hz. Peygamber'in Tefsirinde "Bağlam" Meselesi", 136.

¹⁶⁹ Ceyda Gürman, *Tâbiûn Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 157.

¹⁷⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 204.

¹⁷¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 204.

2.2.2.2. Dış Bağlam ve Çeşitleri

Anlama sürecinin gerçekleşmesinde iç bağlamın önemli olduğu kadar dış bağlam oldukça önemlidir. Bu önem özellikle de sözün sahibine ya da metni meydana getirene “Ne söylemek istiyorsun?” sorusunu sormanın mümkün olmadığı ve doğru anlamın tespit edilemediği durumlarda daha fazla ön plana çıkmaktadır. Çünkü “Bunun anlamı nedir?” veya “Bu ne demektir?” sorularına en doğru cevap dış bağlamı oluşturan unsurlar aracılığıyla verilebilir.¹⁷²

Bir sözde veya metinde esas itibariyle metnin yazılmasına ya da sözün söylenmesine aracı olan unsurlar dış bağlamı oluştururlar. Bir metinde anlatılmak istenen şey ancak metni ortaya çıkaran ve oluşturan tarihsel, kültürel, sosyal, coğrafi, psikolojik ve beşerî koşullara hâkim olarak anlaşılabilir. Hangi dönemde yazıldığı, hangi sebeple yazıldığı, nasıl bir ortamda ve hangi koşullar etrafında yazıldığı bilinmeyen bir metnin anlatmak istediğinin tam olarak anlaşılması mümkün değildir.¹⁷³

Geçmişten günümüze her topluluk değişime uğramıştır. Toplumlar tarihi oluşturmuş ve daima değişim süreci ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu sebeple bir sosyal süreç niteliği taşıyan toplum, sürekli bir gelişim ve değişim hareketi içerisinde olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁴ Toplumda sürekli devam eden bu gelişim ve değişim hareketi doğal olarak toplum içerisindeki insanlarla birlikte toplumu oluşturan bütün unsurları da etkilemektedir. İnsanların da duygu, düşünce ve anlayışları zaman içerisinde değişime uğramaktadır. Bu da tarihsel ve zamansal şartların farklı farklı ama birbirleriyle bağlantılı olacak şekilde değerlendirilmesi gerekliliğini gündeme getirmektedir.¹⁷⁵

2.2.2.2.1. Tarihsel ve Zamansal Bağlam

Tarihsel ve zamansal bağlam anlama faaliyetinin en önemli yardımcı unsurlarından biri olmakla birlikte daha ziyade anlaşılmaya konu olan sözü veya metni zaman ve mekân açısından ele almaktadır.¹⁷⁶ Anlama yöntemi olarak “Kim, kime, ne, nerede, ne zaman, nasıl, niçin/neden” sorularıyla ulaşılan bilgiler genellikle tarihsel ve zamansal bağlamla ilişkili hususlardır. Bu sorular sayesinde ulaşılan metnin tarihsel ortamının ve şartlarının

¹⁷² Cündioğlu, “Kur’an’ı Anlamanın Anlamı”, *1. Kur’an Haftası Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 1995), 181.

¹⁷³ Cündioğlu, “Kur’an’ı Anlamanın Anlamı”, 180-181.

¹⁷⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 324.

¹⁷⁵ Tiyek, *Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 29.

¹⁷⁶ Agitoğlu, *Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü*, 99-100.

bilinmesi doğru anlama ulaşma konusunda oldukça önemlidir.¹⁷⁷ Çünkü bir sözün veya metnin zamansal ve tarihsel şartlarını bilmek o sözün veya metnin ne amaçla söylendiğinin veya yazıldığına doğru tespiti açısından büyük önem arz etmektedir.

Konuyla ilgili Kur'an'dan Fîl sûresi örnek verilebilir. Sûre meali şöyledir: “*Rabbin fil ordusuna ne yaptı, görmedin mi? Onların planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar yağdıran sürü sürü kuşlar salmadı mı? Sonuçta Allah onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi.*”¹⁷⁸

Sûreyi ve âyetlerini doğru anlamak için sûrede bahsedilen olayın tarihsel ve zamansal şartlarına hâkim olmak gerekir. Tefsir ve tarih kaynaklarından nakledilen rivâyetlere göre muhtemelen 570 yılında dönemin Yemen valisi Ebrehe “Kulleys” adı verilen bir mâbed yaptırmış ve her yıl Mekke’de bulunan Kâbe’yi ziyaret eden Arapları kendi yaptırdığı mâbede çekmek için çeşitli bölgelere propagandacılar göndermiştir. Ancak bu isteği gerçekleşmeyen Ebrehe, Kâbe’yi yıkmak için ordusuyla birlikte Mekke’ye yürümüştür. Ordusunun içerisinde mahmûd (mamut) adlı verilen büyük bir fil bulunmaktadır. Ancak kaynaklarda aktarıldığına göre ordunun en önünde bulunan fil (mamut) yerinden kımıldamamış ve ordu üzerlerine –âyetteki benzetmeyle– “Taşlaşmış çamur yağdıran sürü sürü kuşlar” tarafından “Yenilip çiğnenmiş ekin” gibi bozguna uğratılmıştır.¹⁷⁹

Yukarıda da bahsedildiği gibi âyet hakkında “Kim, kime, ne, nerede, ne zaman, nasıl, niçin/neden” sorularına cevap bulunduğunda daha sağlıklı bir anlama ulaşılabilir. Zikredilen rivayette söz konusu soruların tüm cevapları bulunabilmektedir. Bu veriler âyeti anlama konusunda yardımcı kaynak niteliği taşımakta doğru anlama ulaşma noktasında önem arz etmektedir.

2.2.2.2.2. Kültürel Bağlam

Dış bağlamın alt başlıkları arasında değerlendirilmesi gereken unsurlardan biri de kültürel bağlamdır. Bir sözü veya metni anlama çalışmalarında o sözün veya metnin içerisinde bulunduğu kültürel ve sosyal çevrenin göz ardı edilmemesi gerekir. Çünkü kültür bir

¹⁷⁷ Kırca, *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2010), 244.

¹⁷⁸ el-Fîl 105/1-5.

¹⁷⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vî'l-Kur'an* (Kahire: el-Bâbî el-Helebî, 1954), 24/627.

toplumu meydana getiren bireylerin davranış, tutum, inanç ve sosyal alışkanlık meydana gelir.¹⁸⁰

Söz ve metinde kullanılan kelimeler ve cümleler mevcut olan kültürel ortamdan bir şekilde etkilenmektedir. Hiçbir söz veya metin boşu boşuna söylenmiş veya yazılmış değildir. Dolayısıyla da bir sözün veya metnin doğru anlaşılabilmesi için sözün söylendiği veya metnin yazıldığı yer ve zaman; sözü söyleyenin, yazanın ve söylenen söze muhatap olanın sosyal, psikolojik, ahlâkî, dinî, iktisadî, siyasî durumlarının bilinmesi önemlidir.¹⁸¹

Kültürün; toplumların, milletlerin, medeniyetlerin oluşmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında dil ile olan bağının da göz ardı edilmemesi gerekir. Çünkü dil, içinde bulunduğu kültürel ortamın izlerini taşımakla birlikte bir milletin dilinde mevcut olan kelimeler o milletin sosyal ve kültürel hayatını yansıtmaktadır.¹⁸²

Kur'an için de âyetlerde anlatılmak istenen mesajın kendisi ve muhatapları açısından tarihsel, zamansal ve kültürel bağlam söz konusudur. Âyetlerin nüzûl şekli ve nüzûl süreci bakımından tarihsel, zamansal ve kültürel şartlar şu sorular çerçevesinde incelenmelidir;

1- Âyet ne zaman nâzil olmuştur?

2- Âyet nasıl nâzil olmuştur?

3- Âyet nerede nâzil olmuştur?

4- Âyet hangi ortam ve hangi olay sonrasında nâzil olmuştur?

5- İlk muhataplar kimlerdir ve ilk muhatapların kültürel özellikleri nelerdir?

Bu sorulara verilen cevaplar tarihsel, zamansal ve kültürel bağlamla ilgili unsurlara ulaştırıcı bilgiler olmakla birlikte asıl anlaşılması gereken “Ne anlatmak istiyor?” sorusunun cevabına ulaşmada araç bilgi niteliği taşımaktadır.¹⁸³

Konu ile ilgili şu âyet örnek gösterilebilir: *“Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: “Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah’a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah’a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.”*¹⁸⁴

¹⁸⁰ Ejder Okumuş, “İslâm’ın Yerel Bağlamları”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (2006), 69-70.

¹⁸¹ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 125.

¹⁸² Ruhattin Yazzoğlu, “Dil-Kültür İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi* 6/11 (2002), 39-41.

¹⁸³ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 34.

¹⁸⁴ el-Bakara 2/189.

Câhiliye dönemindeki geleneklerden birine göre Araplar ihramlı iken veya bazı dinî sebeplerden ötürü evlerin arkasında bulunan bir pencereden veya evlerinin arkasında açtıkları bir delikten girerler ve bunun da iyi ve erdemli bir davranış olduğuna inanırlardı.¹⁸⁵ Aynı zamanda âyette Hz. Peygamber’e (s.a.v) ithâfen “*Sana hilâlleri soruyorlar*” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Allah Resûlü’nün görevi insanlara âyette hilâl diye kastedilen Ay’ın evrelerini açıklamak ya da Ay hakkında bilimsel bilgi vermek değildir. O, insanları Allah’a ve İslâm dinine davet etmek ve insanları ahlakî yönden doğru olana yönlendirmek için görevlendirilmiş bir peygamberdir. Allah Teâlâ, insanların Peygamber Efendimiz’e bu yönde bir soru yöneltmelerini kendi kültürlerinde bulunan evlere arkadan girmelerine benzetmiş ve hem Allah Resûlü’ne yönelttikleri sorunun hem de davranışlarının anlamsız bir meşakkatten başka bir şey olmadığını anlatmak istemiştir. Yani Allah, Araplara kendi kültürlerinde bulunan bir geleneği örnek vererek anlatmak istediğini izah etmiştir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde doğru anlama ulaşma noktasında âyetin nâzil olduğu toplumun kültürel ortam ve düzeylerine hâkim olunması oldukça önemli bir husustur.

2.2.2.2.3. Sosyal Bağlam

Sosyal bağlam insanların birbirleriyle olan ilişkisini göstermesi bakımından önemli bir unsurdur. Bu bağlam çeşidi kişisel ve toplumsal parametreleri içerisinde barındırır. Kelimeler ve cümleler söylendiği ya da yazıldığı bölgede var olan kültürden etkilenmektedir. Sosyal bağlam söz ve davranışlar üzerinde etkisi olan bu unsurları içermektedir. Bir sözü veya metni doğru anlama noktasında sözün söylendiği ya da metnin yazıldığı dönemin sosyal yapısını ve kültürünü bilmek önem arz etmektedir.¹⁸⁶ Örneğin, Mekke’de inen âyetleri, müşriklerle kurulan sosyal ilişkiler bağlamında, Medine’de inen âyetleri ise Medine Yahudileriyle geliştirilen münasebet bağlamında değerlendirmek ve okumak ya da Ehl-i kitap üzerinden yapılan uyarı ve ikazları, onların tutumlarını tespit etmek sûretiyle açıklamak, müfessiri doğru anlama ulaştırmada kolaylık sağlayacaktır.

2.2.2.2.4. Coğrafi Bağlam

Bir sözün veya metnin ortaya çıktığı coğrafya da onun doğru anlaşılmasında oldukça önemlidir. Bağlam kavramı ile mekân unsurunun arasında oldukça sıkı bir bağ

¹⁸⁵ Râzî, *Meḡâṭihu’l-gayb*, 5/283.

¹⁸⁶ Ayhan Tekineş, *Hadîsleri Anlama Problemi* (İstanbul: Işık Yayınları, 2002), 234.

bulunmaktadır. Çünkü mekân, bağlam kavramının temelini oluşturan unsurlar arasında yer alır.¹⁸⁷

Toplumlar, milletler ve medeniyetler hakkında bilgi sahibi olmanın önemli bir yolu da onların yaşamlarını sürdürdükleri coğrafyanın araştırılmasıdır. Coğrafyanın iklim ve insanla olan ilişkisi, insanların duygu durumlarının ve karakterlerinin oluşmasında yaşanan çevrenin rolü bilimsel araştırmaların da konusu olmuştur. Coğrafya insanların davranışları ve bilgi birikimleri açısından da önemli bir faktördür. Çünkü bazı ifadeler vardır ki o dönemdeki doğal çevre, mekânlar ve coğrafi şartlar göz önüne alınmadan doğru anlama ulaşmak mümkün değildir.¹⁸⁸ Kur'an'da çölden, deveden, üzüm ve incirden verilen misaller, ilâhî vahyin muhatabın durumunu göz önünde bulundurduğunu gösterirken diğer taraftan müfessirin tefsir ettiği âyette bu şartları kulak ardı etmemesi gerektiğine de işaret eder.

2.2.2.2.5. Beşerî ve Psikolojik Bağlam

Bir sözün veya metnin doğru anlaşılması konusunda ele alınması gereken bir diğer dış bağlam çeşidi de beşerî ve psikolojik bağlamdır. İnsanın aklî, fitrî, karakter, duygu ve düşünce gibi pek çok beşerî özelliği vardır.¹⁸⁹ Bu özelliklerin dikkate alınmaması o metne ya da hitaba muhatap kılınan insanın önyargılı olmasına ve anlamın buharlaşmasına sebep olacaktır. Psikolojinin insan davranışları üzerinde etkili olduğu kuşkusuz kanıtlanmış bir durumdur. İnsanın psikolojisini tamamen devre dışı bırakarak konuşması, yazması veya davranışlar sergilemesi mümkün olmadığından doğru anlama ulaşma konusunda beşerî ve psikolojik bağlam da ele alınmalıdır.¹⁹⁰

Konuya örnek verecek olursak Hz. Peygamber'in (s.a.v) risâletinin ilk zamanlarında vahiy bir süre kesintiye uğramıştı. Allah Resûlü vahyin kesilmesini kendi gerçekleştirdiği bir kusurdan dolayı olmasından korku ve endişe duyuyordu. Müşrikler de "Ne oldu şeytanın seni terk mi etti?" diyerek Hz. Peygamber'in Rabbi tarafından terk edildiği yönünde ithamlarda bulunuyorlardı. Allah, Hz. Muhammed'in hüznünü dindirmek ve O'nu teselli etmek için şu âyeti buyurmuştur: "*Rabbın seni bırakmadı ve sana darılmadı.*"¹⁹¹ Nâzil olan bu âyetle birlikte Hz. Peygamber korku ve endişe hislerinden

¹⁸⁷ Agitoğlu, *Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü*, 101-102.

¹⁸⁸ Ümmühan Ark, "Fıkıh-Bağlam İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2019), 158.

¹⁸⁹ Agitoğlu, *Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü*, 102.

¹⁹⁰ Selçuk Coşkun, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük* (Ankara: Aktif Yayınları, 2003), 271.

¹⁹¹ ed-Duhâ 93/3. Rivayetin geçtiği kaynak için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 31/192.

kurtulmuştur. Yani Allah Teâla, Peygamber'ine psikolojik ve manevî açıdan destek olmuştur.

2.2.3. Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Önemi

Kur'an'da bağlam konusu, Kur'an-ı Kerim'i doğru anlamak ve Allah'ın ilahî mesajlarındaki maksatları doğru kavramak için önemlidir. Kur'an'ın kendi içerisinde bir bütünlüğe sahip olması, âyetleri arasında bazı ilişkilerin bulunması, indiği dönemde belli bir muhatap kitleye hitap etmesi ve belli bir amaca yönelik gönderilmiş olması gibi özelliklerini bünyesinde barındırması sebebiyle Kur'an'ın doğru yorumlanması ve anlaşılması noktasında bağlam konusu ön plana çıkmaktadır. Bahsedilen bu özellikler Kur'an'ı doğru anlama hususunda dilbilimsel çalışmaların yetersiz olacağını göstermektedir. Çünkü âyetlerde yer alan kelime ya da cümleleri içinde yer aldığı âyet grubundan, sûreden veya konusal bütünlük bakımından ilgili diğer âyetlerden ayırarak anlamaya çalışmak, âyeti bağlamından kopararak anlamaya çalışmak olacaktır. Bu durumda da âyetin asıl maksadının yani asıl anlatmak istediğinin dışında bir anlama ulaşılabilecektir.¹⁹²

Anlama ve yorumlama çalışmalarına tâbi tutulan âyet ile ilgili bilgilerin çoğuna bağlam sayesinde ulaşılır. Bir metni yazılış amacına uygun olarak anlamak metnin bağlamına uygun yorumlanmasından geçmektedir. Âyetlerin de maksadına uygun bir şekilde anlaşılabilmesi için bağlamlarına uygun şekilde yorumlanması gerekmektedir. Âyetlerin bağlamlarına dikkat edilmeden yapılan yorumlamalar yanlış anlayışların ve birbiriyle çelişen anlamların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum bazı kimselerin âyetleri bağlamlarından kopararak kendi mezhep ve inanç biçiminin geçerliliğini kanıtlamak adına menfaatleri doğrultusunda keyfi yorumlamalarda bulunmasına kadar gidebilmektedir.¹⁹³

Âyetlerin bağlamlarının gözetilmeden yorumlanması âyetin asıl maksadının dışında bir anlamı ihtiva etmesine neden olabilmektedir. Örneğin *“Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışarlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası*

¹⁹² Kırca, *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama*, 173.

¹⁹³ Mehmet Ergün, *Vaaz ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Âyetler* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020), 13-14.

böyledir!"¹⁹⁴ âyetini bazı müfessirlerin âyetin ilk kısmının yani "*Onları yakaladığınız yerde öldürün*" ifadesini her zaman ve şarta yayarak genelleştirdikleri görülmektedir. Halbuki âyette geçen "Fitne" ifadesi ile zulüm ve baskı gibi bazı özel şartlardan bahsedilmektedir. Yani, bu âyette geçen fitne kelimesiyle "Savaştan daha kötü bir şey varsa o da müşriklerin müminlere Mekke'de türlü türlü baskılar uygulamaları ve Müslümanları Mekke'den çıkarmalarıdır" anlamının kastedildiği görülmektedir.¹⁹⁵

Yine bazı kimseler tarafından "*Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir*"¹⁹⁶ âyetinde "*Tertemiz olanlar*" ifadesine "*Abdestli olanlar*" şeklinde yorum getirilerek, âyetin abdestli olanlardan başkasının Kur'an'a dokunmaması gerektiği ileri sürülmüştür. Halbuki âyetin bağlamı incelendiğinde; âyetteki "Temiz" ifadesinin bedenî temizlikle alakalı olmadığı, Kur'an'a iman bakımından temiz olan kimselerin dokunabileceği ve onun Allah katından temiz bir şekilde melekler eliyle indirildiği anlamı ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁷

Zikredilen örneklerden hareketle Kur'an'ın âyet ve konu bütünlüklerinin, muhatap kitlesinin, kendi içerisindeki konu bütünlüğünün, âyetlerin inme sebepleri ve âyetlerin indiği ortamın; genel ifadeyle Kur'an'ın iç ve dış bağlamının göz ardı edilmesiyle yapılan yorumlama çalışmalarının, doğru anlama ulaşma noktasında yetersiz kaldığı görülmektedir.¹⁹⁸

Bağlam konusu müfessirler tarafından da ele alınmıştır. Klasik dönemde bağlam kavramını ifade eden "Siyak" kelimesi ilk olarak İmam Şâfiî (ö. 204/820) tarafından kullanılmıştır. İmam Şâfiî, *er-Risâle* adlı eserinde âyetlerdeki maksatların doğru anlaşılmasında bağlamın önemine yönelik açıklamalarda bulunmuştur.¹⁹⁹ Meşhur müfessir İbn Cerîr et-Taberî de Kur'an âyetlerinin bağlamları çerçevesinde ele alınıp tefsir edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Taberî'ye göre âyetler bağlamlarına uygun bir şekilde yorumlanmadığında ortaya anlam problemleri çıkabilir. Ona göre âyetlerin

¹⁹⁴ et-Tevbe 9/191.

¹⁹⁵ Musa Güler, "Kur'ân Âyetlerinin Yorumlanmasında Dilsel/Metinsel Bağlamın Önemi: Muhammed Abid el-Câbirî Örneği", *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu* (İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2018), 336.

¹⁹⁶ el-Vâkıa 56/79.

¹⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrû'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2002), 4/224; Nuri Bozkurt, *Bilimsel Tefsir Adına İncelenen Âyetlerde Bağlamın Gözetilmesi Problemi* (Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 32.

¹⁹⁸ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 162.

¹⁹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1940), 52-53.

bağlamları dışında ele alınıp, farklı anlamların verilmesi Kur'an âyetlerinin asıl maksatlarının anlaşılmasına engel olan bir durumdur.²⁰⁰

Âyetlerin bağlamları gözetilmeden yorumlanmasına karşı çıkanlar arasında İmam Matürîdî ve Zemahşerî de bulunmaktadır. Mâtürîdî, bir âyetin tefsirinde âyetle ilgili yaptığı yorumun doğruluğunu delillendirmek için âyetin bağlamını göstermektedir.²⁰¹ Yine başka bir âyetin tefsirinde yapılan yorum hakkında, yapılan yorumun âyeti bağlamından koparmak olacağını söylemekle birlikte bunun doğru bir te'vil şekli olmadığını bildirir.²⁰² Müfessir Zemahşerî ise bazı kelimelerin izahını yaparken bulundukları bağlam itibarıyla sözlük mânalarından farklı mânalara geldiklerine değinmektedir.²⁰³

Rivâyet tefsirinin en önemli temsilcilerinden olan İbn Kesîr (ö. 774/1373) de bağlama riâyet eden müfessirlerdendir. İbn Kesîr; rivâyetler arasında tercih yapmada, âyetlerin içeriğinin nelerden bahsettiğini doğru bir şekilde belirlemede, âyetin kimleri anlattığını ortaya koymada, bazı sahâbe ve tâbiûn görüşlerini değerlendirme gibi konularda bağlamı dikkate almaktadır.²⁰⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî de âyetlerin bağlamlarının dışına çıkılarak yorumlanmasına karşı çıktığını belirtmektedir. Süyûtî; bağlamın, siyak ve sibakın okuyucuyu âyetin asıl maksatlarına ulaştıran araçlar olduğunu söylemektedir.²⁰⁵ Muhammed Abdülazim Zürkânî (ö. 1362/1943) de doğru mânaya ulaşma konusunda bağlama riayet edilmesi gerektiğini dile getiren tefsir âlimlerindendir.²⁰⁶

Kur'an-ı Kerîm, öncelikle indirildiği ortam, çevre ve şartlara şahit olan Arap toplumu tarafından anlaşılmaya çalışılmış bir kitaptır.²⁰⁷ Kur'an muhataplarına indiği çevrenin koşullarına göre yani ortamın dili, kültür anlayışı ve muhataplarının seviyesine göre hitap etmektedir. Kur'an dili Arapça'dır. Muhatapların konuştukları dilin Arapça olması ve

²⁰⁰ Mesut Okumuş, "Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi", *Sosyal Bilimler Erzurum Kültür Eğitim Vakfı (EKEV) Akademi Dergisi*, 6/13 (2002), 135-136.

²⁰¹ Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 5, 83.

²⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/539.

²⁰³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1986), 4/381.

²⁰⁴ Okumuş, "İbn Kesîr Tefsiri'nde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri", *İslâmî İlimler Dergisi* 2/1 (2007), 139-159; Nihat Uzun, "Hz. Peygamber'in Tefsirinde 'Bağlam' Meselesi", *Bilimname Dergisi* 1 (2012), 136.

²⁰⁵ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, (Mısır: el-Matbaatü'l-Ezher, 1900), 4/206.

²⁰⁶ Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 2/50.

²⁰⁷ Nihat Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 53.

Arap toplumunda Arapça dilinin kabul görmesi Kur'an'ın dilinin de Arapça olmasını gerektirmiştir. Nitekim Kur'an'da *“Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik”*²⁰⁸, *“Biz, düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur'an yaptık”*²⁰⁹ buyrulmaktadır. Kur'an dili Arapça olduğu için o dili kullanan topluma ait tarihsel ve kültürel tecrübeyi, genel kabulleri ve o dönemdeki inançları bünyesinde barındırmaktadır. Yine Kur'an'ın seçtiği örneklerin, anlattığı kıssaların, deyimlerin ve bahsettiği meselelerin nüzûl ortamından alınmasının sebebi muhataplarının sahip oldukları koşullar nedeniyledir. Çünkü Kur'an öncelikle ilk muhataplarıyla konuşmuş, onları uyarmış, onlara doğru yolu göstermiş veya onlarla mücadele etmiştir. Bu sebeple Kur'an'ın indiriliş amacına uygun şekilde doğru anlaşılması için nüzûl dönemini iyi bilmek ve o dönemdeki şartlara vâkıf olmak gerekmektedir.²¹⁰

Kur'an, aynı zamanda bütün insanları ilgilendiren, rehber olma ve yol gösterme amaçları bakımından da evrensel bir kitaptır. Yani Kur'an'ın mesajları, kâinatın yok olmasına kadar bütün zamanları kapsayacak ve bütün insanları içine alacak niteliktedir. Kur'an, herhangi bir coğrafya, mekân, zaman ve ırk farkı olmaksızın bütün insanlığı karanlıktan çıkarıp aydınlığa ulaştırmak için indirilmiştir. Nitekim Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, *“Bu, rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır”*²¹¹ buyurmaktadır. Ayrıca Kur'an'da Hz. Peygamber'in de bütün insanlığa gönderildiğinden bahsedilmektedir: *“Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu anlamıyorlar”*.²¹² Zikredilen bu âyetler, Kur'an'ın hükümlerinin evrenselliğini, indiği dönem ve zamandan itibaren kıyamete kadar geçerli olduğunu açıkça göstermektedir.²¹³ Burada şu hususa değinmekte fayda vardır. Kur'an'ın evrensel olduğu ve tüm zamanları kapsadığı düşüncesinden yola çıkarak, Kur'an'ı indiği dönemdeki şartları ve özellikleri göz ardı ederek günümüzün o döneme göre değişmiş şartları ile ele alıp yorumlamak doğru bir tutum değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in kastedilen mânasına ulaşmak için Kur'an'ın indirildiği çevre, kültür, dönem, coğrafî ve sosyal şartlar araştırılıp yeterli bilgi sahibi olunduktan sonra günümüze verdiği mesajlar hakkında araştırma ve yorum yapmak

²⁰⁸ Yûsuf 12/2.

²⁰⁹ ez-Zuhuruf 43/3.

²¹⁰ Nihat Uzun, “Âyetlerin Esas Anlamının Tespitiyle İlgili Önemli Bir Konu: Kur'ân'ın Nüzûl Dönemi Muhatapları”, *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim 2020), 188-189.

²¹¹ İbrâhîm 14/1.

²¹² Sebe' 34/28.

²¹³ Mehmet Soysaldı, “Kur'an'ın Getirdiği Evrensel Prensipler”, *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences* 2/3 (Şubat 2007), 148-149.

gerekmektedir. Bu sebeple âyetleri indirildikleri dönemin şartları ve o dönemdeki anlayışlardan uzak, bağlamlarından bağımsız bir şekilde yorumlamak yanlış anlamların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilir.²¹⁴

Netice itibariyle söylenebilir ki Kur'an'ın doğru anlamına ulaşma çalışmalarında hem metin içi (iç bağlam) hem de metin dışı (dış bağlam) bağlam oldukça önemli bir yere sahiptir. Bağlamları göz ardı edilerek ele alınan âyetler, üzerinde çalışma yapan kimse tarafından şahsî düşüncelerini aktaran birer vasıta haline dönüşebilmektedir. Bu durum da kimi zaman siyasî ve mezhebi ideolojileri Kur'an'a dayandırma gibi kişisel yorumlara sebebiyet verebilmektedir. Yani âyetler, barındırdığı anlamlardan uzaklaştırılarak, tefsir faaliyetini sürdüren kimse ne söylemek istiyorsa onu söyleyen bir hale hamledilmektedirler. Böylelikle âyetler doğru anlaşılmamakta, asıl mânasından tamamen uzaklaşan bir söze veya metne dönüştürülmektedirler.²¹⁵ Dolayısıyla Kur'an'ı doğru anlama ve yorumlama, sahip olunan bütün tarihsel, kültürel ve zamansal bilgilerden istifade edilerek, Kur'an'ın nüzûl şartlarından faydalanılmasından ve ilk muhatapların âyetlerden ne anladığının tespit edilmesinden geçmektedir.

²¹⁴ Bozkurt, *Bağlamın Gözetilmesi Problemi*, 35.

²¹⁵ Mehmet Bağçivan, “Kur'an Yorumunda Bağlamın Sınırlayıcılığının Problemleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (Ekim 2021), 3317.

3. KÂİNATIN YARATILMASIYLA İLGİLİ BİLİMSEL TEFSİRE KONU OLAN ÂYETLERİN BAĞLAMSAK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kur’ân-ı Kerîm’de kâinat, üzerinde çokça durulan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’an’da birçok âyette kâinattan bahsedilmektedir. Allah (c.c.), bizzat kendisi için: “O, her şeyi mükemmel yaratan ve her şeyi hakkıyla bilendir”²¹⁶ buyurmakta ve kâinatta bulunan her şeyin yaratıcısı olduğunu vurgulamaktadır. İlk inen âyette de “Yaratan rabbinin adıyla oku!”²¹⁷ emri ile Allah’ın yaratma sıfatına dikkat çekilmektedir.

Kur’an’da kâinat ile ilgili âyetler, yaratılmış olan varlıkların mahiyeti hakkında bilgi vermekten ziyade Allah’ın sonsuz ilmini, eşsiz kudretini ve yüceliğini öğretme amacı taşımaktadır. “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih²¹⁸ ve takdis²¹⁹ ederiz. Bizi cehennem azabından koru!”²²⁰ âyetinden anlaşılacağı üzere amaç, insanlara kâinatın yaratılışını anlatmak değil, insanları bu konu üzerine düşünmeye teşvik ederek Allah’ın ilmini ve kudretini anlamalarını sağlamaktır.

Kur’an’da kâinatın oluşum süreci âyetlerde tasvir edilmiştir. Kur’an’da gökler ve yer bitişik iken sonradan ayrıldığını,²²¹ göklerin ve yerin altı gün/evrede yaratıldığını,²²² göklerin ve yerin yedi kat olarak meydana getirildiğini,²²³ geceyi gündüzün üzerine, gündüzü de gecenin üzerine sarıldığını²²⁴ bildirilmektedir. Kâinatta var olan tüm gök cisimlerini bir ölçüye göre yaratan Allah,²²⁵ göğe eşsiz denge ve düzen koyarak²²⁶ kâinattaki işleyişin kusursuz olmasını sağlamıştır.

²¹⁶ el-Hicr 15/86.

²¹⁷ el-Alak 96/1.

²¹⁸ Tenzih, Allah’ın yaratılmışlık özelliklerinden uzak olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Metin Yurdağür, “Tenzih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/472.

²¹⁹ Takdis, her türlü eksiklikten uzak olmadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Günay Haral, “Takdis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/497.

²²⁰ Âl-i İmrân 3/190-191.

²²¹ el-Enbiyâ 21/30.

²²² el-Hadîd 57/4; el-A’râf 7/54; Yûnus 10/3; Hûd 11/7; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; Kâf 50/38.

²²³ el-Bakara 2/29; el-İsrâ 17/44; el-Mü’minûn 23/86; Fussilet 41/2; et-Talâk 65/12; el-Mülk 67/3; Nûh 71/15.

²²⁴ ez-Zümer 39/5.

²²⁵ el-Kamer 54/49.

²²⁶ er-Rahmân 55/7.

Kur'an-ı Kerim'de kâinatın yoktan var edildiği bildirilmektedir. Bu bilgiyle birlikte kâinatın bir başlangıcının olduğu yani sonradan meydana getirildiği de ifade edilmektedir.²²⁷ Kur'an'da kâinatın yoktan var edildiğini bildiren birçok âyet bulunmaktadır. İlgili âyetlerden biri şöyledir: “Gökleri ve yeri yoktan, eşsiz ve benzersiz yaratan O’dur.”²²⁸

Kâinatın yaratılması hususu, tarih boyunca insanlığın dâima üzerinde düşündüğü ve anlamaya çalıştığı bir konudur. Bilim adamları, araştırmacılar ve astrofizikçiler var olan ve yeni elde ettikleri bilgilerden yararlanarak kâinatın yaratılışı hakkında birçok teori²²⁹ ortaya koymuşlardır. Ancak belirtmek gerekir ki bilimsel veriler kesinlik bildirmediği ve değişime açık olduğu için elde edilecek yeni bilgiler neticesinde, günümüzde kabul gören teoriler sonraki zamanlarda yanlışlanabilir. Elde edilen yeni veriler inanılan teorileri ortadan kaldırıp yeni teorilerin ortaya atılmasına sebep olabilir.²³⁰ Bu sebeple bilimsel verilerden istifa ederek Kur'an'ı yorumlamaya çalışmak doğru bir tutum olarak görünmemektedir. Zaten Kur'an bilgi verme amacından ziyade kâinatın yaratılmasından bahseden âyetlerde böylesine önemli ve büyük bir olayı yoktan var eden ilâha vurgu yapmakta, her şeyin Allah'ın irade ve kudreti neticesinde yaratıldığını, hiçbir şeyin tesadüf eseri olmadığını öğretme amacını taşımaktadır.²³¹

Kur'an-ı Kerim'de bilimin ilgisini çekecek, bilimsel verilere işaret edecek âyetler bulunabilir. Kıssaların bulunması onu tarih kitabı yapmadığı gibi bilimsel verilerle ilişkilendirilen âyetleri barındırması da onu bir bilim ansiklopedisi yapmaz.²³² Bu sebeple bilimsel bir gelişmenin karşılığını ilk olarak Kur'an-ı Kerim'de aramak ya da bilimsel bir gelişmeden elde edilen bilgiyi Kur'an-ı Kerim'e dayandırmak doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü doğru olduğu kanıtlanamayan her bilgi aynı zamanda iptale ya da

²²⁷ Bekir Topaloğlu, “Hudûs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/304-309.

²²⁸ el-Bakara 2/117.

²²⁹ Astrofizikçilerin evrenin oluşumu ile ilgili kabul ettikleri teoriye göre evrende var olan gök cisimleri evren şu an ki haline gelmeden önce gaz ve toz kütlesi halinde bulunmaktaydı. Merkezi çekim kuvvetinin etkisiyle yoğunlaşma geçiren bu gaz kütlelerinden parçalar kopmuş ve bu parçalar uzay boşluğuna dağılmıştır. Kopan parçalar yine çekim kuvvetinin etkisiyle dönmeye ve soğumaya başlamıştır. Dönme ve soğuma hareketinin etkisiyle yeniden bu cisimlerden parçalar kopmuş ve ayrıldıkları cisimlerin etrafında dönmeye başlamıştır. Böylelikle tek bir kütleden galaksiler, güneş sistemleri, yıldızlar, gezegenler ve bu gezegenlerin uyduları meydana gelmiştir. Soğumaya devam eden gök cisimleri bugünkü şekillerini almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/675-676.

²³⁰ Abdussamed Söyler, “*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*” İsimli Eserde Bilimsel Tefsir Anlayışı (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 114.

²³¹ Arslan, *Kur'an'ı Kâinat ve İnsan Kitabı ile Anlama ve Yorumlamanın İmkânı*, 28.

²³² Yahya Arslan, *Kur'an'ı Kâinat ve İnsan Kitabı ile Anlama ve Yorumlamanın İmkânı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022) 33-34.

değişime açık demektir. Bilimin kesinleşmiş olarak sunduğu verilerin dahi zaman içerisinde değiştiği, kesinleşmiş kabul edilen verilerin sonradan yalanlandığı görülmektedir. Hal böyleyken bilim ile Kur'an arasında ilişki ve bağlantı kurulmaya çalışılırken elde edilen bulgulara Kur'an'ın bir emriymiş gibi yaklaşmak ve söz konusu bulguları dinin temel ilkelerinden saymak son derece tehlikeli bir tutumdur.²³³

Kur'an'a bilimsel verilerin bakış açısıyla ve bilimsel verilerden istifade ederek izah etmek, âyetleri bulundukları bağlamlarının dışına sürükleyerek yorumlamak oldukça yanlış bir tutumdur. Çünkü âyetler hakkında yapılan anlama ve yorumlama çalışmalarında, âyetlerin bağlamına ve asıl kastedilen anlamına uygunluğu, âyetlerin doğru anlamına ulaşma noktasında büyük önem taşımaktadır.²³⁴ Bilimsel tefsire konu olan âyetlerin ilk muhataplar tarafından anlaşılan en doğru ve gerçek anlamlarına ulaşabilmek için âyetlerin nüzûl sürecine tanıklık etmiş sahâbe ve onlardan sonra gelen tâbiûnun âyetler hakkındaki anlayışlarına başvurulması oldukça önemlidir.²³⁵ Bunun yanında zaman içerisinde oluşabilen yorum farklılıkları dışında âyetlerin nüzûlündeki maksatları anlamak için ilk dönem klasik tefsirlerinden de istifade etmek gerekir. Âyetlerin önce Hz. Peygamber tarafından nasıl anlatıldığını, sonra da sahâbe ve tâbiûnun âyetlerin anlamını Kur'an'ın asıl kaynağı olan Hz. Peygamber'den nasıl öğrendiklerini bilmemiz, ancak bu şekilde mümkün olmaktadır. Çünkü Kur'an'ı en doğru şekilde anlayan ve âyetlerin anlamlarını ilk muhataplara en doğru şekilde aktaran Hz. Peygamberdir.²³⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de indiği dönemdeki insanların anlayamadığı fakat bilimin ilerlemesi ve gelişmesiyle yüzyıllar sonra anlaşılabilen bilimsel âyetlerin var olduğunu düşünmek; Kur'an'ın ilk muhatapları olan sahâbeyi, tâbiûnu hatta Allah Resûlü'nü, Kur'an âyetlerini anlamamakla itham etmek anlamına gelmek olacağından böyle bir yargının ortaya atılması bile oldukça yanlıştır.²³⁷ Bu sebeple Kur'an'ın doğru anlamına ulaşma noktasında söz konusu kimselerin Kur'an'dan ne anladıklarının tespiti oldukça önemlidir.²³⁸

²³³ Ateş, "Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu", 140.

²³⁴ Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*, 19; Yasir Adel Zaynal Albayati, *Tefsirde Bağlam (Siyak) ve El-Muharrerü'l-Veciz Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 72-73.

²³⁵ Nihat Uzun, "Bağlamı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 23.

²³⁶ Agitoğlu, *Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü*, 41.

²³⁷ Bozkurt, *Bağlamın Gözetilmesi Problemi*, 3-4.

²³⁸ Mehmet Adigüzel, "Kur'an'ı Anlama Olgusu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2005), 78-80.

Kur'an âyetlerini bilimsel verilerden istifade ederek yorumlamak, Kur'an'ı bazı problem barındıran tartışmaların ortasına da sürüklemektedir. Çünkü günümüz bilimi ile ilgili şeylerin âyetler içerisinde bulunduğu iddiası, kişinin söylemek istediğini âyetlere söyllettirmesi durumuna benzemektedir.²³⁹ Duruma örnek vermek gerekirse bilim adamları Orta Çağ'da Dünya'nın sabit ve düz olduğuna inanıyorlardı. Müslümanlar da o dönemde tıpkı bilim adamları gibi Dünya'nın sabit ve düz olduğu görüşünü Kur'an'a dayandırmaktaydılar.²⁴⁰ Ayrıca Kur'an'ı, verilerinin doğruluğu kesin olmayan ve değişme ihtimali olan bilime yaklaştırmak, Kur'an'ın bilimden onay aldığı bir duruma itebilmektedir. Oysa Kur'an'ın böyle bir onaya ihtiyacı yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri, bağlamlarından koparılmadan asıl maksatlarına uygun olarak anlaşılmalı çalışılmalıdır. Ancak böyle bir çalışma neticesinde Kur'an'ı hidayet ve rehber olma merkezli amacına uygun, ilk muhataplar olan sahâbenin ve tâbiûnun da anladıkları doğru anlama ulaşılabilir.²⁴¹ Tüm bunlar göz önünde bulundurularak, bilimsel tefsirden istifade edilebileceği ancak temel tefsir yöntemi kabul edilmemesi gerektiği, yine bilimsel araştırmalar sonucu âyetlere yüklenecek mânânın âyetin temel mânası kabul edilmeyip işaret ettiği mânalardan biri olabileceği şeklindeki düşüncüyü doğru bulduğumuzu ifade edebiliriz.

Bahsedilen bu anlayıştan hareketle bu bölümde, kâinatın yaratılmasına ilişkin âyetlerin bilimsel tefsir yöntemini benimseyenlerce nasıl anlaşıldığı üzerinde durulmuştur. İlgili yorumların âyetin hem içinde bulunduğu pasajdaki hem Kur'an bütünlüğündeki bağlamına uygun düşüp düşmediği tetkik edilmiştir. Kur'an'da kâinat hususuyla ilişkilendirilen yaklaşık yedi yüz elli âyet bulunur. Biz burada bu âyetlerden yirmi tanesini başlığa yansıtırken ilgili diğer âyetlere de yeri geldikçe temas ettik.

3.1. Gök ve Yerle İlgili Âyetlerin Bilimsel Tefsiri ve Bağlam Açısından Değerlendirilmeleri

Bu başlık altında Kur'an'da gök ve yerden bahseden âyetlere klasik ve sonraki dönem müfessirlerinden bilimsel tefsir anlayışıyla yaklaşanların yorumlarına yer verilmiştir. Dönemlerinin bilimsel verilerinden ve bilimsel bilgi birikimlerinden istifade ederek

²³⁹ Uzun, "Hz. Peygamber'in Tefsirinde 'Bağlam' Meselesi", 138.

²⁴⁰ Mehmet Kubat, "Kur'ân'ın Öğretisi ve Modern Bilimin Verileri Işığında "Düz Dünya Teorisi"nin Tartışılması", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2019), 322-323.

²⁴¹ Rıdvan Kılıçal - Nurullah Denizler, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Pozitif Bilimlerin Verilerinden Yararlanılmasının Oluşturduğu Problemlere Dair Bir Değerlendirme", *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences* 8/59 (Aralık 2022), 1786-1787.

getirdikleri izahlar incelenmiştir. Yapılan bilimsel yorumların âyetlerin bağlamlarına uygun olup olmadığı üzerinde durulmuştur.

3.1.1. Gök ve Yerin Bitişik Olup Ayrılması: Enbiyâ 21/30

Kâinatın yaratılması hususunda Kur’ân-ı Kerîm başlangıçta göklerle yerin bitişik olduğu bilgisini vermektedir. İlgili husus Kur’an’da şöyle anlatılmıştır:

*“Inkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları birbirinden ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hala inanmayacaklar mı?”*²⁴²

Gökler ve yerin bitişik olmasının ve sonradan ayrılmasının Allah’ın varlığına ve birliğine delalet ettiğini ifade edilmektedir. Allah yer ve göğü yaratılanların faydasına olduğu için bitişik yaratmış ve insanoğlunu yeryüzüne göndereceği için gök ve yeri birbirinden ayırmıştır.²⁴³

Beyzâvî, gökler ve yerin bitişik olduğunu ve Allah’ın kudretiyle birbirinden ayrıldığını ifade etmektedir. Gökler ve yerin bitişik iken ayrılması neticesinde göklerde feleklerin, yerde de tabakaların ya da iklimlerin meydana geldiğini ileri sürmektedir.²⁴⁴ Beyzâvî’nin bu yaklaşımından hareketle döneminin bilimsel verilerinden istifade ederek âyeti yorumladığı söylenebilir.

Âyette gök ve yerin bitişik oluşu, birbirinden ayrılışı ve her canlının sudan yaratılışına dikkat çekilmektedir. Bilimsel tefsir savunucuları “Gök ve yerin bitişik olup sonradan ayrılması” ifadesinin büyük patlama (Big Bang) teorisi ile benzerlik gösterdiğini ileri sürmektedir. Son asırlarda konuyla ilgili yazılan eserlerde ve kaleme alınan tefsirlerde de kâinatın tek bir kütle halinde bir bütün olduğu ve bütün halindeki kâinatın parçalara ayrılarak gök cisimlerinin meydana geldiği hususu üzerinde durulmaktadır. Big Bang, teorisi, günümüzden yaklaşık 15 milyar yıl önce meydana geldiği iddia edilen oldukça küçük bir kütlenin, evren boyutuna kadar genişlemesi ve büyümesi, madde ve antimaddeyle birlikte patlamaya hazır olan enerjinin, tüm evreni meydana getirmesini ifade eder. Daha açık bir ifade ile büyük patlama, kâinatın yokluktan varlığa çıkışını ifade eden teoridir. Big Bang teorisine göre kâinat, bundan yaklaşık 15 milyar yıl önce büyük bir yoğunluğun ve ısının barındığı bir noktada bulunmaktaydı. Bu nokta ani ve büyük bir

²⁴² el-Enbiyâ 21/30.

²⁴³ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 22/135-137.

²⁴⁴ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 4/50.

patlamayla parçalandı ve sonsuz yoğunluktaki birikim büyük bir hızla dağılmaya başladı. Dağılan bu parçalar da tekrar dağıldı. Derken, yıldızlar, galaksiler, güneş sistemleri ve daha nice cisimleri içerisinde barındıran kâinat meydana geldi. Kâinatın aşırı derecede sıcak ve yoğun bir başlangıç noktasından var olduğunu savunması ve çeşitli delillerle de desteklenmesi bakımından bilim adamları arasında kâinatın başlangıcı hususunda en çok kabul gören teori olmuştur.²⁴⁵

Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir* adlı eserinde bu âyetin tefsiriyle ilgili kâinatın günümüz halini alma sürecinde Güneş'in, milyonlarca yıl ateş topu şeklinde diğer gök cisimleriyle birlikte döndüğünü ve soğuduğunu, sonrasında Dünya'nın Güneş sistemindeki gezegenlerle birlikte Güneş'in ekseninden dönme hızlarına göre ayrılarak şimdiki hallerine geldiğini ileri sürmüştür. Dünya'nın Güneş'ten ayrılan bir parça olduğunu, Güneş'in de kendinden çok daha büyük bir ateş topundan ayrıldığını ve o ateş topunun parçası olduğunu belirtmiştir.²⁴⁶

Elmalılı Hamdi Yazır, âyet hakkında yapılan tüm yorumlara herhangi bir görüş belirtmeden yer vermiştir.²⁴⁷ Süleyman Ateş de *Yüce Kuran'ın Çağdaş Yorumu* adlı eserinde söz konusu âyetle ilgili Cevherî ile benzer bilgi ve fikirlere yer vermiştir.²⁴⁸ Bayraktar Bayraklı da *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* adlı eserinde âyetin tefsiri hakkında büyük patlama teorisine yer vermiş ve yeryüzünün başlangıçta hidrojenden meydana gelen tek bir bütünden oluştuğunu Allah Teâlâ'nın sonsuz kudretiyle parçalara ayrıldığını ileri sürmüştür.²⁴⁹

Âyeti bağlam açısından ele almak maksadıyla sahâbe ve tâbiûn döneminden aktarılan yorumların incelenmesi gerekmektedir. Âyetin tefsiriyle ilgili sahâbe ve tâbiûn dönemi müfessirleri tarafından yapılan yorumlar genel olarak dört başlık etrafında şekillenmiştir:

1- İlgili âyette geçen “Ratk” birleştirmek ve yapıştırmak; “Fetk” ifadesi ise “Bir şeyi yarıp çıkarmak, birbirinden ayırmak” anlamlarına gelmektedir.²⁵⁰ Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713), İkrime (ö. 107/725), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Katâde'nin (ö. 117/735) naklettiğine

²⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Zeki Yıldırım, “Enbiyâ 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 52.

²⁴⁶ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fi tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* (Kahire: Mustafa el-Babi'l Halebi, 1932), 9/197-199.

²⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/117-118.

²⁴⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Yorumu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1982), 5/501.

²⁴⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2004), 12/434.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 22/136-138.

göre İbn Abbas, âyeti “Yeryüzü ve gökler birbirine yapışık tek maddeden oluşmaktaydı. Allah onları birbirinden yararak ayırdı.” şeklinde açıklamıştır.²⁵¹

2- Mücâhid ve Süddî’ye (ö. 127/744) göre, gökler birbirlerine bitişik biçimdeydi. Allah gökleri bölüp yedi sema halinde yarattı. Yerler de bitişikti, onu da ayırıp yedi yer halinde yarattı.²⁵²

3- İkrime ve Taberî’nin kabul ettiği görüşe göre ise bitişik olduğu için kendisinden yağmur yağmayan gökler yağmurun yağmasıyla birlikte ayrılmış, yine bitki bitiremeyen yeryüzü de kendisinden bitkilerin bitirilmesi sûretiyle ayrılmıştır. Müfessirlerin çoğu bu görüşü kabul etmektedir.²⁵³

4- Ebu Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) de, bu âyetteki “Fetk” ibaresi ile yaratıp ortaya koyma anlamı kastedildiğini söylemektedir. Bu tıpkı, “*O göklerin ve yerin fatırı (yaratanı)dır.*”²⁵⁴ âyeti gibidir.²⁵⁵ Dolayısıyla Allah burada yaratmasını “Fetk” kavramı ile ifade etmiştir.²⁵⁶

Âyetin tefsirinde sahâbe ve tabiûn görüşlerini ve Taberî’nin de tercih ettiği görüşü benimseyenler büyük patlama teorisi ve benzer teorilerle yapılan yorumlara bazı eleştirilerde bulunmuşlardır. Onlara göre âyetteki “*Görmezler mi?*” ifadesi bahsi geçen konunun muhataplarca bilindiğine işaret etmektedir. Bu durumda âyetin ilk muhatapları olan Mekkelilerin, Allah’ın eşsiz kudretine ve sonsuz ilmine delalet eden göklerin ve yerin bitişik olup ayrılması olayına ya tanık oldukları ya da bu konuyla ilgili bilgilerinin olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Buna göre âyetin ilk muhatapları olan Mekkeliler âyette bahsedilen hususları anlıyor ve biliyorlardı. Âyet de onların anlayışına göre konuşmakta ve “*Hala inanmayacaklar mı?*” ifadesinden anlaşılabileceği üzere inanma sorumluluklarını yerine getirmedikleri için onları kınamaktadır.²⁵⁷ Yine yapılan bu eleştiriye göre bilimsel tefsir anlayışıyla söz konusu âyeti ele alan bazı ilim adamları, âyetteki göklerin ve yerin bitişik olup ayrılması olayını nüzûl devrinden sonra elde edilen bilgilere göre açıklamaya çalışmaktadırlar. Ancak büyük patlama teorisi ve geliştirilen

²⁵¹ Hasan Tevfik Marulcu, “Enbiyâ 21/30 Bağlamında Kelam-Belagat İlişkisi -Ateizme ve Deizme Bir Reddiye-”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (Şubat 2018), 310.

²⁵² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/17-18; Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ani’l-azîm* (Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1969), 3/176-177.

²⁵³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/18-19.

²⁵⁴ Fâtır 35/1.

²⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 22/163.

²⁵⁶ Zeki Yıldırım, “Enbiyâ 21/30 Ekseninde Evrenin Oluşumu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 59.

²⁵⁷ Uzun, “Kur’ân’ın Nüzûl Dönemi Muhatapları”, 192.

benzer teoriler nüzûl dönemi muhatapları için hiçbir şey ifade etmemekle birlikte milyonlarca yıl önce gerçekleştiği iddia edilen teoriye insanlığın şahit olma imkânının bulunmadığı da ortadadır.²⁵⁸ Bahsi geçen teoriler ortaya atılana kadar insanlık geliştirilen bu teorilerden haberdar değildi. Söz konusu durum âyette bahsi geçen her canlının sudan yaratılmış olması için de geçerli sayılabilir. Çünkü konu yeni bir bilgi ortaya koyma şeklinde değil de zaten bilinen bir hususu anlatma şeklinde aktarılıyorsa bu durum söz konusu kimselerin mesele hakkında bilgi sahibi oldukları anlamına gelmektedir.²⁵⁹ İlk muhataplar âyetteki her canlının sudan yaratıldığı ifadesini de canlıların bünyelerindeki suyun oranıyla ilişkilendirmemekteydi. Çünkü Kur'an'ın amacı canlıların anatomisiyle ilgili bilimsel bilgi vermek değildir. Ayrıca söz konusu âyetin devamında yeryüzünün sarsılmaması için dağların yerleştirilmesinden,²⁶⁰ insanların kolayca yollarını bulabilmesi için vadiler ve yollar açılmasından²⁶¹ ve gökyüzünün korunmuş bir tavan yapılmasından²⁶² bahsedilmektedir. Buradan yola çıkarak ele aldığımız âyetin devamında insanlara verilen nimetlerin sıralandığını söylenebilir. Dolayısıyla âyette asıl anlatılmak istenenin gök ve yerin yaratılışıyla alakalı bilimsel bilgi sunmak veya gök ve yerin ayrılmasıyla ilgili ortaya atılan teorilere temel bilgi sağlamak değil söz konusu olayın insanlara verilen bir nimet oluşuna ve Allah'ın eşsiz ilmine vurgu yapmaktır.

Enbiyâ sûresi bir bütün olarak değerlendirildiğinde peygamberlerin türlü türlü zorluklara maruz kalmalarına rağmen başarıya ulaşmalarını konu edinmektedir. Hz. Muhammed'in diğer tüm peygamberler gibi insanlar arasından seçilmesinden, diğer insanlardan tek farkının vahiy alıyor oluşundan ve Kur'an'ın Peygamberler aracılığı ile nâzil olduğu toplumun şanını yüceltmek için indiğinden bahsedilmektedir. Enbiyâ sûresinin bundan sonraki âyetlerinde ise hak olanın daima galip geleceğinden, zalimlerin bozguna uğratılacağından ve bunların Allah'ın hakimiyetinin altında gerçekleşeceğinden bahsedilmektedir. Konu başlığı altında ele aldığımız âyet ise burada zikredilmektedir. Yani Allah Teâlâ eşsiz ilmini ve sonsuz kudretini ortaya koymak maksadıyla gök ve yerin bitişik olup ayrılması hususuna bu konu işlenirken değinmiş olabilir. Zira iman edenleri zafere ulaştırmaya, inkâr edenleri de bozguna uğratmaya gücü yeten Allah, gökleri ve yeri bitişik iken ayırma kudretine sahiptir.

²⁵⁸ Ahmet Ağralı, *Semâvât ve Arz Hakkındaki Âyetlere Bilimsel Yaklaşımlar* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 40-41.

²⁵⁹ Uzun, "Kur'an'ın Nüzûl Dönemi Muhatapları", 192-193.

²⁶⁰ el-Enbiyâ 21/31.

²⁶¹ el-Enbiyâ 21/32.

²⁶² el-Enbiyâ 21/33.

3.1.2. Gök ve Yerin Yaratılması: Yâsîn 36/81 ve İbrâhîm 14/32

Kur’ân-ı Kerîm’de göklerin ve yerin yaratılmasıyla ilgili birçok âyet bulunmaktadır. Göklerin ve yerin yaratılmasından bahseden âyetlerin bazıları şöyledir:

“Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerlerini yaratmaya kadir değil mi? Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir.”²⁶³

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ الَّيَّامَ وَاللَّيْلَ
“Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah’tır; izni ile denizde yüzip gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O’dur.”²⁶⁴

Râzî, göklerin ve yerin yaratılmasının tıpkı insanlara verilen denizler ve nehirler gibi bir nimet olduğunu ifade etmektedir. Râzî, “Eğer gök olmasa yağmur yağmazdı yer de olmasa yağmur yağacak yer bulamazdı.” diyerek gök ve yerin insanlara verilen bir nimet olduğuna vurgu yapmaktadır. Yine Râzî, göklerin ve yerin yaratılışının Allah’ın mükemmel kudretine ve sonsuz ilmine delalet ettiğini ifade etmektedir.²⁶⁵

Göklerin ve yerin, denizlerin, nehirlerin ve gökten inen suların insanoğluna yaşamlarını devam ettirmeleri için verilen nimetler olduğunu ifade edilmektedir. Söz konusu nimetlerin âyetle sıralanmasının, Allah’ın kendi varlığını ve birliğini ispatlamak için olduğunu ileri sürülmektedir.²⁶⁶

Celal Yıldırım ise âyetin tefsirinde hiçbir aksaklığa mahal vermeden varlığını devam ettiren kâinatın sonsuz kudrete sahip bir yaratıcının varlığını hatırlattığı konusu üzerinde durmaktadır. O, Güneş’in kendiliğinden gezegenlere merkez olamayacağını, Dünya’nın Güneş ile arasındaki mesafesinin tesadüf eseri olmadığını, Dünya’nın atmosfer tabakasının var edilmesinin canlıları korumak için olduğunu, tüm bunların belirli bir program ve düzen dahilinde var edildiğini, söz konusu düzen ve programın da ancak Allah’ın varlığı ve kudretiyle açıklanabileceğini vurgulamaktadır.²⁶⁷

²⁶³ Yâsîn 36/81.

²⁶⁴ İbrâhîm 14/32. Göklerle yerin yaratılışından bahseden diğer âyetler için bk. el-En‘âm 6/1, 73; et-Tevbe 9/36; er-Ra‘d 13/2; İbrâhîm 14/19; en-Nahl 16/3; el-İsrâ 17/99; en-Neml 27/60; el-Ankebût 29/44, 61; Rûm 30/8; er-Rûm 30/22; Lokmân 31/10, 25; ez-Zümer 39/5, 38; el-Mü‘min 40/57; eş-Şûrâ 42/29; ez-Zuhruf 43/9; el-Ahkâf 46/33; Kâf 50/6; et-Tegâbün 64/3.

²⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 19/94-96.

²⁶⁶ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 3/200.

²⁶⁷ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1989), 6/3162-3163.

Allah kâinatta her şeye gücü yeten tek otoritedir. O, hiçbir şeye ihtiyaç duymadan dilediğini dilediği şekilde var etme ve yok etme kudretine sahiptir. Allah Teâlâ mükemmel bir incelikle yarattığı eseri olan kâinatı insanların hizmetine sunmuştur. Âyetlerde bu konu üzerinde durulmaktadır. Kâinatın içerisinde bulunan her şey kendileri için belirlenen görevleri hiçbir aksaklığa mahal vermeden yerine getirmektedirler. Bir an bile dahi bozulma yaşamayan bu mükemmel düzen üzerinde düşünmek ve ibret almak ve Allah Teâlâ'nın ilminin, irade ve kudretinin büyüklüğünü anlamak, Allah'ın Kur'an'da bu âyetlere yer vermesinin en büyük sebeplerindendir.²⁶⁸

Bilimsel tefsir savunucuları tarafından hakkında yapılan yorumlara göre söz konusu âyetlerden varlığın mahiyeti hakkında bilimsel çıkarım yapılabilir. Ancak Allah Teâlâ kâinattan bahseden bu âyetlerde varlık hakkında bilgi vermekten ziyade sonsuz kudret ve ilminin bilinmesi, bu kudret ve ilminin insanlar tarafından idrak edilmesi neticesinde kullarının şirkten arınarak iman etmelerini istemektedir. Bu sebeple Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de bu âyetleriyle insanları kâinat üzerine düşünmeye ve ibret almaya davet etmektedir. Kâinatın ve gök ile yerin yaratılışı üzerinde düşünüldüğünde, Allah'ın sonsuz ilmi ve kudreti ortaya çıkmaktadır. Allah Teâlâ'nın yarattığı en ufak bir şeyi bile yaratmaya kimsenin gücü yetmezken uçsuz bucaksız kâinatı yaratmak Allah'a zor değildir. Göklerle yerin yaratılışındaki azamet ve kudret onun varlığının ve birliğinin en büyük delillerindendir.²⁶⁹

Allah göklerle yerin yaratılışındaki ilim ve kudretinin yüceliğini göstermek ve bu yaratılış üzerinde düşünmeye davet etmek için, yaratılmışların en şerefli olan insanın yaratılışıyla kıyaslama yapmaktadır. Bu hususla ilgili Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: *“Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır ama insanların çoğu bunu bilmez.”*²⁷⁰ İnsanoğlunun yaratılışındaki kusursuzluk ve incelik üzerinde düşünüldüğünde, bu mükemmel biçimde yaratılmış varlığın her bir uzvunun, bu uzuvların uyum ve işlevinin mükemmel bir şekilde olması karşısında, insanın acizliği ve hayranlığı gözler önüne serilmektedir.²⁷¹ İçerisinde yaşadığımız Dünya, kâinatın büyüklüğü karşısında toz tanesi kadar bile yer kaplamazken, mükemmel bir incelikle yaratılan insanın da Dünya içerisindeki küçüklüğü düşünüldüğünde Allah'ın eşsiz ilmini ve kudretini idrak edebilme imkânı bulunmaktadır.

²⁶⁸ Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 4/99-100.

²⁶⁹ Arslan, *Kur'an'ı Kâinat ve İnsan Kitabı ile Anlama ve Yorumlamanın İmkânı*, 37.

²⁷⁰ el-Mü'min 40/57.

²⁷¹ Arslan, *Kur'an'ı Kâinat ve İnsan Kitabı ile Anlama ve Yorumlamanın İmkânı*, 37.

Konu başlığında ele aldığımız İbrâhîm sûresi otuz ikinci âyetin devamındaki âyetlerde insanlar için verilen nimetlerin sıralandığı görülecektir. Âyetlerde denizlerin ve nehirlerin insan emrine verilmesinden, suyun topraktan elde edilen çeşitli yiyecekler için öneminden, insanların renk ve dillerinin çeşit çeşit olmasından ve yeryüzündeki muhteşem bolluk ve zenginlikten, Güneş ve Ay'ın insanların faydalanacağı şekilde var edilmesinden bahsedilmektedir.²⁷² Allah Teâlâ, bu âyetleriyle insanlara bahşettiği yeryüzünün türlü türlü nimetlerinden yararlanan insanoğlunun kendisini tasdik ve tesbih etmesini istemektedir. İlgili âyetler bilimsel bilgi vermek yerine kâinatı eksiksiz ve kusursuz şekilde var edip insanoğlunun emrine veren Allah'a inanmaya ve ilahî buyruklarını yerine getirmeye çağırmaktadır. Yâsîn sûresinde konu başlığında yer verdiğimiz âyetten bir önceki âyette ise ağaçların insanların ısınma ihtiyaçlarını giderebilmeleri için insana sunulmasından²⁷³ bahsetmektedir. Ele alınan âyetin sonrasındaki âyetlerde ise bir şeyin Allah'ın ol demesiyle hemen oluvermesinden, kâinatta var olan her şeyin egemenliğinin Allah'ın emrinin altında olmasından ve Allah'ın tüm eksikliklerden uzak olmasından²⁷⁴ bahsedilmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın bu âyetlerde insanlara sunduğu nimetlerine ve kendi kudretine vurgu yaptığı açıkça görülmektedir. Ayrıca göklerin ve yerin yaratılmasından bahseden bu âyetler incelendiğinde, çoğunluğunun Mekke döneminde inen âyetler olduğu görülmektedir.²⁷⁵ Kur'an'ın nüzûlünün Mekke döneminde Câhiliye dönemi Arap toplumundan oluşan muhataplar, Allah'a ortak koşmakta, vahyi ve Hz. Peygamber'i inkâr etmekteydi. Kur'an'ın bildirdiğine göre onlar, öldükten sonra yeniden dirileceklerine inanmakta²⁷⁶ ve âhiret hayatının olmadığı, hayatın ancak bu dünyadan ibaret olduğunu düşünmekteydiler.²⁷⁷ Bu sebeple Allah Kur'an'da bazen onları korkutmuş, bazen deliller sunmuş bazen de düşünmeye ve tefekküre sevk etmiştir.²⁷⁸ Gökler ve yerin dolayısıyla kâinatın yaratılmasından bahseden bu âyetlerle Allah Teâlâ, kâinatın oluşum safhaları hakkında bilgi vermek ve açıklama yapmak yerine muhataplarına gördükleri ve görmedikleri, bildikleri ve bilmedikleri, içerisinde yaşadıkları Dünya ile birlikte kâinatta bulunan canlı cansız her şeyi yaratanın Allah olduğunu düşünüp idrak etmelerini

²⁷² İbrâhîm 14/33,34.

²⁷³ Yâsîn 36/80.

²⁷⁴ Yâsîn 36/83.

²⁷⁵ Esra Gözeler, "Mekkî-Medenî Sûre Tertipleri: Hz. Âişe, İbn Abbâs-Kurayb, Mücâhid ve Katâde Rivayetleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 227-229.

²⁷⁶ es-Sâffât 37/16.

²⁷⁷ el-Câsiye 45/24.

²⁷⁸ Atilla Yargıcı, "Mekki ve Medeni Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 17/4 (2004), 283.

istemekte, bir ve tek olan Allah’a inanmaya yani tevhid inancına davet etmektedir. Dolayısıyla ilgili âyetler, dış bağlamları cihetiyle de değerlendirildiğinde bu âyetlerin, Arapların zihin dünyalarını göz önünde bulundurarak, onların kıymet ve ehemmiyet verdikleri gökler ve yıldızlar gibi şahit olunandan gâib olan bir ve tek Allah’a ulaşmaları amaçlanmıştır.

3.1.3. Altı Gün/Evrede Yaratma: A‘râf 7/54

Gökler ve yer yaratılırken birtakım aşamalardan geçmişlerdir. Kur’an’da gök ve yerin yaratılmasından bahseden âyetlerde bu aşamalar “Eyyâm” kavramı ile ifade edilmiştir. “Eyyâm” kavramı ile Güneş’in doğmasıyla başlayan ve batmasıyla sona eren zaman dilimi kastedilmektedir. Buna tekabül eden zaman dilimi de bir gündür. “Eyyâm” kavramının Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı kullanımlarında belirli bir zamanı kastettiği gibi süre dikkate alınmaksızın herhangi bir zaman diliminin de kastedildiği görülebilmektedir.

Kâinatın yoktan var edilmesi, gök ve yerin bitişik olup ayrılması, gök ve yerin yaratılması ve tüm bu varoluş sürecinin bir ölçüye göre yaratılıp eşsiz bir düzene oturtulması Allah’ın plan ve programı dahilinde gerçekleşmiştir. Bu plan ve programın gerçekleşme süreci Kur’an’da “Eyyâm” kavramı ile ifade edilmektedir. Burada “Eyyâm” ifadesinin Kur’an’daki kullanımını görmek açısından içerisinde gök ve yerin yaratılması hususunda “Eyyâm” tabiri geçen A‘râf sûresi 54. âyete değinmekte fayda vardır:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَبِثًا وَالشَّمْسَ الْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ ۗ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ *“Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arşa istiva eden; geceyi durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah’tır. Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız O’na aittir. Alemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir.”*²⁷⁹

Müfessirler âyette geçen “Eyyâm” tabiri hakkında farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Taberî, *Câmiu’l-beyân* isimli eserinde âyette zikredilen “altı gün”den kastın pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe ve cuma günleri olduğunu iddia etmektedir.²⁸⁰ “Eyyâm” sözcüğü ile Güneş’in doğmasıyla başlayan ve batmasıyla sona eren zaman

²⁷⁹ Gökler ile yerin yaratılması hakkında “Eyyâm” kavramının geçtiği diğer âyetler için bk. Yûnus 10/3; Hûd 11/7; el-Furkân 25/59; es-Secde 32/4; Fussilet 41/12; Kâf 50/38; el-Hadîd 57/4.

²⁸⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 12/482.

dilimini ifade eden gün şeklinde anlamının doğru olmadığını dile getiren anlayışlar da söz konusudur.

Altı gün ibaresi altı evre olarak da ele alınmıştır. Yaratılış aşamaları sürecinde henüz gündüz ve gece kavramlarının var olması söz konusu olmadığından gün ifadesi ile insanlar tarafından kabul gören zaman diliminin kastedilemeyeceğini belirtmiştir. Yine O, altı günden kastın âhiret âlemine göre altı gün olarak değerlendirenlerin olduğunu belirtmiş ve Mücâhid'in bu altı günün ilk günü olan pazardan başlayıp olan cuma son gün olarak aktardığını belirtmiştir.²⁸¹

Fahreddin er-Râzî'ye göre Allah, kâinatta bulunan veya bulunmayan varlıkların tümünü aynı zaman diliminde yaratmaya muktedirdir. Ancak Allah, yaratılan her bir varlık için önceden hesaplanmış bir zaman belirlemiştir. Allah, varlık âlemine yaratılan şeyleri peyderpey değil aşamalı biçimde alır, varlık âlemine dahil edilen şey ise kendisi için önceden belirlenen sınırdan ve zamanda varlığını devam ettirir. Râzî'ye göre eğer herhangi bir varlık bir anda yoktan var edilirse, insanlar yaratma olayının bir tesadüf eseri olarak meydana geldiğini düşünebilir. Bu sebeple varlıklar, bir hikmete dayalı olarak aşamalı biçimde geldiğinden tesadüf eseri değil de bir yaratıcı tarafından var edildiği anlaşılmış olur.²⁸²

Beyzâvî *Envârü't-tenzîl*'de, "Allah'ın varlıkları bir seferde yaratmaya gücü yetmesine rağmen aşamalı olarak yaratması O'nun iradesinin kanıtıdır ve işlerde ağır davranmaya ve acele etmemeye teşviktir" şeklinde yorumlamıştır.²⁸³ Beyzâvî bu yorumuyla Allah'ın kudretine dikkat çekmek istemektedir.

Sonraki dönem müfessirlerinin görüşleri ise şöyledir: Tantâvî Cevherî "Eyyâm" ifadesinden insanlar tarafından belirlenen haftanın günleri anlamamak gerektiğini ve "Eyyâm" ifadesiyle on binlerce hatta yüz binlerce yıllara tekabül eden zaman dilimlerinin kastedilebileceğini ileri sürmüştür. Bu zaman dilimi içinde kâinatın temel maddesinden güneşlerin, arzların, insanların, bitkilerin, hayvanların, yeryüzündeki canlıların meydana geldiğini ve bu oluşum sürecinin de altı güne tekabül ettiğini iddia etmiştir. Cevherî, tefsirinin başka bir yerinde Allah'ın yaratılış sürecini neden altı sayısı ile ifade ettiğinin

²⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/97.

²⁸² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/400-401.

²⁸³ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/239.

sebebinin anlaşılabilmesi için matematik ve aritmetik gibi pozitif ilimlere hâkim olmak gerektiğini iddia etmiştir.²⁸⁴

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da bu âyet hakkındaki yorumlarında, Allah'ın gökleri ve yeri altı günde var ettiği, göklere, yere ve yaratılan varlıkların tümüne bir düzen ve ölçü belirleyip bunları da bir zamana atadığını ifade etmiştir. Varlıkları yarattıktan sonra tümünü dileği ve tasarrufu altında tutarak dilediği hükümlerini bunlar üzerinde gerçekleştirdiğini belirtmiştir.²⁸⁵ Elmalılı, altı gün meselesinde kendinden önceki müfessirlerin görüşlerine benzer görüşler aktarmaktadır. Elmalılı, bazı tefsirlerde altı gün ifadesini insanlar tarafından belirlenen hafta günleri olarak anladıklarını yani “Eyyâm” ifadesiyle Güneş'in doğmasıyla batması arasında geçen zaman dilimi mânasında anladıklarını belirtmiştir. Bu sebeple Kur'an'da pek çok âyette “Eyyâm” ifadesiyle vakit mânasının kastedildiğini ve altı günü “Altı vakit” şeklinde anlamak gerektiğini vurgulamıştır. Elmalılı'ya göre, “Altı gün” ifadesi ile insanlar tarafından algılanan gün kavramının ötesinde yüzyıllara tekabül edebilecek zaman dilimleri kastedilmektedir. Belirtilen zaman ifadesinin altı gün şeklinde kullanılmasının sebebinin ise Allah'ın eşsiz büyüklükteki kâinatı altı gün kadar kısa bir sürede yoktan var edebilecek kudrete sahip olması sebebiyle “Altı gün” denildiğini ileri sürmüştür. Elmalılı, bir defada her şeyi yaratıp tamamlama olayının Allah'ın kudret, irade ve ilmine ters düşen bir fiil olduğunu, “Ol” emri gereğince yaratmanın her an devam etmekte ve süreklilik arz etmekte olduğunu vurguladığını söylemektedir.²⁸⁶

Süleyman Ateş ise âyette geçen gün kavramı ile jeolojik devirlerin kastedildiğini, gün kelimesiyle kastedilenin insanlar tarafından belirlenen yirmi dört saatten oluşan zaman dilimi olmadığını ileri sürmektedir. Ateş, Allah katında gün ifadesinin, miktarını yalnızca Allah'ın bileceği bir zaman süreci olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁷ Ateş, gün kavramının izafi olduğunu göstermek amacıyla Güneş sisteminde bulunan Mars gezegeninin ekseni etrafında dönüşünü yani bir gününü yirmi dört saat otuz yedi dakikada, Jüpiter'in dokuz saat elli dakikada, Satürn'ün on saat on dört dakikada, Uranüs'ün on saat kırk dokuz dakikada, Neptün'ün on beş saat kırk dakikada, Plüton'un dört saat on beş dakikada tamamladığı bilgisine yer vermektedir. Ateş, Güneş sistemindeki gezegenlerde bile gün kavramının farklı zaman dilimlerini ifade etmesi sebebiyle farklı galaksilerde bizim

²⁸⁴ Cevherî, *el-Cevâhir*, 4/178-181.

²⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/54-55.

²⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/491-492.

²⁸⁷ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 3/346.

hesabımızla bir günü milyonlarca yıl süren gezegenler olabileceğini ileri sürmüştür.²⁸⁸ Celal Yıldırım da tefsirinde Süleyman Ateş’e benzer ifadelerle bilimsel verilerden istifade ederek altı gün kavramını açıklamıştır.²⁸⁹

İlk ve sonraki dönem müfessirlerinden bazılarının “Eyyâm” ifadesiyle ilgili görüşlerine değindikten sonra altı günde yaratmadan bahseden âyetleri bağlam açısından değerlendirmek maksadıyla sahâbe ve tâbiûnun söz konusu âyetlerle ilgili görüşlerini incelenecek olursa onlardan aktarılan yorumlarda “Eyyâm” ifadesi hakkında sadece pazar gününden başlayıp cumaya kadar olan altı günün zikredildiğinin, ertesi gün olan yedinci günde de Allah’ın arşa istiva ettiğinin bilgisinin verildiği görülmektedir.²⁹⁰ Sahâbeden aktarılan altı gün ile ilgili yorumlarda betimlemeci tarzda bir anlayışın hâkim olduğu ifade edilebilir. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm Hz. Peygamber’e (s.a.v) inmeye başlamadan önce Arap toplumunda yaratılış ile ilgili nasıl bir inanışının ve anlayışın olduğunun saptanması önem kazanmaktadır. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de söz konusu bilgilerin var olmasından maksadın, Allah’ın varlığını, eşsiz ilmini ve sonsuz kudretini ortaya koymak mı ya da bilimsel tefsir savunucuları tarafından iddia edildiği gibi pozitif ilimlere delalet eden bilimsel bir bilgi verme amacının olup olmadığı bu yolla tespit edilebilir. Başka bir ifadeyle Kur’an’ın indiği dönemde insanların nasıl bir yaratılış senaryosuna inandıklarının tespiti âyetin bağlamına ulaşma noktasında yardımcı olacaktır. Dolayısıyla diğer kutsal kitapların incelenmesi yol gösterici olabilir.

Tevrat’ta kâinatın yaratılışı konusunda rivayetler vardır. Tevrat’a göre Allah kâinatı altı günde yaratmış ve yedinci gün istirahat çekilmiştir. Bu durum Tevrat’ta şöyle ifade edilmektedir: *“1. Gök ve yer bütün öğeleriyle tamamlandı. 2. Yedinci güne gelindiğinde Tanrı yapmakta olduğu işi bitirdi. Yaptığı işten o gün dinlendi. 3. Yedinci günü kutsadı. Onu kutsal bir gün olarak belirledi. Çünkü Tanrı o gün yaptığı, yarattığı bütün işi bitirip dinlendi.”*²⁹¹

Daha önce de zikrettiğimiz gibi Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette kâinatın Allah tarafından altı günde yaratılması konusuna değinilmektedir. Ancak Tevrat’ta bahsi geçen Allah’ın yedinci gün istirahat ettiği iddiası Kur’an’da “Arşa istiva etti” şeklinde kullanılmaktadır. O halde Tevrat’ta geçen “Dinlenme” tabirinin ya sonradan eklendiği ya da söz konusu ifadenin farklı bir anlatımı amaçladığı sonucuna varılabilir. Burada şu yorum yapılabilir:

²⁸⁸ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 4/200.

²⁸⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 4/2134-2135, 2802.

²⁹⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 5/3536 -3540

²⁹¹ Kutsal Kitap: Tevrat, Yaratılış, Bölüm: 2:2.

“Dinlenme” ifadesi sonradan müşrik Araplar arasında da yaygınlaşarak zamanla kâinatın işleyişine müdahil olmayan bir ilah var olduğu düşüncesinden beslenen deist bir inancın yerleşmesine neden olmuş olabilir. Bu sebeple altı günde yaratmadan bahseden âyetlerde Allah’ın, kâinatın kaç günde veya kaç evrede yaratıldığıyla ilgili bilgi vermekten öte Allah’ın kâinatı yarattıktan sonraki durumu hakkındaki insanlar arasında yaygınlaşan inanışla ilgilendiği ve bu konuda yanlış bilinen bir gerçeğin doğrusunun insanlara bildirilmesi maksadını taşıdığı sonucuna varılabilir.²⁹² Yani altı günde yaratmadan bahseden âyetlerde Tevrat’ta bahsedildiği gibi kâinatı yarattıktan sonra “Dinlendi” anlamında değil ya da deizmde olduğu gibi yarattığı bütün varlıkları başıboş bırakmayıp yaratılanların Allah’ın hâkimiyeti ve saltanatı altında olduğunu vurgulamak amacıyla “*Arşa istiva etti*” şeklinde kullanılmıştır.²⁹³

İlk dönem dirâyet ağırlıklı tefsirlerde göklerin ve yerin altı günde yaratılması konusundaki yorumlar incelendiğinde, âyetler hakkında zorlama yorumların yapılmadığı ve olayın görünen yönüyle ele alınmaya çalışıldığı açıkça görülmektedir. Söz konusu dönemde bilimin şu an ki kadar gelişmemiş olması da bu şekilde bir değerlendirme yapılmasına neden olmuş olabilir. Ancak sonraki dönem tefsirlerine bakıldığında bilimsel verilerin ve bilimsel gelişmişlik düzeyinin artmasıyla birlikte âyetler hakkında yorumların farklılaştığı, âyetlerin daha çok bilimsel veriler ışığında yorumlanmaya çalışıldığını görülmektedir.²⁹⁴ Örnek vermek gerekirse Mücâhid’in “Altı gün” hakkında yorumlarıyla Tantâvî Cevherî’nin “Altı gün” ifadesi hakkında yorumları birbirleriyle benzerlik göstermemektir. Bu durumda şu sorular akıllara gelmektedir: Tarihî süreç içerisinde yeni bilimsel verilerin keşfiyle birlikte âyetler hakkında farklı yorumların yapıldığı görülmektedir. Eğer yeni bilimsel verilerin keşfedilmesiyle âyetler hakkında yapılan yorumlarda farklılık görülecekse kastedilen mânanın gerçekten ne olduğu nasıl tespit edilecektir? Altı günde yaratmadan bahseden âyetlerin bağlamları incelenmeden müfessirler tarafından ortaya atılan altı evre ibaresinin esas alınması ve bu ibarenin bilimsel veriler ışığında açıklanmaya çalışılması ne kadar doğru bir yaklaşım olacaktır? Söz konusu âyetler hakkında yapılan yorumlar bilimsel gelişmişlik düzeyine göre farklılık gösterirse, âyetler insanlığın yok olacağı güne kadar mahiyetinin ne olduğu

²⁹² Ağralı, *Semâvât ve Arz Hakkındaki Âyetlere Bilimsel Yaklaşımlar*, 57.

²⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/396-397.

²⁹⁴ Recep Yalçın, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın “Hak Dini Kur’ân Dili” Tefsirindeki Bazı Kevni Âyetlerin Yorumları* (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 47.

anlaşılamayan müteşabih âyetler haline dönüşebilir.²⁹⁵ Söz konusu bu durum âyetler üzerinde yapılan bilimsel verilerle tefsir çalışmalarını münakaşalı bir konuma getirecektir.

Kur'an'da bilimsel verilere işaret eden âyetler bulunabilir. Kur'an'da bilimsel verilere işaret edebilecek âyetlerin bulunmadığı iddiası Kur'an'ın evrenselliğine gölge düşürebilir. Ancak keşfedilen her bilimsel veriyi Kur'an'a dayandırmak doğru bir tutum değildir. Çünkü bilimsel veriler kesinlik bildirmemekle birlikte yeni bir verinin keşfiyle eskisinin hükmü ortadan kalkmaktadır. Kur'an'da altı günde yaratmadan bahseden âyetler yeryüzünün oluşum aşamaları hakkında bilgi vermekte de olabilir. Dolayısıyla âyetleri bulundukları bağlamından koparmadan anlamaya ve yorumlamaya çalışmak oldukça mühimdir. Ayrıca Â'râf sûresi Mekkî bir sûredir. Genelde Mekkî sûrelerde olduğu gibi Â'râf sûresinde de itikad ve iman konuları ön plana çıkmaktadır. Başlıkta yer verdiğimiz âyetin öncesinde Kur'an'ın inanan toplumlar için yol gösterici bir kitap olduğu zikredilmektedir.²⁹⁶ Ele aldığımız âyetin devamında ise rüzgarların Allah'ın rahmetinin habercisi olarak gönderilmesinden, rüzgarlardan sonra yağmur yüklü bulutların kentlerin üzerine gönderilmesinden ve yağmurla birlikte topraktan her çeşit meyvelerin çıkmasından bahsedilmektedir. Bunların yanında ortada hiçbir şey yokken insanlara yağmurla topraktan meyveler bahşeden Allah'ın ölüleri de zamanı geldiğinde topraktan çıkaracağına vurgu yapılmaktadır.²⁹⁷ Dolayısıyla bu âyetlerin altı günde yaratmanın mahiyeti hakkında bilgi vermek yerine hem nüzûl döneminde yanlış bilinen veya toplum arasında yanlış yaygınlaşan bir durumun doğrusunu bildirmek hem de Allah'ın kudretine ve insanlara verdiği rızıklara vurgu yaptığını söylemek daha tutarlı bir yorum olacaktır.

3.1.4. Yedi Gök ve Yer: Bakara 2/29, Mülk 67/3 ve Talâk 65/12

Kur'an'ın bazı âyetlerinde göklerin “Yedi gök” halinde yaratıldığı belirtilmiştir. Kur'an'da göklerin sayısının yedi olduğunu ifade eden ve başlığa taşıdığımız âyetler şöyledir:

²⁹⁵ Ağralı, *Semâvât ve Arz Hakkındaki Âyetlere Bilimsel Yaklaşımlar*, 58.

²⁹⁶ el-Â'râf 7/52.

²⁹⁷ el-Â'râf 7/57.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
“Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O’dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir.”²⁹⁸

“الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُتُورٍ
Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O’dur. Rahmanın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”²⁹⁹

Göklerin sayısının yedi olduğunu ifade eden âyetlerin sadece bir tanesinde yerin sayısından bahsedilmektedir. Yerin sayısından bahseden başka bir âyet bulunmamaktadır. İlgili âyet şöyledir:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ
“Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah’tır. Allah’ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah’ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye O’nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir.”³⁰⁰

Yerin sayısının yedi olarak zikredildiği hadisler mevcuttur. İlgili hadislerin ikisi şöyledir: “Kim bir karış miktarı bir yere haksız olarak zulümle sahip olursa, o yerin yedi katı boynuna geçirilir.”³⁰¹, “Hz. Peygamber (s.a.v) sahâbeden bir grup ile birlikte otururken bir bulut gelir ve Allah Resûlü bunun ne olduğunu ashabına sorar ve onlara bulutların yeryüzünün sakaları olduğunu, Allah’ın bulutları kendisine inanmayan kavimlere bile sevk ettiğini söyler. Hz. Peygamber bu kez sahâbeye “Peki şu üstünüzdeki şey nedir” şeklinde bir soru yöneltir. Sahâbîler Allah ve Resûlünün daha iyi bileceğini söyledikten sonra Hz. Muhammed üzerlerindeki dünya seması olduğunu ve bu semanın korunmuş bir tavan olduğunu bildirir. Hz. Peygamber bu kez sahâbîlere “Siz sema ile olan aranızdaki mesafeyi biliyor musunuz?” diye bir soru yöneltir. Sahâbîler de yine “Allah ve Resûlü daha iyi bilir” diye cevap verir. Resûlullah yer ile sema arasında beş yüz yıllık mesafe olduğunu söyler ve bu kez semanın üzerinde ne olduğunu sorar. Sahâbîler aynı cevabı verince Allah Resûlü semanın üzerinde de iki sema olduğunu, bu iki sema arasında da beş yüz yıllık mesafe olduğunu, bu semaların üzerinde de arş olduğunu ve arş ile sema arasında da iki sema arasındaki mesafe kadar uzaklık olduğunu söyler. Hz. Peygamber

²⁹⁸ el-Bakara 2/29.

²⁹⁹ el-Mülk 67/3. Aynı anlamdaki diğer âyetler için bk. el-İsrâ 17/44; el-Mü’minûn 23/17, 86; Fussilet 41/12; et-Talâk 65/12; Nuh 71/15; en-Nebe 78/12.

³⁰⁰ et-Talâk 65/ 12.

³⁰¹ Muhyiddin en-Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn*, çev. Emin Özafşar - Bünyamin Erul (Ankara: DİB Yayınları, 2014) 1/233.

bu kez ashabına altlarında ne olduğunu sorar ve sahâbe yine “Allah ve Resûlü daha iyi bilir” şeklinde cevap verir. Resûlullah bunun arz olduğunu arzın altında da başka bir arz olduğunu ve bu iki arzın arasında beş yüz yıllık mesafenin bulunduğunu söyler ve bu şekilde yedi arzı sayar. Hz. Peygamber sözünü tamamlayınca: “*O, her şeyden öncedir, kendisinden sonra hiçbir şeyin kalmayacağı sondur, varlığı aşikârdır, gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O, her şeyi bilir.*”³⁰² âyetini kıraat buyurur.³⁰³

Hz. Peygamber’in (s.a.v) bu açıklamaları, hacmi veya büyüklüğü dahi bilinemeyen kâinatın üzerinde tek söz ve saltanat sahibi olan Allah’ın birliği, eşsiz kudreti ve sonsuz ilmi hakkında bir fikir vermeye yöneliktir. Evrenin yapısı ve mahiyeti hakkında kısıtlı bilgiye sahipken kesinlik bildiren bilgiler ve rakamlar aramanın ve bunları Kur’an ile bağdaştırmanın doğru olmayacağı aşikardır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm pozitif bilimlere dair bilgi veren bir bilim kitabı değildir. Kâinattaki her şeyin Allah’ın dilemesiyle meydana geldiğini bildiren bu âyet ve hadisler, O’nun ilminin ve kudretinin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir.

Fahreddin er-Râzî âyetlerde geçen yedi kat gök ifadesiyle kastedilenin yedi kat semâ olduğunu belirtmektedir. Râzî söz konusu yorumda bulunurken döneminin astronomi ilminin verilerinden istifade etmiştir. Râzî’nin, yedi kat gök ifadesi hakkında yorumlarda bulunurken, yaşadığı dönemdeki bilimsel bulgularından ve Batlamyus teorisinden³⁰⁴ faydalandığı iddia edilmektedir.³⁰⁵ Râzî, Kur’an’da göklerin ve yerin yaratılışına ayrıntılı şekilde yer verilmesinin Yüce Allah’ın eşsiz ilminin ve sonsuz kudretinin bir yansıması olduğunu belirtmiş ve söz konusu âyetlerin derin anlamlar içerdiğini ifade etmiştir.³⁰⁶

³⁰² el-Hadîd 57/3.

³⁰³ Tirmizî, “Tefsîr (Sûretü’l-Hadîd)”, 3294; İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nasîrüddin Elbani (Kuveyt: Garaslı’n-neşr, 2002) “Sünnet”, 19; Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Kahire: Dârü’l-hadîs, 2020) “Mukaddime”, 13.

³⁰⁴ Batlamyus teorisine göre “arz” terimiyle Dünya’nın merkezi kastedilmektedir. Ay, Utarid, Zühre, Güneş, Merîh, Müşteri ve Zühal adlı gezegenler Dünya’nın etrafında dönmektedir. Bu gezegenler Dünya’nın çevresinde bulunan yörüngede doğudan batıya olmak üzere hareketlerini sürdürmektedir. Gezegenlerin bu hareketi neticesinde Güneş yılı, Ay ayı ve diğer gezegenlerin yılları meydana gelmektedir. Bu yedi gezegeni/feleği kuşatan iki felek daha bulunmaktadır. Bunlara da sabit felek ve Atlas denmektedir. Bu yedi gezegen/felek, kendilerini çevreleyen bu iki felek içinde bulunmaktadır. Sabitler feleği, hareket halinde olmayan yıldızların bulunduğu, Atlas feleği ise hareketli gök cisimlerinin bulunduğu felektir. Ayrıntılı bilgi için bk. Seyfettin Kaya, “Batlamyus’un Astronomi Anlayışına İslam Dünyasından ve Selçuklulardan Eleştiriler ve Düzeltmeler”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/9 (2019), 22.

³⁰⁵ Yalçın, *Bazı Kevni Âyetlerin Yorumları*, 53

³⁰⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 22/153.

Beyzâvî'nin de yedi kat gök ifadesi hakkında yorumları incelendiğinde döneminin bilimsel verilerinden istifade ettiği söylenebilir. Beyzâvî, astronomi ilmi ile ilgilenen kimselerin yedi değil de dokuz felek olduğunu iddia etmeleri halinde onlara âyetlerin yedi felekten bahsettiğini yediden fazlasının keşfedilmesi ve dokuz olduğunun iddia edilmesi durumunda bunlara arş ve kursî eklendiği takdirde problem kalmayacağını belirtir.³⁰⁷ Bu yorumuyla Beyzâvî'nin, döneminde hâkim olan bilimsel verilerle tefsir ilminin verilerini uzlaştırma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bilimsel verilerin yalanlanabileceği ya da keşfedilen bilimsel verilerin yanlış çıkarımlar barındırabileceğini göz ardı edilerek, âyetler üzerinde yorum yapma alanının arttırılma gayretine girildiği söylenebilir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da yedi kat gök ifadesinin tefsirinde gezegenleri sıralama yaparak açıklamaktadır. Elmalılı'ya göre yedi kat gök ifadesiyle anlatılmak istenen yer, Venüs, Merkür, Güneş, Merih, Jüpiter ve Satürn'dür. Satürn'den sonrası ise yine yedinci felek içerisinde değerlendirilmelidir. Bilimin gelişmesiyle sonradan keşfedilen Üranüs ve Neptün gezegenleri ve zamanla keşfedilen diğer gezegenler yedinci felek içerisinde yer alırlar.³⁰⁸ Elmalılı, Batlamyus teorisinden etkilenenlerin Ay'ı ilk gezegen kabul edip yedincisini de Satürn olduğunu ifade ederek Kur'an'daki kâinatın yaratılışından bahseden âyetleri astronomi ilmiyle uzlaştırma çabası içerisine girdiklerini belirtmiştir. Onların astronomi ilminin matematikle olan ilişkisinden dolayı Ay ve Güneş tutulmalarını doğru tahmin ettiklerini ancak âyetlerin tefsirinde bu ilmin kullanımına seviyeli yaklaşılması gerektiğini ve astronomi ilmiyle kesinleşmemiş verilerden meydana gelen varsayımların ayrı değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁰⁹ Elmalılı tefsirinde yerin sayısının yedi olduğu görüşü hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Elmalılı'ya göre âyette geçen "*Yerden de benzerlerini*" ifadesinin kullanılması göklerin yerin yedi göğe olan benzerliği sebebiyledir. Çünkü yedi gök ve yer arasında cins birliği vardır.³¹⁰

Yerlerin sayısından maksadın yerkürenin katmanları olduğunu da ifade edilmektedir. Yerlerden bahseden âyetin tefsirinde yerlerin yedi katmandan oluştuğunu bunların da Atmosfer (havaküre), Hidrosfer (suküre), Litosfer (taşküre), Prosfer (ateş küre), Nifsima,

³⁰⁷ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/48.

³⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/405.

³⁰⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/406-407.

³¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/733.

Barisfer (ağırküre) ve iç çekirdek olduğunu belirtilmektedir.³¹¹ *Kur'an Yolu* tefsirinde de müfessirlerin âyet hakkındaki görüşlerine değinildikten sonra âyetin bilimsel bilgi içerdiği iddiası eleştirilmektedir.³¹²

Süleyman Ateş “*Yerden de benzerlerini*” ifadesini, âyetin bağlamını göz ardı etmeden yorumlamıştır. Ateş’e göre Kur’an’da iddia edildiği gibi yerin sayısının yedi olduğuna delalet edecek en ufak bir işaret bulunmamaktadır. Yer ile kastedilenin gezegen olması Kur’an’ın indiği dönemdeki Arapların zihinlerine bile gelmezdi. Kur’an’ın böyle bir bilgiyi muhataplarına vermesi mu‘ciz bir beyan oluşunu kanıtlamaktadır.³¹³

Müfessirlerin konuyla ilgili âyetler hakkındaki yorumlarını incelediğinde müfessirlerin ekseriyetinin döneminin bilimsel verilerinden ve astronomi ilminden istifade ederek âyetleri yorumlamaya çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Konuya başka bir örnek vermek gerekirse Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) vasıtasıyla Yunan Felsefesi Arapçaya çevrilmiş ve Batlamyus teorisinden feleklerin dokuz olduğu kanısına varılmıştır. İslâm âlimleri bu durumdan etkilenerek göklerin yedi, Arş ve Kürsî ile birlikte toplamda dokuz olduğuna kanaat getirmişlerdir. Ancak Batlamyus teorisinin yanlış olduğu ortaya çıkınca İslâm âlimleri, yedi gök ifadesiyle belli bir sayının kastedilmediğini ileri sürmüşlerdir.³¹⁴ Bu durumda yeni bilimsel verilerin keşfedilmesiyle âyetler hakkında yapılan yorumların değiştiği görülmektedir. Böylesine bir durum, Kur’an âyetlerinin farklı dönemlerde farklı anlamları ihtiva eden bir kitap olduğu gibi yanlış bir düşünceye sevk edebilir.

Konuyla ilgili âyetler bağlam açısından değerlendirildiğinde Kur’an’ın ilk muhataplarına göğün ve semanın katmanları ya da diğer gezegenler hakkında bilgi vermesinin yersiz olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca klasik dönem müfessirlerinin söz konusu âyetler hakkındaki yorumları incelendiğinde yedi gök ifadesiyle gezegenlerin kastedildiğini sonucuna vardıkları görülmektedir. Sonraki dönem müfessirlerinden bazıları ise yedi kat gök ifadesinden Atmosferin katmanları olan Troposfer, Stratosfer, Mezosfer, Termosfer ve Ekzosfer’i anladıkları görülmektedir. Dönemlerinin bilimsel verilerinden etkilenen müfessirlerin tarihî süreç içerisinde âyetler hakkında yaptıkları yorumlar farklılaşmıştır. Bazı müfessirler yedi kat gök ifadesi ile gezegenlerin kastedildi sonucuna varırken bazıları ise atmosfer katmanlarının kastedildiği sonucuna varmışlardır. Burada

³¹¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 12/6255.

³¹² Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali*, 5/398.

³¹³ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 9/498.

³¹⁴ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 6/95.

müfessirler arasında yorum farklılıklarının olduğu aşikardır. Bu durum ise âyetleri tartışmalı durumların içerisine düşürebilmektedir.

Kur'an, mûciz bir kelam oluşunu muhataplarına kanıtlamak için gök ve yerden bahseden âyetlere yer vermiştir. Nitekim Kur'an'ın amacı, astronomi ilminde bulunan kurallarla ilgili bilgi sunmak ya da açıklamak değildir. Asıl maksat insanların dikkatlerini Allah'ın sonsuz kudretine ve eşsiz ilmine çekip onları doğru olana yönlendirmektir. İlgili âyetlerde geçen *“Rahmanın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”*, *“Biz yaratılanlardan habersiz değiliz”*³¹⁵ ifadeleri ile âyetlerde bilimsel bilgi vermekten ziyade Allah'ın kudretine ve ilmine dikkat çekilmekte, insanın başıboş bırakılmadığının vurgusu yapılmaktadır.

Konu başlığında ele aldığımız Bakara sûresi yirmi dokuzuncu âyetten önce gelen âyetlerde insanların Allah'a verdikleri sözden dönmelerinden yeryüzünde bozgunculuk yapmalarından bundan dolayı cezaya uğrayacaklarından bahsedilmektedir.³¹⁶ Bir sonraki âyette ise insanların Allah'ın kendilerini yoktan var ettiği halde Allah'ı inkâr etmelerinden ve mahşer günü insanların tekrar diriltileceğinden bahsetmektedir.³¹⁷ Bu âyetlerden sonra yedi gök ve yerin insanlar için yaratıldığından bahseden Bakara 29, adeta Allah'ın insanlar için kâinatta bulunan her şeyi en mükemmel biçimde var ettiğini ancak insanların bu nimetlere karşılık nankör davranıp kendilerini yaratan Allah'ı inkâr etmeleri sebebiyle cezaya uğratılacaklarını ve yedi gök ve yeri nasıl kusursuz biçimde yarattıysa bozgunculuk çıkaranların cezalandırılması maksadıyla günü geldiğinde tekrar yaratılacakları konusunu tamamlar niteliktedir.

Ele alınan bir diğer âyet ise Mülk sûresi üçüncü âyetidir. Mülk sûresi Mekî bir sûredir. Bu sûre Allah'ın varlığı, birliği, ahiret hayatının gerçek olduğu ve kâinatı yaratıp yönetme hususunda Allah'ın tek otorite olması konularını işlemektedir. Mülk sûresi üçüncü âyetten önce gelen iki âyette Allah'ın cömert oluşundan, her şeye gücü yetmesinden, ölümü ve hayatı yaratmasından ve çok bağışlayıcı olmasından bahsedilmektedir.³¹⁸ Sonrasında ise yaratılan şeylerin benzerlerinin getirilmesi hususunda bir meydan okuma durumu hakimdir.³¹⁹ Dolayısıyla bu âyet bilimsel bilgi verilmesinin yanı sıra Allah'ın

³¹⁵ el-Mülk 67/3.

³¹⁶ el-Bakara 2/27.

³¹⁷ el-Bakara 2/28.

³¹⁸ el-Mülk 67/1, 2.

³¹⁹ el-Mülk 67/4.

kudretinden ve belirtilen hususların zamanı geldiğinde vuku bulacağından bahsetmektedir.

Talâk sûresinde de başlıkta yer verilen âyetten önce gelen âyette insanların karanlıktan aydınlığa çıkarılması için kendilerine peygamber gönderilmesinden, Allah’a iman eden, Allah’ın rızasına uygun davranan kimselerin cennetle mükafatlandırılacağından ve bunun insanlar için bir rızık oluşundan bahsedilmektedir.³²⁰ Burada da bilimsel bir bilgi vermek yerine Allah’ın kâinatın yaratılışı, kontrolü ve işleyişi bakımından tek otorite olduğu ifade edilmektedir. Zira Kur’an’ın nâzil olduğu dönemde insanlar Allah’a inanmakla birlikte Allah’a başka ilahlar ortak koşmaktaydı. Bu sebeple Allah Teâlâ ilahî kelâmında kâinatı idare etme hususunda tek saltanat sahibi olduğunu vurgulamaktadır.

Batlamyus teorisinin yalanlandığı gibi gelecek zamanlarda da günümüz bilimsel verilerinden istifade edilerek oluşturulan teoriler yalanlanabilir. Bu sebeple âyetleri bu veriler ışığında yorumlayıp kesin hükümlere varmak doğru bir yaklaşım değildir. Âyetlerdeki asıl önemli husus yedi göğü hiçbir eksiklik ve düzensizlik bulunmayacak mükemmellikte yaratan Allah’ın ilmini ve kudretini idrak edebilmektedir. Sayısız galaksi, gezegen ve gök cisimlerinin belirlenen işleyişi hiçbir aksaklığa mahal vermeden devam ettirmeleri Allah’ın varlığını, kudretini ve ilminin genişliğini kanıtlar niteliktedir.

3.1.5. Duman Halindeki Semâ: Fussilet 41/11

Kur’ân-ı Kerîm’de semânın duman halinde olduğu bildirilmektedir. Bu durumdan bahseden âyet şöyledir:

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ *“Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, “İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!” buyurdu. “İsteyerek geldik” dediler.”*³²¹

Bilimsel verilerden faydalanarak bu âyeti anlamaya ve yorumlamaya çalışanlara göre âyette zikredilen “Duman” (duhan), evrenin bir şekle bürünmesinden önceki bulunduğu hali tarif etmektedir. Bu maddeyle kastedilen bazı ilim adamlarına göre evrenin yaratılmaya başlandığı ilk andaki sıcak bir duman kütesidir.³²² Bu açıklamayla dumanın genel olarak gaz halinde havada hareketsiz bir şekilde duran küçük parçacıklardan oluştuğu, sıvı ve katı formunda bulunabilen bu parçacıkların yüksek derecede ısı

³²⁰ et-Talâk 65/11.

³²¹ Fussilet 41/11.

³²² Harun Osmanoglu, *Kur’an Bilim 70 -Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimlerle İlgili Kur’an Âyetlerinin Araştırılması-* (Kayseri: Gül-San Yayınları, 1996), 2-5.

barındırabileceği ifade edilmiştir. Evrenin ana maddesi olan bu gazın (duman) zamanla enerji hacmini yitirdiği, “İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!” ifadesinden hareketle çekim kanunu gereğince gazların birbirinden ayrıldığı, söz konusu ayrılmanın bulutlar halinde olduğu, bu ayrılma sonucunda bulutların içinde var olan parçacıklardan içinde Güneş sisteminin de bulunduğu grupların oluştuğu ve kâinatın başlangıçta tek maddeden oluşup içinde türlü gök cisimlerini barındıran sistemlerin oluşumunda çekim kanununun etkili olduğu iddia edilmiştir.³²³

Fahreddin er-Râzî, gökler ve yer yaratılmadan önce Allah’ın arşı su üzerinde bulunduğunu iddia etmektedir. Râzî zamanla o suda bir hareketlenme olduğunu, söz konusu sudan bir köpük ve buharın yükseldiğini, yükselen köpüğün su üzerinde kaldığını, Allah’ın bu köpükten yeri meydana getirdiğini, buhar diye tabir edilen dumandan ise gökleri yarattığını bildirmiştir.³²⁴ Râzî’nin bu ifadesinden âyetin tüm kâinatın yaratılışını değil Dünya atmosferinin yaratılışını kastettiği görülmektedir.

Tantâvî Cevherî de “Gelin!” ifadesiyle çekim kuvvetine işaret edildiğini söylemektedir.³²⁵ Cevherî, âyette geçen “Duhân” ifadesini dumana veya buluta benzeyen yanıcı bir gaz maddesi olarak açıklamaktadır. Cevherî, kâinat içerisinde bir zamanlar Güneş sisteminin de olduğu gibi oluşum sürecinde olan bulutsu âlemlerin olduğunu iddia etmektedir.³²⁶

Beyzâvî’ye göre semânın duman halinde olmasıyla karanlık bir durum kastedilmektedir. Beyzâvî, duman halindeki semâ ifadesiyle kâinatın en küçük parçası olan atomların kastedilmiş olabileceğini ifade etmektedir.³²⁷ Elmalılı da “Duhân” ifadesini maddenin yaratıldığı ilk durum olarak açıklamaktadır.³²⁸

Celal Yıldırım, gökler ve yerin önce gaz halinde bulunduğunu, zamanla bu gazın katılaşp, bölünüp bugünkü sistemlerini oluşturduğunu belirtmiştir. Yıldırım’a göre Allah eşsiz kudretiyle sınırsız bir enerji meydana getirmiştir. Bu enerji zamanla yoğunlaşarak gaz halini almıştır ve sonra daha da yoğunlaşp katılaşarak bugünkü haline kavuşmuştur.³²⁹

³²³ Metin Yurdağür, “Duhân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/ 546-548.

³²⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 27/105.

³²⁵ Cevherî, *el-Cevâhir*, 10/90.

³²⁶ Cevherî, *el-Cevâhir*, 19/90.

³²⁷ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 5/67.

³²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/808.

³²⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 10/5397.

Bilimsel tefsir metoduyla âyeti yorumlayan müfessirlerin görüşlerine değindikten sonra âyetin kastettiği asıl anlamı anlayabilmek adına âyet hakkında sahâbeden aktarılan bir rivayete değinmekte fayda vardır. Tefsir ilminde otorite kabul edilen ve muhaddîs sahâbîler arasında yer alan Abdullah b. Abbas âyette geçen dumanın suların buharlaşması sonucu oluştuğunu aktarmaktadır. Yani Abdullah b. Abbas'ın duman ifadesini, yerde bulunan suların ayrışarak göğe yükselmesi neticesinde suların buharlaşması şeklinde anladığı anlaşılmaktadır.³³⁰ Bu rivayetten yola çıkarak Abdullah b. Abbas günümüz ifadesiyle, “Herhangi bir sıcaklıkta yüzeyde olan sıvı moleküllerinden kinetik enerjisi yüksek olan taneciklerin, tanecikler arası çekim kuvvetini yenerek sıvı halden gaz hâle geçebilme olayı” olan buharlaşmayı anlamış olabilir. Böyle anlamasının sebebi insanların o dönemki anlama seviyeleri olabilir. Nitekim nüzûl dönemi muhatapları âyet hakkında geliştirilen teorilerden haberdar değillerdi. Onlar sıvı bir maddenin sıcak bir ortamda buharlaştığına şahit olmaktaydılar. Kur'an'ın da muhataplarının anlayamadığı bir bilgiyi aktarması mümkün görülmemektedir. Ayrıca söz konusu âyet Mekkî bir âyettir. İslâm'ın Mekke dönemi Müslümanların güçsüz olduğu ve müşrikler tarafından baskıya uğradıkları bir dönemdir. Hz. Peygamber'in de içinde bulunduğu çetin durumlar göz önüne alındığında kâinatta bulunan gök cisimlerinin nasıl yaratıldığı hususu Müslümanların ilgisini çekecek bir konu değildir. Yani İslâm'ı yaymak adına verilen çetin mücadeleler sırasında ve müşriklerin zulümleri altında kâinatın ve gök cisimlerinin nasıl meydana geldiği hususu, o dönemde zor şartlar altındaki Müslümanların üzerinde düşüncelere dalınacak bir husus olması mantıklı görülmemektedir.

Âyetin bulunduğu metin içi bağlam da görüşümüzü destekler niteliktedir. Nitekim ele alınan âyetten önce gelen âyetlerde yeryüzüne sarsılmaz dağlar oturtulmasından, canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli besinlerin var edilmesinden ve tüm bunların belirli bir ölçüye göre yaratılmasından bahsedilmektedir.³³¹ Dolayısıyla metin içi bağlama göre burada bilimsel bir bilgi verilmesi söz konusu değildir. Zira Fussilet sûresi Mekkî bir sûre olması sebebiyle inanç ve iman ile ilgili hususları konu edinmektedir. Bu sebeple daha çok Allah'ın sonsuz kudretine, Allah'ı inkâr etmenin anlamsız oluşuna ve insanların istifadesine sunulan rızık dolu yeryüzüne vurgu yapılmaktadır. Duhân sûresi 10. âyette de “*Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu acı veren bir azaptır.*”³³² şeklinde bir kullanım vardır.

³³⁰ Ebû'l-Hasen Ali el-Vâhidî, *el-Veciz fî kitabi tefsiri'l-azîz* (Dımeşk: Darü's-Şâmiyye, 1994), 952.

³³¹ Fussilet 41/10.

³³² ed-Duhân 44/10.

Bu âyetle bilimsel tefsir anlayışı ile âyeti ele alanların görüşlerinin aksine duman ifadesi ile Kur'an'da sıkça vurgulanan kıyamet günü kastedilmektedir.

3.1.6. Semânın Direkleri: Ra'd 13/2 ve Fâtır 35/41

Bilimsel tefsir anlayışı ile açıklanmaya çalışılan bir diğer husus, göğün tutulması konusudur. Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir.

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَحَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ “Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşleri Allah düzenliyor; âyetleri de açıklıyor ki rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanınız.”³³³

“Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halîmdir, çok bağışlayıcıdır.”³³⁴

Bilimsel tefsir anlayışı ile âyeti yorumlamaya çalışanlar Isaac Newton (ö. 1727) tarafından keşfedilen yerçekimi kanunu³³⁵ ile açıklamaktadırlar. Cisimlerin boşlukta dayanak olmadan durabilmeleri, gök cisimlerinin birbirlerine uyguladıkları çekim kuvvetiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla kimi müfessirler, söz konusu âyetin yerçekimi kanununa delalet ettiğini ifade etmişlerdir.

Râzî, âyetin Allah'ın kudretine vurgu yaptığını belirten müfessirler arasındadır. Râzî'ye göre Allah göğü insanların görme imkânı olmayan direklerle yükseltmiş ve sonsuz kudretiyle bu direkleri tutmaktadır. Râzî, insanların bu tutmanın mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmadığını da ifade etmektedir.³³⁶ Beyzâvî'ye göre de âyet, Allah'ın kudretine vurgu yapar. Göklerin direksiz şekilde durabilmeleri, hikmet sahibi Allah'ın varlığına delildir.³³⁷

³³³ er-Ra'd 13/2.

³³⁴ Fâtır 35/41.

³³⁵ Diğer adı kütle çekimi olan yerçekimi, bir cismin diğer cisimler üzerindeki çekim etkisi olarak tanımlanmaktadır. Her cisim, kütleli bir çekim alanı oluşturur ve bu alan, diğer cisimleri kendisine doğru çeker. Bu çekim kuvveti, bir nesnenin kütlesi ile doğru orantılıdır; yani kütlesi daha büyük olan nesneler, daha güçlü bir yerçekimi kuvvetine sahiptir. Yerçekimi aynı zamanda iki cisim arasındaki uzaklığa bağlıdır; iki cisim birbirine daha yakınsa, yerçekimi kuvveti daha güçlüdür. Ayrıntılı bilgi için bk. Hamza Koç, *Lise Öğrencilerinin Yerçekimi Konusuna İlişkin Algılarının İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 4.

³³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/525.

³³⁷ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/180.

Elmalılı da âyetin Allah'ın kudretine vurgu yaptığını ifade etmiştir. Elmalılı göğün görülmesi mümkün olmayan direklerle mi ya da görüldüğü gibi direksiz olarak mı tutulduğu bakımından âyeti tefsir etmiş ve “Görüldüğü gibi direksiz olarak” anlamını tercih etmiştir. Elmalılı, tercih ettiği görüşünü izah ederken yer çekimi kuvvetine de yer vermiştir.³³⁸

Celal Yıldırım ise bilimsel verilerden istifade ederek yerçekimi kanunu ile âyeti tefsir etmeye çalışmıştır. Güneş, Ay ve Dünya'nın kütle ve hacimlerinden örnek vererek gök cisimlerinin yerçekimi kuvvetiyle yörüngelerinde durabildiklerini belirtmiş ve göğün de yerçekimi kuvveti sayesinde direksiz durabildiğini ifade etmiştir.³³⁹

Abdullah b. Abbas ve Mücâhid de göğün görülmeyen direkleri olduğunu ifade etmişlerdir. Abdullah b. Abbas göğün, “Görülmeyen direklerle” durduğunu belirterek bu konuda kimsenin bilmediği bir bilgiden bahsedildiğini ifade etmiştir. Tabiûn dönemi müfessirlerinden bazıları da göğün “Direksiz olarak” tutulduğunu savunur.³⁴⁰

Aynı konu hakkındaki Fâtır sûresi 41. âyet de bilimsel tefsir anlayışıyla âyeti ele alanlar tarafından diğer âyet hakkında yapılan yorumlara yakın bir anlamda yani merkezkaç kuvvetiyle açıklanmıştır. Onlara göre Güneş, çekim kuvveti neticesinde yeryüzüne çekim kuvveti uygulamakta ve bu kuvvetin sonucunda yeryüzünü kendine doğru çekmektedir. Ancak yeryüzünün de kendi eksenini etrafında dönme hareketi bir merkezkaç kuvveti oluşturmakta ve merkezkaç kuvveti çekim kuvveti birbirini dengelemektedir.

Bahsi geçen âyetleri bağlam açısından ele almak maksadıyla sahâbe ve tâbiûndan gelen açıklamalar incelendiğinde yukarıdaki başlıkta yer verdiğimiz İbn Abbas gibi sade bir yaklaşımla göklerin direksiz durmasının Allah'ın kudretine delalet ettiğini belirttikleri görülmektedir.³⁴¹ Bu bakımdan değerlendirildiğinde âyetlerin yerçekimi kanunu ve merkezkaç kuvvetine delalet ettiğini ileri sürmek âfâki bir yorum gibi görünmektedir. Çünkü söz konusu âyetler bilimsel bir izah yapmaktan ziyade insanların gördükleri ve şahit oldukları bir durum üzerinden Allah'ın sonsuz kudretiyle göğü direksiz bir şekilde tutabildiğine işaret etmektedir. Kanaatimizce insanlar herhangi bir şeyi yukarıda ayakta tutmak için bir direk ya da bir dayanağa ihtiyaç duyarken, Allah'ın koskoca göğü

³³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/736-738.

³³⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 6/3023-3024.

³⁴⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/4671-4674.

³⁴¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 8/6809.

yukarıda ayakta tutabilmesi için herhangi bir şeye ihtiyaç duymaması asıl vurgulanmak istenen noktadır.

İlgili âyetler yerçekimi kanunu ve merkezkaç kuvvetiyle açıklansa da esas anlam, Allah'ın kendi kudretine vurgu yapması ve kâinatın direksiz durmasının kendi ilmi ve kudreti neticesinde olduğudur. Söz konusu âyetten sonra yeryüzünde sabit dağlar, ırmaklar, türlü türlü meyveler,³⁴² üzüm bağları, ekinler ve hurma ağaçlarından³⁴³ bahsedilmesiyle göğün direksiz olarak durabilmesinin insanlara verilen nimetlerden biri oluşu vurgulanmış olabilir. Dolayısıyla gözlem yeteneğine sahip bir kimsenin kolayca fark edebileceği bir hakikatten dinî bir nasihat oluşturmayı hedefleyen bu âyetleri sonradan ortaya atılan bilimsel verilerin ışığında yorumlamaya çalışmak âyetin asıl maksadını ikinci plana düşürüp gölgede bırakabilir.

3.2. Dünya ve Ay ile İlişkilendirilen Âyetlerin Bilimsel Tefsiri ve Bağlam Açısından Değerlendirilmeleri

Dünya'nın şekli ve hareket halinde olup olmadığı hususunda geçmişten günümüze kadar muhtelif yorumlar yapılmıştır. Söz konusu yorumların Kur'an tefsirinde de etkisi görülmektedir. Müfessirler dönemlerinin bilimsel bilgi birikimlerinin ve yaşadıkları dönemde kabul gören teorilerin etkisinde kalarak Dünya'nın şekli ve hareketiyle ilişkilendirdikleri âyetleri yorumlamaya çalışmışlardır. Müfessirler Ay'dan bahseden âyetlerden de hareketle Ay'ın hareket halinde olup olmadığı konusunda yorumlar yapmışlardır. Söz konusu yorumlarda müfessirlerin dönemlerinin bilimsel bilgi birikimlerinden istifade ederek âyetleri yorumladıkları görülmektedir. Bu başlık altında Dünya'nın ve Ay'ın şekli ve hareketi hakkında âyetler hakkında yapılan bilimsel yorumlar ve söz konusu yorumların âyetlerin bağlamına uygunluğu araştırılmıştır.

3.2.1. Dünya'nın Şekli: Fâtır 35/13 ve Bakara 2/22

Dünya'nın şekli ile ilgili geçmişten günümüze kadar birçok fikir ileri sürülmüştür. Kur'an'da yeryüzünün şekli hakkında malumat verdiği iddia edilen bazı âyetler bulunmaktadır. Bilimsel tefsir savunucuları tarafından Dünya'nın şeklinin yuvarlak olduğuna delalet eden âyetlerden biri Fâtır sûresinde yer alır ve şöyledir:

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ

“Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katıyor.

³⁴² er-Ra'd 13/3.

³⁴³ er-Ra'd 13/4.

O güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır; her biri belirlenmiş bir vadeye kadar kendi yolunu izler. İşte rabbiniz Allah budur, mülk onundur. O'ndan başka yalvarıp durduklarınız ise bir çekirdek zarına bile hâkim olamazlar.”³⁴⁴

Dünya'nın düz olduğunu iddia eden İslam âlimleri de bulunmaktadır. Dünya'nın düz olduğunu savunan İslam âlimlerinin dayandığı en temel âyet Bakara sûresinin 22. âyetidir:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ “O Rab ki sizin için yeri döşek, göğü (kubbemsi) bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bunu bile bile Allah’a ortaklar koşmayın.”³⁴⁵

“Döşek” kelimesi günümüz kullanımıyla “Yatak” anlamında kullanılmaktadır. Âyette yeryüzü için döşek benzetmesi yapılması sebebiyle bazı müfessirler Dünya'nın düz olduğunu iddia etmişlerdir. Müfessirler Allah'ın, yeryüzünü üzerinde yaşamanın oldukça zor olduğu bir tümseğe benzeyen şekilde yaratmayıp, düz bir şekilde tıpkı bir yatak gibi yaydığı görüşünü benimsemişlerdir.³⁴⁶

Dünya'nın düz mü yoksa yuvarlak mı olduğu hususu İslam âlimleri arasında tartışılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya'nın yuvarlak olduğunu kabul eden bazı müfessirlerin görüşleri ise şöyledir:

Hanefî fakih, kelamcı ve müfessirlerinden Necmüddîn Ömer b. Muhammed en-Nesefî (ö. 537/1142) âyeti tefsir ederken arzın döşek kılınmasının Dünya'nın yuvarlak biçimde olmasına aykırı bir ifade olmadığını belirtmektedir. Nesefî, arzın döşek kılınmasının Dünya'nın büyüklüğünden hareketle hem düz hem yuvarlak olduğunda mümkün olduğunu, dolayısıyla Dünya'nın yuvarlak bir şekle sahip bulunduğunu ifade etmiştir.³⁴⁷

Fahreddîn er-Râzî de Dünya'nın şeklinin yuvarlak olduğu görüşünü benimsemiş ve savunduğu bu görüşe Kur'an âyetlerinden deliller getirerek izah etmiştir. Râzî, Dünya'nın yuvarlak olmasının arzın tıpkı bir döşek gibi yayılmış olmasına engel teşkil etmediğini, arzın döşek kılınmasından hareketle Dünya'nın şeklinin yuvarlak olmadığı sonucuna

³⁴⁴ Fâtır 35/13.

³⁴⁵ el-Bakara 2/22.

³⁴⁶ Mehmet Kubat, “Kur'an'ın Öğretisi ve Modern Bilimin Verileri Işığında “Düz Dünya Teorisi”nin Tartışılması”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Kasım 2019), 329.

³⁴⁷ Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *et-Teyssîr fi't-tefsîr*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 2019) 1/574.

varılmasının doğru bir düşünce olmadığını ifade etmektedir. Râzî'ye göre yuvarlak haldeki bir cisim yeterince büyük olduğu takdirde, üzerinde yaşanmaya elverişli olur.³⁴⁸

Beyzâvî de Dünya'nın yuvarlak olduğu fikrini kabul eden müfessirler arasındadır. Beyzâvî, âyeti tefsir ederken arzın döşek gibi yayılıp serilmesinin yeryüzünün yuvarlak olmasına ters düşmediğini, kürenin boyutu ve hacmi büyük olduğu takdirde yüzeyinin yaşama elverişli şekilde düz olabileceğini söyleyerek Dünya'nın yuvarlak biçimde olduğunu destekleyen müfessirler arasında yerini almıştır.³⁴⁹

Taberî ise Dünya'nın şeklinin düz mü yoksa yuvarlak mı olduğu tartışmasına girmemiş ve Allah'ın yeryüzünü düz, gökyüzünün de muhafaza altına alınmış bir tavan şeklinde yaratıldığını ve böylece Dünya'nın insanlar için yaşama elverişli hale getirildiğini söylemektedir.³⁵⁰

Bağdat Ekolüne mensup Ebû Reşîd en-Nisâbûrî el-Mu'tezilî (ö.?) *el-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdadiyyîn* adlı eserinde Dünya'nın düz olduğunu savunan ve yuvarlak olduğunu savunan müfessirlerin görüşlerini sıraladıktan sonra Dünya'nın düz olduğu fikrine kendini daha yakın hissettiğini belirtmiştir.³⁵¹

Suudi Arabistan'ın çağdaş âlimlerinden olan Abdülazîz b. Bâz (1912-1999) ise bazı âyetlerin Dünya'nın düz olduğuna delalet ettiğini, Dünya'nın yuvarlak olduğunu savunanların bu görüşlerinin sapıklık ve küfre girdiğini iddia etmektedir. Başka bir Suudi Arabistanlı âlim olan Şeyh Bender el-Hayberî de Dünya'nın düz ve sabit olduğunu söylemektedir. Ona göre Dünya iddia edildiği gibi yuvarlak olsaydı baş aşağı döndüğünde uzaya düşülmesi gerekirdi. Hayberî, bunun gibi birkaç örnek daha vererek Dünya'nın düz olduğu görüşünü delillendirmeye çalışmıştır.³⁵²

Hristiyanlık dininin ortaya çıkışından sonraki zamanlarda Orta Çağ'da evren bilimine yönelik fazla bir çalışma yapılmaması ve bilimsel ilerleme gerçekleşmemesi nedeniyle bu dönemde yeryüzünün bir tepsi gibi düz olduğuna ve yarım küre veya çadır biçimindeki evren ile çevrelendiğine inanılmaktaydı.³⁵³ Bu dönemde Hristiyanlık kozmolojisinin tesiriyle yerin düz olduğu fikri genel kabul görmüş, astronomi ilmine yönelik yapılan

³⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/109.

³⁴⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/61.

³⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/126.

³⁵¹ Kubat, "Kur'an'ın Öğretisi ve Modern Bilimin Verileri Işığında, 341.

³⁵² Kubat, "Kur'an'ın Öğretisi ve Modern Bilimin Verileri Işığında, 347.

³⁵³ Gizem Yılmaz, *Orta Çağ Avrupası'ndaki Karanlık Feodalizmin İktisatla Aydınlanması* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 4.

çalışmalarda İncil'deki inanç hükümlerinin dışına çıkılmamış ve bu inanç hükümleriyle çelişen fikir ve görüşlerden tamamıyla uzak durulmuştur. Bu dönemde yeryüzünü yuvarlak şekilde kabul edenler dinsizlikle itham edilip yeryüzünün düz ve gökyüzünün ise yeryüzü üzerini kaplayan bir yarımküre olduğu kabul edilmiştir.³⁵⁴

İlk dönem müfessirlerinden bazılarında da Dünya'nın şeklinin düz olduğu düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu düşüncenin hâkim olmasında o dönemki çağın bilimsel verilerinin etkili olduğu ortadadır. Özellikle o dönemlerde kabul gören Batlamyus teorisine göre Dünya kâinatın tam ortasında yer almakta ve diğer gök cisimlerinin tümü Dünya'nın etrafında dönmekteydi. Bu teorinin etkisiyle bazı müfessirler Dünya'nın düz olduğu düşüncesini savunmuşlardır.³⁵⁵

Dünya'nın yuvarlak biçimde olduğu teorisi bilimsel bir veri haline geldikten sonra ilgili âyetlerin tefsirinde değişiklikler meydana gelmiş ve bazı tefsirlerde geçen Dünya'nın hareketsiz ve düz olduğu iddiasının Kur'an'la ilişkilendirilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Modern dönem tefsirlerinde ise ilgili âyetlerin Dünya'nın yuvarlak biçimde olduğuna dair bilgileri içerdiği ifade edilmeye başlanmıştır.

Müfessirlerin genellikle dönemlerinin bilimsel verilerinden ve kabul gören anlayışlarından yola çıkarak ilgili âyetleri tefsir ettiği görülmektedir. Dünya'nın düz olduğunu iddia eden müfessirler, görüşlerini desteklemek ve delillendirmek amacıyla Kur'an'dan bazı âyetleri delil getirirken bazı müfessirler de Dünya'nın yuvarlak olduğunu iddia etmek için âyetlerden delil getirmişlerdir. Bu Kur'an'ın îcazına ters bir durumdur. Nitekim Kur'an âyetlerine dayandırılan iddialar yalanlandığında ilgili âyetler tartışmalı bir durumun içerisine düşebilmekte ya da bu durum art niyetli kimseler tarafından kullanılabilir. İlgili âyetleri bağlam açısından ele almak için sahâbe ve tâbiûndan aktarılan rivayetler incelendiğinde, onların Dünya'nın şeklinden ziyade yeryüzünün yaşama elverişli hale getirilmesi konusuyla ilgilendikleri görülmektedir.

Zaten yerin döşek, göğün tavan kılınmasının ardından “*Gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır; artık siz de bunu bile bile Allah'a ortaklar koşmayın.*”³⁵⁶ buyrulması da Dünya'nın şekline değil, insanlar için rızıklarını temin edebilecekleri bir halde olmasına işaret etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde

³⁵⁴ Kubat, “Kur'an'ın Öğretisi ve Modern Bilimin Verileri Işığında “Düz Dünya Teorisi”nin Tartışılması”, 323.

³⁵⁵ Kırca, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 184.

³⁵⁶ el-Bakara 2/22.

gecenin gündüze, gündüzün de geceye katılmasını bildiren âyetlerde yerin döşek kılınmasını bildiren âyetlerde Dünya'nın şekline dair bilgi vermek yerine Allah'ın kulları için yeryüzünü yaşama en elverişli şekilde yaratıldığını vurgulamaktadır. Böyle bir anlayışın benimsenmesi durumunda âyetler tartışmalı bir durumun içerisine düşmeyecek ve hem Dünya'nın yuvarlak oluşuyla ilişkilendirilen âyetler hem de Dünya'nın düz olduğuyla ilişkilendirilen âyetler ortak bir anlamda buluşmuş olacaktır.

3.2.2. Dünya'nın Kenarlarından Eksiltilmesi: Enbiyâ 21/44

Konuyla ilgili âyet şöyledir: *بَلْ مَنَعْنَا هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ* “Oysa biz onları da atalarını da nimetlerimizden faydalandırdık. Hatta bu, ömürleri boyunca sürüp gitti. Şimdi bizim yeryüzünü kenarlarından nasıl eksiltilip durduğumuzu görmüyorlar mı? Şu halde üstün gelen onlar mı?”³⁵⁷

Müfessirlerden bazıları Dünya'nın tam yuvarlak şekle sahip olmayıp kutuplardan baskın ekvatorndan şişkin bir görüntüye sahip oluşunu Kur'an'dan delillendirmek için âyette geçen “Yeryüzünün kenarlarının eksiltmesi” ifadesini ileri sürmektedirler. Yine âyetin erozyon olayına, volkanlara ve kutuplarda bulunan buzulların erimesi sonucunda okyanusların yükselmesine işaret ettiği iddia edilmektedir. Celal Yıldırım da âyetin yer kürenin kutuplardan basık olmasına delalet ettiğini iddia eden müfessirler arasındadır. Yıldırım'a göre Allah bu âyette hem yer kürenin yuvarlak olduğunu hem de kutuplardan basık ekvatorndan şişkin bir görüntüye sahip olduğunu bildirmektedir.³⁵⁸

Râzî, âyette geçen “Yeryüzünün kenarlarından eksiltmesi” ifadesini bilimsel tefsir anlayışına göre yorumlamamış ve söz konusu ifadenin müşriklerin zayıflatılmasıyla şirkin noksanlaştırılmasına delalet ettiğini ileri sürmüştür.³⁵⁹ Beyzâvî de söz konusu ifadeyi Allah'ın önce müşriklere zaman tanıması ve onlara uzun ömür vermesi, sonrasında ise Müslümanları müşriklere musallat ederek mağlup edilmeleri şeklinde yorumlamıştır.³⁶⁰

Tâbiûn neslinin önde gelen müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr “Yeryüzünün kenarlarının eksiltmesi” ifadesini “İşaret edilen mekânda yaşayanların ölümü” olarak tefsir

³⁵⁷ el-Enbiyâ 21/44.

³⁵⁸ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 8/3919.

³⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/146.

³⁶⁰ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 4/52.

etmektedir.³⁶¹ İlk dönem müfessirlerinden Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ise ilgili ifade hakkında bu tıpkı “Allah’ın seni Mekke’yi fethetmeye müyesser kıldığını, Mekke ehli görmüyor mu? Onları alt etmenden korkmuyorlar mı?” demek gibidir. Yani Allah’ın kenarlarından eksilteceği yer, müşriklerin o zaman üzerinde yaşadıkları Mekke topraklarıdır.³⁶² Abdullah b. Abbas ise Allah’ın söz konusu ifadeyle yeryüzünün sakinlerini ve yeryüzünden bereketini noksanlaştırmasını kastettiğini ifade etmiştir.³⁶³ Mukâtil b. Süleyman da âyetin Müslümanların Mekke’de bulunan kafirlerle olan savaşlarındaki galibiyetlerinden söz ettiğini belirtmiştir.³⁶⁴

İlk dönem müfessirlerinin tefsirlerinden hareketle söz konusu âyetten Dünya’nın şekline dair bilimsel bir veri çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Nüzûl dönemindeki muhatapların bilgi seviyesi göz önünde bulundurulduğunda, Kur’an’da Dünya’nın kutuplardan baskın ekvatordan şişkin görüntüye sahip olduğunun bilgisinin verilmesi ilk muhataplar açısından bilgi değeri taşımamaktadır. Zira o dönemde söz konusu teoriler ortaya atılmamıştı.

Günümüzde Dünya’nın şekli hakkında yapılan bilimsel çalışmalar ve Dünya’nın uzaydan çekilen fotoğrafları, Dünya’nın yuvarlak bir görünüme sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Söz konusu âyetler Dünya’nın şekli hakkında bilgi veriyor olabilir. Zira Orta Çağ’da Dünya’nın düz olduğu fikrinin kabul gördüğünü belirtmiştik. Allah, onlara doğru kabul ettikleri bu fikrin yanlış olduğunu ispat etmek için Kur’an’da söz konusu hakikatlere zımnen yer vermiş olabilir. Belirtmek gerekir ki Allah’ın ilmi ve kudretiyle muhteşem bir şekilde inşa edilmiş kâinattaki gök cisimlerinin hiçbir aksaklık ve bozulmaya mahal vermeden görevlerini yerine getirdiği ve yeryüzünün de insanoğlunun yaşamını devam ettirmesi için en güzel şekilde tasarlandığını bilincinde olmak söz konusu âyetlerin temel gayesidir.

3.2.3. Dağlardan ve Gölgeden Hareketle Dünya’nın Hareket Halinde Olması: Neml 27/88 ve Furkân 25/45-46

Eski Yahudi ve Hristiyan inançlarında düz ve sabit olan Dünya’nın bir taşın üzerinde, taşın da bir öküzün boynuzları üzerinde durduğuna inanılmaktaydı.³⁶⁵ Orta Çağ döneminde ise insanlar Dünya’nın boşlukta bir şeye dayanmadan durabilmesini olanaksız

³⁶¹ Ebü’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid* (Mısır: Ebu’n-Nîl, 1989), 409.

³⁶² Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, tkh, Ahmet Yusuf en-Necâtî vd. (Mısır), 2/66.

³⁶³ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 22/146.

³⁶⁴ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, 3/81.

³⁶⁵ Celal Yeniçeri, *Uzay Âyetleri Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1995), 208.

görmüşlerdir. Orta Çağ'da kabul gören Batlamyus teorisine göre Dünya kâinatın ortasında sabit durmakta ve diğer bütün gök cisimleri Dünya'nın etrafında dönmekteydi.³⁶⁶ Yani bu dönemde insanlar Dünya'nın sabit olduğunu kabul etmekteydiler. İslâm âlimlerinin bazılarında da söz konusu teorinin etkisinin görüldüğünü belirtmiştik.

Müfessirler genel olarak Dünya'nın şekline işaret ettiği iddia edilen âyetleri Dünya'nın dönmesine de delil olarak saymışlardır. Dünya'nın hem kendi eksenini etrafında hem de Güneş'in eksenini etrafında döndüğü hususunda kesin bir kanaat oluşunca, Kur'an'da yer alan gece ve gündüzün birbirini takip etmesi, dağların hareketi ve gölgenin boyunun uzayıp kısalmasından bahseden âyetler bilimsel tefsir savunucuları tarafından bu minvalde ele alınmıştır.

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ *“Dağları görür, onların durduğunu sanırsın. Halbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.”*³⁶⁷

Bilimsel bakış açısıyla bu âyeti değerlendirenler dağların da tıpkı bulutlar gibi hareket halinde olmasını Dünya'nın dönüşüne delil olarak getirmişlerdir. Onlara göre nasıl bulutları rüzgâr hareket ettiriyorsa dağların hareketi de Dünya'nın kendi eksenini etrafında dönmesi neticesinde olmuştur.³⁶⁸

Bazı müfessirler de âyeti kıyametin ilahî kudretle kopacağına delil olarak göstermişlerdir. Onlara göre Dünya kadar büyük bir cismi, herhangi bir destek olmaksızın kâinatın boşluğunda yaratılış maksadına uygun, dengeli ve düzenli bir şekilde varlığını sürdürmesini sağlayan Allah Teâlâ, günü geldiğinde Dünya'yı ve diğer gök cisimlerini başka bir âleme dönüştürebilecek ya da bu âleme son verebilecek olan yani istediğini istediği zaman yapmaya muktedir olan tek otorite sahibidir. Müfessirler kıyametin kopmasıyla birlikte Allah'ın dağları yok edeceğini ve yeryüzünü de şu anki var olan âlemde bambaşka bir âleme dönüştüreceğini iddia etmişlerdir. Bazı müfessirler de bu

³⁶⁶ Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, 177; Kubat, “Kur'an'ın Öğretisi ve Modern Bilimin Verileri Işığında, 322.

³⁶⁷ en-Neml 27/88.

³⁶⁸ Yeniçeri, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, 356.

âyeti, Dünya'nın kendi eksenini ve Güneş'in eksenini etrafında dönüşüne işaret olarak değerlendirmişlerdir.³⁶⁹

Fahreddîn er-Râzî de âyeti kıyametin kopmasına delil olarak sayan müfessirler arasındadır. Râzî'ye göre dağların yürütülmesi, kıyametin kopmasının üçüncü delilidir. Râzî, tefsirinde insanların dağları hareketsiz sanmalarının sebebini açıklarken büyük cisimlerin aynı yönde ve aynı hızda hareket ettirildiği takdirde bunların uzaktan duruyormuş zannedildiğini ancak bunun cisimlerin büyük olması sebebiyle olduğunu ve bu cisimlerin hareketlerine süratli bir biçimde devam ettiğini söylemektedir.³⁷⁰

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا
“Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileyseydi onu elbet hareketsiz de kıları. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır. Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz.”³⁷¹

Bu âyetler de Dünya'nın döndüğünün delili olarak ele alınmıştır. Gölge doğu yönünde çekildiği için hareketin doğu yönünde olduğu ve bunun Dünya'nın batıdan doğuya doğru olan hareketi neticesinde gerçekleştiği iddia edilmiştir.³⁷² Yani gölgenin uzayıp kısılması hareketi Dünya'nın Güneş'in eksenini etrafında olan hareketine bağlanmıştır. Elmalılı da gölgenin hareketinden maksadın Güneş'in doğuşu ve batışı arasındaki zaman dilimi olduğunu söylemiş ve Allah'ın kudretiyle tüm âlemi koruma altına almasının insanlar için gölge olarak anlaşılabilirliğini ileri sürmüştür.³⁷³

Âyetleri bağlamı açısından ele almak maksadıyla sahâbe ve tâbiûn tarafından yapılan yorumlar incelendiğinde “Gölgenin uzatılması” ifadesi, “Güneş'in doğmasıyla gölge boyunda da değişkenlik olur” şeklinde anlaşılmıştır. Sahâbe ve tâbiûnun doğal gözlem yoluyla elde edilen bilgiler neticesinde yorum yaptığı ortadadır. “Gölgenin sabitliği” konusu ise “Eğer Allah isteseydi Güneş gölgeye etki edemezdi” şeklinde bir ifadeyle Allah'ın ilim ve kudretine bağlanmıştır.³⁷⁴

İlgili âyetlerin devamında gecenin insanlar için bir örtü ve dinlenme zamanı kılınmasından,³⁷⁵ rüzgarların müjdecisi olarak gönderilmesinden, gökten indirilen tertemiz

³⁶⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/210.

³⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/574.

³⁷¹ Furkân 25/45-46.

³⁷² Yeniçeri, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, 264.

³⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/311-312.

³⁷⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/6141-6143.

³⁷⁵ el-Furkân 25/47.

suyun ölü toprağa hayat vermesinden bahsedilmiş³⁷⁶ ve tüm bunların insanların ders çıkarıp ibret alınması için zikredildiği³⁷⁷ söylenmiştir. Buradan şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Allah Teâlâ bu âyetleriyle Dünya'nın kendi eksenini etrafında ve Güneş'in eksenini etrafında olan hareketini bildirmekten ziyade ilmini, kudretini, insanlara verilmiş olan nimetlerini ve kâinatın insan yaşamına en uygun şekilde tasarlandığını hatırlatmaktadır. İnsanlara çevrelerinde gelişen ve görerek şahit oldukları tabiat olayları hatırlatılarak âlemin yaratıcısının farkına varmaları istenmiştir.

3.2.4. Gece ve Gündüzün Birbirine Katılmasından Hareketle Dünya'nın Hareket Halinde Olması: Âl-i İmrân 3/27 ve Hadîd 57/6

Konuyla ilgili âyetler şöyledir:

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ “Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın ve dilediğine sayısız rızık verirsın.”³⁷⁸

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ “Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar. O kalplerde olanı çok iyi bilir.”³⁷⁹

Bilimsel bakış açısıyla âyetleri değerlendirenler gece ve gündüzün birbiri ardına gelmesi durumunu, Dünya'nın yuvarlak olması ve eksenini etrafında hareket etmesiyle açıklamıştır.³⁸⁰ Fahreddîn er-Râzî gündüzün peşinden gecenin gelmesini, Dünya'ya gündüz hâkim iken ona karanlık giydirilmesini, sonra gecenin peşinden de gündüzün gelmesini ve Dünya'ya gündüzün giydirilmesini “Allah'ın tabiat için koyduğu düzen” olarak açıklamıştır.³⁸¹ Yani Râzî'ye göre Allah tabiatın kanununu böyle belirlediği için gece ve gündüz sürekli olarak birbirini takip etmektedir. Râzî'nin bu yorumundan hareketle fizik kurallarını tefsirine yansıttığı söylenebilir.

Beyzâvî'ye göre Allah bu âyette gece ile gündüzü birbiri ardına getirmeye de öldürüp yeniden diriltmeye de kudretinin yettiğini açıklamaktadır. Beyzâvî, bunlara gücü yeten bir kudret sahibinin rızık, nimet, mülk vermeye ve verdiği nimetlerini istediğinde çekip

³⁷⁶ el-Furkân 25/48-49.

³⁷⁷ el-Furkân 25/50.

³⁷⁸ Âl-i İmrân 3/27.

³⁷⁹ el-Hadîd 57/6.

³⁸⁰ Yeniçeri, *Uzay Âyetleri Tefsiri*, 266.

³⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/189.

almaya gücünün yeteceğini kanıtlamak amacıyla Allah'ın ilahî kelâmında böyle bir ifadeye yer verdiğini belirtmiştir.³⁸²

Tantâvî Cevherî de tefsirinde gece ve gündüzün birbiri ardına gelmesini, yerkürenin yapısı ve eğimi gibi bilimsel verilerle izah ettikten sonra bunların insan yaşamının devamı için olan önemini vurgulamaktadır.³⁸³

Gündüzün geceye gecenin de gündüze katılmasının sürekli olarak devam ettiğini ve söz konusu âyetin Dünya'nın hem kendi eksenini etrafında hem de Güneş'in eksenini etrafında döndüğünü bildirdiği de ifade edilmektedir.³⁸⁴

Dünya'nın kendi eksenini ve Güneş'in eksenini etrafında olan hareketi neticesinde gündüz ve gecenin meydana geldiği hususu günümüz bilimsel bilgi birikimiyle anlaşılabilen bir durumdur. İlk muhatapların bilgi seviyesi göz önünde bulundurulduğunda ilgili âyetleri günümüz şekliyle anlamaları olanaksız görülmektedir. Bu görüşe Kur'an'ın evrensel oluşu ve her döneme hitap edişi bağlamında bir eleştiri getirilebilir. Ancak söz konusu âyetlerin anlaşılması için asırlar geçmesini beklemek Kur'an'ın mübîn bir kitap olma vasfına aykırı görünmektedir.

İlgili âyetleri nüzûlün ilk dönemlerinde anlaşılmasa mânalara sahip olarak görmenin, ya da bu âyetlerin tam anlamıyla anlaşılması için asırlarca beklenmesi zorunda olduğunun iddia edilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü bu durumda anlaşılması için asırlarca beklenmesi gereken âyetler günümüzde kabul gören teoriler ortaya atılana kadar hem müminler için hem de müşrikler için bir anlam ifade etmemektedir. Bu durumda müşriklerden iman etmelerini beklemek insafsızca bir davranış konumuna gelmektedir. Çünkü ortada ne anlatmak istediği anlaşılmayan âyetlerin varlığı söz konusudur. Dolayısıyla Güneş'i, Ay'ı, Dünya'yı ve tüm gök cisimlerini yaratanın, gölgeyi uzatıp kısaltanın, dilerse sabit kılma kudretine sahip olanın Allah Teâlâ olduğunu bilmek bahsi geçen âyetlerin Kur'an'da yer almasının asıl sebebi budur.

Bununla birlikte, Beyzâvî'nin bu âyette Allah'ın gece ile gündüzü birbiri ardına getirmeye de öldürüp yeniden diriltmeye de kudretinin yettiğine dair izahından³⁸⁵ hareketle, insanın canlı ya da ölü olması gibi Dünya'nın da gündüzleri canlandığı ve

³⁸² Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/11.

³⁸³ Cevherî, *el-Cevâhir*, 1/140-144.

³⁸⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 12/6004.

³⁸⁵ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/11.

geceleeri de adeta karanlığa gömölerek bir nevi ölüme benzetilerek kâinattaki sünnetullâhın, her bir yaratılmış için geçerli olduğu yorumu yapılabilir. Âyetin indigi dönemdeki muhataplar her ne kadar Dünya'nın hareketine dair bugünkü bilimsel verileri bilmeseler de evrensel bir kitap olan Kur'an'ın, tali bir anlam olarak bu harekete işaret etmesi mutedil bir yorum olarak kabul edilebilir.

3.2.5. Ay'ın Hareket Halinde Olması: Yâsîn 36/38-40

Kur'an'da Ay'dan bahseden birçok âyet bulunmaktadır. Bilimsel tefsir anlayışıyla söz konusu âyetler hakkında yapılan yorumlara göre bu âyetler Ay'ın hareket halinde olduğunu ve belirli bir yörüngede akıp gitmekte olduğunu bildirmektedir. İlgili âyetlerden biri şöyledir:

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ *“Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yılanmış sapı gibi olur. Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider.”*³⁸⁶

Râzî, *“Her biri bir yörüngede yüzüp gider”* ifadesini Allah'ın kullarına verdiği nimetler bakımından ele almaktadır. Güneş ve Ay'ın hareketleri neticesinde oluşan gündüz ve gece, yaz ve kış gibi durumlar olmasaydı Allah'ın kullarına olan nimetlerini tamamlamış sayılmayacağını iddia etmektedir.³⁸⁷

Pakistanlı âlim ve düşünürlerinden Mevdûdî, *“Her biri bir yörüngede yüzüp gider”* ifadesinden sadece Ay ve Güneş'in değil, kâinatta bulunan bütün gök cisimlerinin bir yörüngeleri bulunduğunu, bunların kendi yörüngelerinde hareket halinde olduklarını yani sabit ve hareketsiz olmadıklarını ifade etmektedir.³⁸⁸

Elmalılı da *“Her biri bir yörüngede yüzüp gider”* ifadesiyle kastedilenin sadece Ay ve Güneş'in değil, tüm gök cisimlerinin uyum içerisinde Allah'ın belirlediği yasalara bağlı olarak hareket ettiğini vurgulamak olduğunu söylemektedir. *“Ay için de menziller belirledik”* ifadesini Ay'ın farklı zamanlarda farklı şekillerde görünmesiyle ifade

³⁸⁶ Yâsîn 36/38-40. Ay'dan bahseden diğer âyetler için bk. En'âm 6/96; Yûnus 10/5; el-İnşikâk 84/18; er-Ra'd 13/2; İbrahim 14/33; en-Nahl 16/12; el-Enbiyâ 21/33; el-Furkân 25/61; Lokmân 31/30; Fâtır 35/13; ez-Zümer 39/5; Fussilet 41/37; er-Rahmân 55/5; Nûh 71/16.

³⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/134.

³⁸⁸ Ebû'l-Â'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kiyani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 3/305.

etmektedir.³⁸⁹ Celal Yıldırım da birçok bilimsel veriden istifade ederek âyeti tefsir etmiştir.³⁹⁰

Bilimsel bakış açısıyla âyeti ele alan ilim adamlarının yorumlarını toplu halde değerlendirecek olursak, onlara göre Dünya, Ay, Güneş ve diğer tüm gök cisimleri sabit biçimde değil hareket halindedir. Onlara göre Allah Teâlâ, âyette geçen “*Menziller*” ifadesinden anlaşılabileceği üzere Ay’a Dünya’nın etrafında döneceği farklı yönler tayin etmiştir. Bu sebeple âyette çoğul bir kullanım vardır. Böylelikle Güneş karşısında farklı konumlarda olan Ay, farklı zamanlarda farklı biçimlerde görünmektedir.

Söz konusu âyeti bağlamı açısından ele almak maksadıyla ilk dönem müfessirlerinin yorumlarını incelemek gerekir. Nitekim ilk dönem müfessirlerinden Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm’ın (ö. 200/815) âyet hakkındaki yorumları incelendiğinde ilk muhatapların Ay’ın farklı şekillerde görünmesi durumunu bildikleri hatta âyette geçen “*Hurma salkımının (ağaçta kalan) yillanmış sapı*” ifadesiyle kastedilenin Ay’ın hilal şekli olduğu anlaşılmaktadır.³⁹¹ Zira hurma dalı kurudukça eğilip hilal şeklini almakta ve tıpkı Ay hilal şeklinde görünürken olduğu gibi kızarmaktadır. Dolayısıyla âyetin asırlar sonra anlaşılabilir bir veriye mu‘cizevî bir kitap olması hasebiyle işaret etmesi mümkün olmakla birlikte, muhataplarına şahit oldukları ve yakinen bildikleri bir şeyden misal getirerek ve ilgili konuyu idraklerine yaklaştırarak anlatması dolayısıyla bugünün astronomi bilgilerini kastetmediği daha tercihe şayan bir anlamdır.

Söz konusu âyet ilk muhataplar açısından değerlendirildiğinde sonradan ortaya çıkan bilimsel yorumlara ihtiyaç duyulmadan doğal gözlem ve duyularla anlaşılabilir niteliktedir. Zira ilk muhatapların gözlemledikleri bir durum şekilsel bir benzetmeyle izah edilmektedir. Basit gibi görünen bir teşbihle hem o günün muhatabına hitap etmesi hem bugünün ancak ciddi bilimsel çalışmalarla elde edilen hakikatlerine yine bu benzetmeyle işaret edebiliyor olması Kur’an’ın evrenselliğini teyit etmesi açısından önemlidir.

Ele aldığımız âyetten önce gelen âyetlerde ölü topraktan türlü nimetler çıkarılmasından,³⁹² hurma bahçeleri, üzüm bağları ve su kaynaklarından,³⁹³ her şeyin çiftler çiftler yaratılmasından³⁹⁴ bahsedilmektedir. Yani Allah, ele aldığımız âyetin

³⁸⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/675.

³⁹⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 6/3280-3281.

³⁹¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm* (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004), 2/808.

³⁹² Yâsîn 36/33.

³⁹³ Yâsîn 36/34.

³⁹⁴ Yâsîn 36/35.

öncesindeki âyetlerde insanlara verdiği nimetlerini sayarak insanlardan kendisi tasdik etmelerini beklemektedir. İnsanların önceki devirlerde Ay'ın görünümüyle günleri, Güneş'in hareketiyle de mevsimleri hesapladıkları bilinmektedir. Güneş ve Ay'a insanların zamanı hesaplamaları için menzil belirlendiği Kur'an'da da bildirilmektedir.³⁹⁵ Bahsettiğimiz âyetlerden sonra Ay'dan bahseden âyet, insanlara zamanı hesaplamaları için Ay'ın da bir nimet olarak verildiğini kanıtlar niteliktedir.

Güneş'in ve Ay'ın yörüngelerinde belli bir ölçü ve hesaba göre akıp gitmesinden bahseden âyetler insanların da yaşamlarında ve davranışlarında bir ölçü ve hesap olması gerektiğine işaret ediyor olabilir. Toplumsal düzen ve ahlakî dengenin sağlanması için yörüngelerinde hareket eden gök cisimleri örnek verilerek her insanın da kendi yörüngesinde hareket etmesi isteniyor olabilir.

3.3. Kâinatın Genişlemesi ve Düzeniyle İlgili Âyetlerin Bilimsel Tefsiri ve Bağlam Açısından Değerlendirilmeleri

Bilimsel tefsir savunucuları tarafından Kur'an'dan delil getirilmeye çalışılan hususlardan bir diğeri de galaksiler arasındaki mesafenin giderek arttığının keşfedilmesinden yola çıkarak iddia edilen kâinatın genişlediği çıkarımıdır. Teknolojinin hızla gelişmesi ve yeni bilimsel verilerin ortaya atılmasıyla kâinatın sürekli bir genişleme halinde olduğu iddia edilmektedir. Bunun yanında kâinatta eşsiz bir ölçü ve düzenin var olması, bu ölçü ve düzenin nasıl son bulacağı hususunda müfessirler birtakım yorumlar öne sürmüşlerdir. Bu başlık altında yapılan bu yorumların âyetlerin bağlamına uygunluğu araştırılmıştır.

3.3.1. Kâinatın Genişlemesi: Zâriyât 51/47

Kâinatın genişlemesi konusu, bilimsel bir mucize olarak Kur'an'da var olduğu iddia edilen hususlar arasındadır. İddia sahiplerine göre Kur'an'da kâinatın genişlediği bilgisi şu âyette verilmektedir:

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِإِيدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ “Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz.”³⁹⁶

Edwin Hubble (1889-1953)³⁹⁷ yaptığı incelemeler ve araştırmalar sonucunda gök cisimlerinin giderek Dünya'dan uzaklaştığını ve gök cisimlerinin Dünya ile olan

³⁹⁵ “Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilirsiniz diye ona menziller belirleyen O'dur.” bk. Yûnus 10/5.

³⁹⁶ ez-Zâriyât 51/47.

³⁹⁷ Edwin Hubble Büyük Patlama teorisini ispat etmeye çalışan ve bu konuda çalışmalar yürüten önemli isimlerden biridir. Evrenin Big Bang ile başladığını yani evrenin başlangıcının büyük bir patlama

mesafelerinin artmasıyla birlikte uzaklaşma hızının arttığını iddia etmiştir. Bu veriler ile birlikte genişleyen evren modeli³⁹⁸ ortaya atılmış ve evrenin genişlemesi gök cisimlerinin hatta galaksilerin birbiriyle arasında olan mesafenin zamanla artması olarak yorumlanmıştır.³⁹⁹ Bazı müfessirler bu teoriden etkilenerek âyetin tefsirinde “Genişleyen kâinat” düşüncesine yer vermişlerdir. Klasik dönem müfessirleri ise âyeti genel olarak Yüce Allah’ın eşsiz ilmi ve kudretiyle her şeye güç yetirebilmesi şeklinde yorumlamışlardır. Müfessirlerden bazılarının görüşleri şöyledir:

Zemahşerî, âyette geçen *لُمُوسِعُونَ* “Genişletmekteyiz” ifadesinin Yüce Allah’ın kullarına çokça cömert oluşunun bir göstergesi olarak, sonsuz kudretinin ve eşsiz ilminin bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Zemahşerî, genişletmekteyiz ifadesi için yağmurun yağması sonucunda bolluk ve rızık gelmesinden bahseden bir rivâyeti de örnek olarak sunmaktadır.⁴⁰⁰ Zemahşerî, bu âyeti bilimsel tefsir savunucuları tarafından iddia edildiği gibi evrenin genişlediğine delalet olarak değil, Allah’ın yarattığı varlıklara yağmur ihsan etmesiyle birlikte rızıklarının genişletilmesi ve çoğaltılması şeklinde yorumlamıştır.

Fahreddin er-Râzî, âyetin bağlamını göz ardı etmeden açıklamıştır. Râzî, âyette geçen “Genişletmekteyiz” ifadesi hakkında iki görüş paylaşır. Birincisinde kelime, görülen genişlik anlamındadır. Râzî bunun tıpkı Allah’ın “Gökyüzünü, havayı, yeryüzünü ve suları da semâyı genişlettiğimiz gibi genişlettik” demesi gibi olduğunu söylemiştir. Râzî’ye göre bu büyüklükteki bir olayı yapmaya Allah’tan başkasının kudreti yetmez. İkinci olarak ifade, “Bunu yerine getirmeye güç yetirenleriz” anlamındadır ve âyette geçtiği gibi göklerin, yerin ve bunlarda bulunanların Allah tarafından var edildiğine işâret etmektedir.⁴⁰¹

neticesinde olduğunu iddia etmiştir. Gök cisimlerinin, gezegenlerin ve yıldızların dünyadan uzaklaştığı, daha sonra da bütün gezegenler arasındaki mesafenin giderek arttığı iddiasını ortaya atmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Haliloğlu - Kübra Nur Başaran, “Kâinatın Yaratılışı ve Yok Oluşu (Tefsirler ve Modern Bilim Işığında)”, *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi (AGİİD)* 8 (Haziran 2021), 47.

³⁹⁸ Genişleyen evren modeline göre başlangıçta galaksiler birbirine daha yakındı ancak yüksek bir hızla galaksiler birbirinden uzaklaştığı için aralarındaki mesafe giderek artmaya başladı. Bu görüşlerin ortaya atılmasıyla birlikte evrenin yani kâinatın genişlediği düşüncesi kabul görmeye başladı. Evrenin iki ucu arasında bulunan mesafenin artması olarak ifade edilen evrenin genişlemesi olayında galaksiler genişlememekte, galaksiler arasındaki mesafe artmaktadır. Galaksiler arasındaki mesafenin giderek arttığı iddiası büyük patlama sonucunda oluşan evren modeline kapı aralamaktadır. Çünkü galaksiler arasındaki mesafenin giderek artması başlangıçta galaksilerin birbirine çok yakın olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu durum söz konusu iki teorinin birbirini desteklediğini ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Fikret Karaman, *İslâm ve Yorum III*, ed. Mehmet Öztürk vd. (Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019), 3/66.

³⁹⁹ Karaman, *İslâm ve Yorum III*, 3/66.

⁴⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/20.

⁴⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/383.

Beyzâvî de “Genişletme” ifadesini, rızkın ve semanın genişlemesi olarak yorumlamıştır. Beyzâvî’ye göre bu ifadeyle kastedilen Allah’ın her şeye güç yetirebilmesi, yarattığı varlıklara bolca rızık vermesi, arz ile semâyı aralarında büyük bir boşluk ve genişlikle yaratması ve dolayısıyla semayı genişletmesidir.⁴⁰² Beyzâvî’nin âyet hakkında yorumlarından semâ ifadesini, kâinat ve uzay boşluğu olarak yorumladığı görülmektedir.⁴⁰³

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da âyetin iki mânaya gelebileceğini söylemektedir. Birincisi Allah’ın kâinatı eksiksiz ve noksansız bir şekilde yaratmaya nasıl kudreti yettiyse semâyı genişletmeye de gücü yeter, anlamındadır. İkincisi de “*Genişletmekteyiz*” ifadesiyle Allah’ın kullarına nimet vermesindeki zenginliği ve cömertliği ifade eder şeklindedir.⁴⁰⁴

Tantâvî Cevherî ise genişletme ifadesini “Gök ve yer arasının genişletilmesi” olarak açıklamaktadır.⁴⁰⁵ Süleyman Ateş âyetteki “*Genişletmekteyiz*” ifadesini, genişletme eyleminin sürekli olduğu ve devam ettiği şeklinde yorumlayarak bilimin bulgularını âyetin tefsirine yansıtmıştır.⁴⁰⁶

Tarihî süreç içerisinde âyeti değerlendirdiğimizde, genişletme ifadesi genellikle sahâbe döneminden müfessir Râzî’ye kadar “Allah’ın güç yetirmesi” olarak anlaşılmış ve Râzî’den sonra “Genişleten” anlamı gündeme gelmeye başlamıştır. Genişleyen evren teorisi dikkatleri üzerine çekmiş ve birçok müfessir tarafından âyetlerin tefsirinde kullanılmıştır. İlgili âyet bağlamı açısından ele alındığında âyetin nâzil olduğu dönemlerde kâinatın sabit ve değişmez olduğu inancının hâkim olduğu görülmektedir. Bu inanç bilim adamlarının evrenin genişlediğini ispatlayana kadar aynı şekilde varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla evrenin genişlemekte olduğu bilgisi çok yeni bir bilgi olduğu için bu âyetten evrenin genişlediğine dair bir çıkarım yapmak ancak sonradan keşfedilen bilimsel verilerden istifade edilmesiyle mümkün olabilmektedir. Ayrıca, muhatapların algısı dikkate alındığında “Semâ” ifadesini “Gökyüzü” mânasında kullandıkları ve bu ibareden galaksilerin arasındaki mesafelerin artmasına dair bir anlama ulaşmanın mümkün görülmediği söylenebilir. Belirtmek gerekir ki eğer Allah Teâlâ âyetinde “Bizim semayı genişletmeye gücümüz yeter” şeklinde bir hitabı amaçlarsa dahi bu, muhataplar

⁴⁰² Beyzâvî, *Envârü ’t-tenzîl*, 5/150.

⁴⁰³ Haliloğlu - Başaran, “Kâinatın Yaratılışı ve Yok Oluşu”, 27.

⁴⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5/212.

⁴⁰⁵ Cevherî, *el-Cevâhir*, 23/115.

⁴⁰⁶ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 9/62.

için bilimsel bir değerden daha çok imanî bir değer taşımaktadır.⁴⁰⁷ Zira Kur'an bilgi vermeye dayalı bir kitap değildir.

Diğer taraftan, âyetteki “*Genişletmekteyiz*” ifadesiyle Kur'an'ın evrensel ve tüm zamanları kapsayan bir kelam oluşundan yola çıkarak söz konusu teoriye işaret yoluyla delalet ettiği de söylenebilir. Nitekim Kur'an derin mânalar içeren mûciz ve mû'ciz bir kitaptır. Ancak söz konusu teoriler ortaya atılana kadar Müslümanların zihinlerindeki evren anlayışı ve kâinat tasavvuru âyetten böyle bir mânaya ulaşmaya elverişli değildir.

Ayrıca Zâriyât sûresi nübüvvetin Mekke döneminde nâzil olan bir sûredir. Bu sûre genellikle Allah'ın birliği, peygamberlik ve ahiret hayatı konularını ihtiva etmektedir. Konu içerisinde ele aldığımız âyetten önce gelen âyetlerde Âd, Semûd ve Nûh peygamberlerinin kavimlerinden bahsedilmekte, bu kavimlerin ilahî buyrukları hafife almaları sebebiyle cezalandırılmalarına dikkat çekilmektedir.⁴⁰⁸ Ele aldığımız âyetin sonrasındaki âyetlerde ise yerin de semâ gibi döşendiği, her şeyin çift yaratıldığı bildirilmekte ve insanlardan düşünmeleri istenmektedir.⁴⁰⁹ Dolayısıyla bu âyetlerde geçmiş toplumların yapıp ettikleri sebebiyle cezaya çarptırılmalarından hareketle insanların ibret almaları istenmekte ve Allah'ın insanlara bahşettiği nimetler zikredilip Allah'ın kudretine vurgu yapılmaktadır. Zira Allah Teâlâ nasıl ki kâinatı kusursuz bir ölçü ve denge içerisinde yaratmaya gücü yettiyse kâinatı genişletmeye de gücü yeter. Ancak buradaki esas anlam güç yetirmedi. İşaret yoluyla delalet edilen anlam ise kâinatın genişlemekte olduğu bilgisi olabilir. Buna ek olarak Tâhâ sûresi 98. âyette geçen “Musîun” ismi failinin sülasi kökü olan “Vesîa” fiili Kur'an'da genellikle kadir olma anlamında güç yetirmeyi ifade eder. Kur'an bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde de ele aldığımız âyetle benzer olan bu âyet doğru anlamı tespit etme noktasında yol göstermektedir.

3.3.2. Kâinattaki Her Şeyin Bir Ölçüye Göre Yaratılması ve Kâinatın Eşsiz Düzeni

Allah Teâlâ gezegenlerden büyük galaksi kümelerine kadar kâinatta var olan her şeyi bir ölçüye göre var etmiştir. Söz konusu bu ölçü evrende var olan bütün canlıların uyumlu bir şekilde varlıklarını devam ettirmelerini sağlamıştır. Kâinatın yaratılmasından itibaren günümüze kadar yaratılan varlıkların hiçbirinde ilahî kudret kaynaklı dengesizlik ve

⁴⁰⁷ Kovsar Taghiyev, *Gazzâlî - Şâtıbî Sarkacında Bilimselci Tefsir* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 70.

⁴⁰⁸ ez-Zâriyât 51/41, 42, 43, 44, 45, 46.

⁴⁰⁹ ez-Zâriyât 51/48, 49.

düzensizlik görülmemiştir. Kâinattaki her şey Allah tarafından belirlenen yasalar çerçevesinde varlığını devam ettirmektedir.⁴¹⁰ Allah kâinatı bir ölçüye göre yaratmış ve kâinattaki her şeyin işleyişini de bir ölçüye bağlamıştır. Hiçbir gücün veya iradenin ilahî irade tarafından belirlenen bu yasaları aşması veya ihlal etmesi mümkün değildir. İlahî irade tarafından belirlenen bu ölçü sayesinde kâinata hiçbir karışıklık ve düzensizlik meydana gelmemektedir.

Göklerin ve yerin yaratılmasında ve işleyişlerinde, yer kabuğunun ve atmosferin kalınlığında, havadaki oksijen oranında, yeryüzündeki sularda, bitkiler, böcekler ve diğer hayvanların sayılarında, boy ve boyutlarında her zaman faydalı olan bir ölçü, düzen ve denge hâkimdir. Gökyüzündeki Güneş, Ay ve yıldızlar, gezegenler ve tüm gök cisimleri bir ölçüyle yaratılmış olup aralarındaki mesafeler, dönüş yönleri ve hızları, birbirleriyle çarpışmalarına engel olacak yörüngeleri ve Dünya'ya olan mesafeleri hassas bir ölçü ve dengenin varlığına şahitlik etmektedir. İnsanın yaratılması, şekillendirilmesi, dış ve iç organlarındaki ahenk, bu organların mükemmel işleyişi Allah Teâlâ'nın tasarladığı ince ölçünün neticesidir.⁴¹¹ Kur'an'da her şeyin ölçü ve denge üzerinde yaratıldığından bahsedilmektedir. İlgili âyetlerin birkaçını incelemeye çalışalım:

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ “Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”⁴¹²

Âyette her şeyin Allah tarafından bir ölçüye göre yaratılmış olması, her şeyin yaratılış maksadına uygun şekilde, Allah tarafından belirlenen belirli bir denge ve düzen içerisinde var edilmesi demektir. Sonsuz kudrete sahip olan Allah'ın eşsiz ilminde kayıtlı ve belirli olan şeye göre yaratması olarak açıklanmıştır.⁴¹³

“O, اَلَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيْكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا” *göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır.*”⁴¹⁴ âyetinin son bölümünde evrendeki her şeyin bir ölçüye, sisteme ve düzene göre gerçekleştiği belirtilmektedir. Bütün yaratılanların Allah'ın kendileri için belirlediği ve takdir ettiği görevi yerine getirdiği, her şeyin Allah'ın belirlediği yasalara göre işlediği vurgulanmaktadır.

⁴¹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/108.

⁴¹¹ Arslan, *Kur'an'ı Kâinat ve İnsan Kitabı ile Anlama ve Yorumlamanın İmkânı*, 132-133.

⁴¹² el-Kamer 54/49.

⁴¹³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 6/494.

⁴¹⁴ el-Furkân 25/2.

“*Şayet Allah kullarına rızık bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir.*”⁴¹⁵

İnsanlara verilen tüm nimetler de belirli bir ölçüye göre verilmiştir. Eğer Allah Teâlâ tüm kullarına servet, sağlık, yetenek, zekâ gibi rızık ve nimetleri bolca ve tüm kullara eşit olacak şekilde ihsan etseydi, düzenden söz edilemezdi.⁴¹⁶ İnsanoğlu kendini geliştirmek için bir çabaya girişmez, görev dağılımı yapılmaz, imkânların paylaşılması ve dağıtılması için sistem arayışı içerisine girilmez, medeniyetler kurulamaz ve nihaî olarak Dünya’da kaos hâkim olurdu. Söz konusu âyet bu hususlara dolaylı yoldan delâlet etmekle birlikte, ölçünün nasıl olması gerektiğine de açıklık getirmektedir. Allah Teâlâ kullarının içinde bulundukları durumları çok iyi bilmekte ve görmektedir. Bundan dolayı yüce Allah kullarına nimetlerini dilediği ölçüde ihsan etmektedir.⁴¹⁷

“*Gökten uygun ölçüde su indirir, onu arzda tutarız. Kuşkusuz bizim onu gidermeye de gücümüz yeter.*”⁴¹⁸ âyetinde dikkat çekilen husus gökten yağmurun “*Uygun ölçüde*” indirilmesidir. Yağmurun bazen bölgelere ve doğa şartlarına bağlı olarak yağdığı yerin ihtiyacından daha fazla veya az yağması sebebiyle bazı sıkıntılar veya doğal afetler meydana gelebilmektedir. Ancak bölgesel değil de dünyanın geneline göre düşünüldüğünde bu durumun istisnâ olduğu görülecektir. Çünkü yağmurun yağması da Allah tarafından belirlenen bir düzen ve ölçüye göre ve varlıkların istifade edeceği şekilde onların yararına olacak vaziyettir.⁴¹⁹ Râzî, âyetteki “*Ölçü*” ifadesi ile kastedilenin yağmur suyundan insan, hayvan, bitkiler ve diğer tüm canlıların yararına olacak şekilde uygun ölçüde gökten indirilmesi olduğunu belirtmektedir.⁴²⁰ Elmalılı da yağmurun yağışındaki ölçüye dikkat çekmek için yağmurun yağmasına neden olan buharlaşma ve yoğunlaşma gibi doğa olaylarına ve hiçbir şeyin tesadüf eseri olmayıp bütün bu olayların Allah’ın hikmetine dayalı olduğuna dikkat çekmektedir.⁴²¹

Âyette dikkat çekilen ilahi yasalardan bir diğeri de yağmur suyunun arzda yani yeryüzünde tutulmasıdır. Bu durum da Allah’ın yeryüzünde yaşayan varlıklara bahsettiği

⁴¹⁵ eş-Şûrâ 42/27.

⁴¹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 27/590.

⁴¹⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/749.

⁴¹⁸ el-Mü’minûn 23/18.

⁴¹⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 4/16.

⁴²⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 23/264.

⁴²¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/187.

büyük bir nimettir. Eğer toprak yağmur sularını emmese, yağmur suları sel halinde akıp gitse faydalı olmaktan ziyade zararlı olabilirdi. Yağmur suları yağar yağmaz buharlaşırdı bu kez de yer altında belli tabakalarda birikmez ve yeryüzünde yaşayanlar hayat kaynağımız olan sudan istifade edemezlerdi. Bu sebeple Allah, yeryüzüne yağmuru belirli bir ölçüye ve ilahî yasalara göre yeryüzüne indirmektedir. Allah, basit gibi görünen bu büyük nimeti düşünüp tefekkür etmemiz için bizlere Kur'an'da bildirmiştir.

*“Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır ve biz oradan indirdiğimizi belirli bir ölçüye göre indiririz.”*⁴²²

Müfessirlerin çoğu âyetteki “*Hazine*” tabiri ile yağmurun yağmasının kastedildiğini düşünmüşlerdir. Çünkü yağmur, insanların, hayvanların, bitkilerin ve diğer tüm canlıların rızıklarına kaynak olmaktadır. Hiçbir yılda toplamda yağın yağmur miktarı, başka bir yılda yağın yağmur miktarından daha çok değildir. Ancak daha öncesinde de belirttiğimiz gibi bir yıl bir bölgeye veya beldeye daha çok yağmur yağarken, bir başka belde yağmurdan daha az istifade etmektedir. Allah yağmuru istediği yere, istediği kadar, istediği kimselere yöneltir.⁴²³ Allah, nimetlerini insanlara ve diğer tüm canlılara belirli bir ölçüye ve düzene göre indirir. Kâinata hiçbir şey yokken yaratılanların tümü Allah'ın istemesi sonucunda Allah'ın belirlediği zamanda, istediği şekilde ve düzende, istediği ölçü ve miktarda var olmuştur.⁴²⁴ Tabi bahsedilen bu denge, insanın doğal düzeni bozmadığı ve yeryüzünde fesat çıkarmadığı müddetçe geçerlidir. Aksi halde Allah'ın kanunlarına karşı çıkan insan türlü musibetlere maruz kalabilir, kuraklık ya da sel felaketleri gibi durumlarla karşılaşabilir.

Her şeyin yaratıcısı olan Allah, yarattığı her şeyi hiçbir bozukluk, düzensizlik olmaksızın bir ölçüye göre var etmiştir. İrili ufaklı, hareket eden edemeyen, geçmişte ve gelecekte var olan, bilinen bilinmeyen tüm varlıkları ve nesneleri en güzel nizam üzere var etmiştir. İnsanlardan hayvanlara, bitkilerden dağlara, yeryüzündeki cisimlerden gök cisimlerine, uçan ufaklık sinekten dev varlıklara varıncaya kadar aklımıza gelen veya gelmeyen her şeyde Cenab-ı Hakk'ın koyduğu ölçü kendisini göstermektedir. Allah'ın yaratmasında yanılma ve gaflet asla söz konusu değildir. Asırlar geçmesine rağmen kâinatın işleyişinde

⁴²² el-Hicr 15/21.

⁴²³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/133.

⁴²⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/344-345.

bir düzensizlik, bozukluk, tekleme meydana gelmemiş ve malum zamana kadar da gelmeyecektir.⁴²⁵

Kâinatın dengeli yapısı hususunda âyetlerde âlemdaki eşsiz düzen ve işleyişe özellikle vurgu yapıldığı görülmektedir. İnsanların âlemde var olan bu eşsiz düzene dikkatlerini yöneltip ibret almalarını isteyen âyetler, insanlara önemli mesajlar vermektedir.⁴²⁶ Bu noktada uçsuz bucaksız büyüklükte olan kâinatı meydana getiren gök cisimlerine özellikle değinildiği görülmektedir:

Geceyle gündüzün farklı olmasında, Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı bunca varlıkta, O'na saygısızlıktan sakınanlar için büyük işaretler vardır."⁴²⁷ Kur'an'da pek çok âyette olduğu gibi bu âyette de Allah, kâinatı var olan her şeyi, evrendeki ilahî sanatı, incelikleri ve güzellikleri varlığına delil olarak sunmaktadır. Çünkü günümüz bilimi ile bile idrak edemediğimiz bu varlıklar benzersiz bir yaratıcıya işaret etmektedir. Yeryüzüne bakıldığında bir döşek gibi döşenmesi,⁴²⁸ onu ayakta tutan dağların kazık gibi çakılması,⁴²⁹ bir ölçüye göre ayarlanan denizlerle karaların oranı, yer altı suları, nehirler, aynı toprak ve sudan beslenip de tatları ve renkleri farklı bitki, meyve ve sebzelerin çıkması, yeryüzü sakinleri ve tüm bunların işleyişinde yine ilahi bir plan ve eşsiz bir düzen görülecektir.⁴³⁰ Kâinatın düzenli ve kusursuz işleyişini konu edinen âyetler, insanları kâinatın yaratıcısının farkına varmaya çağırmakta ve bu konuda insanoğluna meydan okumaktadır:

الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُتُورٍ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ “Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmânın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir."⁴³¹

Âyette özellikle imana yanaşmayanlara, yaratılmış olan varlıklara tekrar tekrar bakmaları ve onlarda hiçbir kusur bulamayacakları, kusur arayan kimselerin de herhangi bir kusur bulamayacağı buyrulur. Böylelikle Allah hem meydan okumakta hem sonsuz kudretini

⁴²⁵ Arslan, *Kur'an'ı Kâinat ve İnsan Kitabı ile Anlama ve Yorumlamanın İmkânı*, 146.

⁴²⁶ Ayşe Betül Oruç, “Âyetler Bağlamında Âlemin Yaratılışındaki Denge”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (Eylül 2018), 538-539.

⁴²⁷ Yûnus 10/6.

⁴²⁸ el-Bakara 2/22.

⁴²⁹ el-Hicr 15/19.

⁴³⁰ Arslan, *Kur'an'ı Kâinat ve İnsan Kitabı ile Anlama ve Yorumlamanın İmkânı*, 149.

⁴³¹ el-Mülk 67/3, 4.

gözler önüne sermekte hem de insanları şüpheden arındırmaktadır. Zira meydana getirdiği herhangi bir şeyde bir eksiklik olduğunun farkında olan bir kimse yaptığı şeyi gizleme ihtiyacı duyar. Oysa Allah Teâlâ uçsuz bucaksız kâinatın yoktan var eden tek otorite olarak yarattığı hiçbir şeyde bir kusurun ya da eksikliğin söz konusu olamayacağını ortaya koymakta ve meydan okumaktadır.⁴³²

Kâinattaki eşsiz dengenin kimi zaman sarsıldığı ve düzenli yapının zaman zaman bozulduğu müşahade edilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, görünen bu bozulma ve sarsılmaların ilahî düzenden kaynaklı değil de yine insanoğlunun yapıp ettikleri sebebiyle meydana gelmesidir.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ *“İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”*⁴³³

Âyette gerek denizlerde gerek insanların yaşam yerleri olan karalarda gerçekleşen bir bozulmadan bahsedilmektedir. İnsanların birbirini Allah’ın emrine karşı gelerek katletmesi, denizlerde yüksek dalgalar sebebiyle gemilerin batması, yağmurun düzensiz yağması ve kesilmesi nedeniyle akarsuların kuruması ve kuraklığın baş göstermesi, susuzluk nedeniyle topraktan alınan verimin düşmesi, sık sık meydana gelen doğal afetler âyette söz konusu edilen “Bozulma” içerisinde zikredilebilir. İnsanların yapıp ettiklerinden kaynaklanan bu bozulma, insandaki hem maddi hem de manevi açıdan bir çöküş yaşanması nedeniyledir. İnsanların harama yönelmesi, haramların alışkanlık halini alması, insanlar arasında haram helal hassasiyetinin kalmaması, zulmün çokça yayılması Allah’ın emirlerine karşı olan umursamazlık gibi fiiller fitneye, bereketsizliğe ve manevi çöküşe neden olmaktadır. Bu noktada âyette dünya hayatında da bunun bir karşılığı olduğu belirtilmektedir.⁴³⁴

Şüphesiz Allah dışında her şeyin bir sonu vardır. Kâinattaki eşsiz düzen de bir gün dağılacak ve son bulacaktır. Bu husus Kur’an’da net bir şekilde ifade edilmektedir. Kâinattaki bu muazzam düzenin son bulması da ilahi planın bir aşamasıdır. İlahi planın bir parçası olarak bu eşsiz düzenin son bulacağına işaret eden bazı âyetler şunlardır:

وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَبَرَتْ وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ عَلِمْتَ نَفْسٌ مَا قَدَّمْتُ وَأَخَّرْتُ *“Gökyüzü yarıldığında, yıldızlar dağılıp saçıldığında, denizler taşıldığında, kabirlerin altı*

⁴³² Oruç, “Âyetler Bağlamında Âlemin Yaratılışındaki Denge”, 541.

⁴³³ er-Rûm 30/41.

⁴³⁴ Oruç, “Âyetler Bağlamında Âlemin Yaratılışındaki Denge”, 543.

üstüne getirildiğinde, her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını anlayacaktır.”⁴³⁵

“O يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَمَةِ فَإِذَا بَرَقَ الْبَصَرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيَّنَ الْمَقَرِّ kıyamet günü ne zaman?” diye sorar. Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan “kaçış nereye?” diyecektir.”⁴³⁶

Beyzâvî âyetle geçen Güneş ve Ay’ın bir araya getirilme hususunu Güneş’in ışığının kesilmesi ve batıdan doğması olarak yorumlamıştır.⁴³⁷ Celal Yıldırım ise âyeti daha çok bilimsel açıdan ele alarak âyetle geçen kıyamet ifadesini denge ve çekim kanununun ortadan kalkmasıyla kâinattaki düzenin bozulması olarak yorumlamıştır. Yıldırım’a göre gezegenler yörüngelerinden ayrıldıklarında gök cisimleri birbiriyle çarpışacak, Ay parçalanıp dağılacak, tüm denge ve düzen böylelikle yok olacaktır. Yıldırım, âyetle zikredilen gözlerin kamaşmasını ise Güneş’in parçalanıp çok fazla ışık saçmasıyla olacağını bildirmektedir.⁴³⁸

Râzî ise âyeti farklı bir bakış açısıyla yorumlamaktadır. Râzî’ye göre Güneş ve Ay’ın bir araya getirilmesi ibaresiyle kastedilen ruhun ahiret alemine göç etmesidir. Râzî, bu âyetle ahireti Güneş’e benzetmektedir. Zira ahirette dünyada iken kapalı olup gözükmeyen şeyler ortaya çıkmaktadır. Râzî, insan ruhunu da Ay’a benzetmektedir. O, Ay’ın Güneş’ten ışığını almasını insan ruhunun nurunu ahiret aleminden almasına benzetmektedir. Râzî’nin bu ifadesiyle gök cisimleri arasında meydana gelecek bir bozulmadan ziyade kişinin dünya hayatının sona erip ahirete irtihal etmesi olarak yorumladığı görülmektedir.⁴³⁹

Taberî de âyetle geçen gözlerin kamaşması ifadesini gözlerin ölüm anında açık kalması olarak yorumlamıştır. Taberî, Abdullah b. Abbas ve Mücâhid’in gözlerin kamaşması ifadesini kişinin dünya hayatının sona ermesi olarak anladıklarını aktarmaktadır.⁴⁴⁰

Müfessirlerin âyet hakkındaki yorumları değerlendirildiğinde bazı müfessirlerin bilimsel verilerin ışığında âyeti yorumladıkları görülürken bazılarının da kıyamet ifadesiyle kişinin kendi kıyameti olan ölümü anladıkları görülmektedir. Bağlam açısından değerlendirmek amacıyla âyetin nüzûl sebebi incelendiğinde ise müşriklerin kıyameti

⁴³⁵ el-İnfitâr 82/1-5.

⁴³⁶ el-Kıyâmet 75/6-10.

⁴³⁷ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 5/265.

⁴³⁸ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 12/6486.

⁴³⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 30/721.

⁴⁴⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/59.

hafife alan ve kıyametin ne zaman gerçekleşeceğine dair söylemlerine yönelik, edebî ve tesirli ifadelerle Allah'ın kıyamet anında olacakları bildirdiği görülmektedir.⁴⁴¹ Yani burada bilimsel bir izah yapılması değil, Hz. Peygamber'e (s.a.v) kıyametin zamanını soran müşriklerin uyarılması amaçlanmaktadır. Zira gözün kamaşması ve dehşetle açılması kişinin beklemediği ve hazır olmadığı bir durumla karşı karşıya kaldığında mümkün olabilmektedir. İnsanların başına gelmesini istemediği ve kendisini hazır hissetmediği en büyük olay da kişinin dünya hayatındaki zamanının son bulmasıdır.

Kâinatın bir başlangıcı olduğu gibi muhakkak ki bir sonu da olacaktır. Âyetlerde belirtildiği gibi günümüz bilimiyle bile sırrına vakıf olamadığımız, sınırlarını anlayamadığımız ve işleyişine hayran kaldığımız kâinat, var olan eşsiz düzeniyle birlikte kıyamet gününde yok olacaktır. Bizlere düşen kıyamete kadar Allah'ın sonsuz kudretiyle eşsiz bir düzende yarattığı kâinata ve bu kâinatı meydana getiren unsurlara karşı sorumluluğun bilincinde olmaktır. Aksi taktirde kişinin bu sorumluluğunun bilincinde olmaması, âlemdaki düzenin bozulması ve en çok zarar görenin de kişinin yine kendisi olması kaçınılmaz olacaktır.

Netice itibariyle kâinatta ilahî bir plan ve o plana göre işleyen eşsiz bir düzen vardır. Bu planı uygulamak ve bu düzeni bozulmadan ayakta tutmak ancak Allah'ın ilmi ve kudretiyle olabileceği gibi düzenin bozulması ve kâinatın son bulması da yine O'nun dilemesiyle olacaktır. Zikredilen tüm âyetlerin ortak amacı her zaman insanoğlunun hidayeti olmuştur. Allah, eşsiz üslûbuyla Câhiliye dönemi insanlarına ilmini, kudretini ve kâinatı yoktan var eden tek otorite olduğunu anlatmak ve insanları doğru yola sevk etmek maksadıyla, ilahî kelâmında kâinatın yaratılmasından bahsetmiştir. Kâinatın yaratılmasından bahseden âyetlerde amaç bilgi vermek değil insanları tevhid inancına davet etmektir. Çünkü Câhiliye dönemi insanları Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte kendilerine başka ilahlar da edinmekteydi. Bu sebeple Kur'an bilgi verme amacıyla nâzil olan bir kitap değildir. Kur'an insanlara rehber olması, insanları içinde bulundukları kötü durumdan çekip çıkarmak için nâzil olan bir kitaptır. Dolayısıyla Kur'an âyetlerini tefsir çalışmalarında bu husus göz ardı edilmemeli, Kur'an'ın nâzil olduğu dönemin şartları gözetilerek tefsir çalışmaları yapılmalıdır. Bu durum bilimsel tefsir anlayışı için geçerli olduğu gibi tüm tefsir akımları için de geçerli bir husustur.

⁴⁴¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/507.

SONUÇ

Kur'an'ı tefsir etme faaliyetleri Hz. Peygamber döneminde başlamış, günümüze kadar devam etmiş ve tarihin her döneminde büyük bir ihtimamla sürdürülmüştür. Kur'an'ı anlama ve yorumlama çalışmalarında ortaya çıkan ekollerden birisi de bilimsel tefsir ekolüdür. Bilimsel tefsir, özellikle 19. yüzyılda İslâm aleminin gündemine girmiş kimilerince eleştirilmiş kimilerince de kabul görmüştür. Âyetlerin bilimsel veri içerip içermediğini araştıran bu tefsir ekolü çağımızda da rağbet gören ve varlığını hissettiren tefsir çeşitlerinden biri olmuştur.

Kur'an'ın indiği dönemde belli bir muhatap kitlesine hitap etmesi, kendi içerisinde bir bütünlüğe sahip olması, âyetleri arasında münâsebetin bulunması, belli bir amaca yönelik gönderilmiş olması gibi özellikler barındırması sebebiyle, Kur'an'ın doğru yorumlanması ve anlaşılması noktasında bağlam konusu ön plana çıkmaktadır. Bağlam, Kur'an'ı anlama ve yorumlama çalışmalarında doğru anlama ulaşmak için önemlidir. Anlama ve yorumlama çalışmalarına tâbi tutulan âyet ile ilgili bilgilerin çoğuna bağlam sayesinde ulaşılır. Âyetlerin bağlamlarına dikkat edilmeden yapılan yorumlamalar yanlış anlayışların ve birbiriyle çelişen anlamların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu sebeple anlama ve yorumlama çalışmalarında âyetin bağlamına riayet edilmesi oldukça önemli bir husustur.

Âyetleri bağlamları çerçevesinde değerlendirebilmek için âyetlerin nüzûlüne tanıklık eden sahâbe ve onlardan sonra gelen tâbiûnun âyetler hakkındaki anlayışlarının tespit edilmesi elzem bir durumdur. Âyetlerin Hz. Peygamber tarafından nasıl açıklandığının, sahâbe ve tâbiûnun âyetleri nasıl anladığının tespiti de önem arz etmektedir. Kur'an, nâzil olduğu dönemdeki insanlara o dönemde var olan örnekler üzerinden mesajlar veren bir kitaptır. Kur'an'ın mesajları evrensel olsa da âyetlerin anlam bulduğu zaman dilimi asırlar öncesindeki nüzûl ortamıdır. Dolayısıyla her an yanlışlanmaya müsait olan bilimin verileriyle âyetleri tefsir etme çabası çoğu zaman doğru anlama ulaştırmayacaktır.

Kur'an âyetlerine getirilen bilimsel yorumlarla ilk muhatapların âyetler hakkındaki yorumları karşılaştırıldığında çıkarılan bilimsel bulguların, gerçek anlamı tespitinde katkı sunup sunmadıkları da tartışmaya açıktır. İslâm'ın tarihî süreç içerisinde siyasî, ekonomik ve bilimsel yönden zayıfladığı dönemlerde bilimsel tefsir hareketinin ivme kazanması, İslâm toplumunun içerisine düştüğü gerilemeden ancak bilim-din birlikteliğiyle kurtulabileceği ve "İslâm'ın terakkiye mâni olmadığı" düşüncesinin yattığı

görülmektedir. Bu bakımdan bilimsel tefsir ekolünün savunmacı bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Esasen iman etmiş birey için Kur'an'daki bir bilginin bilimsel veriyle teyit edilmesine ihtiyaç yoktur. Kur'an, bilgi veren bir ansiklopedi kitabı değildir. Bu sebeple bilim adamının ele aldığı bilimi amaç edinmemektedir. Kur'an, bilim adamlarına araştırmalarında yön gösterecek bilgi vermekten ziyade bilim adamlarının ahlakî ve imanî yönleriyle ilgilenmektedir. Dolayısıyla Kur'an, nüzûl döneminde insanlar tarafından idrak edilebilen şeyleri örnek vererek insanların Allah'ın ilminin ve kudretinin farkına varmaları ve böylece insanları hidayete erdirmeyi amaçlamaktadır.

Bununla birlikte, bilimsel tefsirin tamamıyla işlevsiz olduğu da iddia edilemez. Bu tefsir ile Müslümanların bilime ve bilimsel çalışmalara teşvik edilmesi amaçlanmış olabilir. Bilimsel izahların, esas anlamın tespitinden sonra Kur'an'ın i'caz yönlerinden biri olarak âyetlerin dolaylı bir anlamı olduğunun kabul edilmesi de makul bir yaklaşımdır ve Kur'an'ın evrensel oluşuyla da paralel bir kabuldür. Ancak tek ve temel anlam olduklarını iddia etmek doğru değildir. Bilimsel tefsirin bir diğer müspet tarafı, Müslüman olmayanların hidayete sevk edilmeleri maksadıyla bir tebliğ metodu olarak kullanılabilmesidir.

Kâinatın yaratılmasıyla ilgili bilimsel tefsire konu olan âyetler yaratılış hakkında bilgi vermek ve insanlara yaratılış hakkında bilmedikleri şeyleri öğretmek yerine Allah'ın kâinatı ve yeryüzünü var eden tek kudret sahibi olduğunu, kâinatın insan yaşamı için elverişli hale getirildiğini, kâinattaki her şeyin insanın emrine verildiğini, böylelikle insanları inanç esasları konularında özellikle tevhid inancına davet etme amacı taşıdığı görülmektedir. Sonradan keşfedilen bilimsel veriler, âyetleri anlama ve yorumlama çalışmalarında Allah'ın sonsuz ilmini ve kudretini öğretme maksadı taşırsa böyle bir tefsir çeşidi makul görülebilir. Ancak zaman zaman bilimsel tefsir savunucuları tarafından âyetin aslında kastettiği anlamın nüzûl döneminden sonraki dönemlerde keşfedildiği ya da bilimsel veriler neticesinde Kur'an'ın kastedilen asıl anlamına ulaşılabildiği düşüncesinin iddia edildiği görülmüştür. Böyle bir durumda âyetlerin nüzûl döneminden bu yana ihtiva ettiği anlamların, henüz ortaya koyulduğu ve daha önce anlaşılmamış oldukları iddia edilmiş olmaktadır. Elde edilen bilimsel bulgu ve bilgiler âyet tefsirlerinde değerlendirilirken, âyetten bilgiye ulaşmaktan ziyade bilgiden âyete varma çabasının tercih edildiği görülmektedir. Bu yaklaşım neticesinde önceki dönemlerde söz konusu âyetlerin tam anlamıyla veya doğru anlaşılmadığı ya da eksik anlaşıldığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bu durum "mübîn" olan ve mesajlarını açık bir

dille anlattığını ifade eden Kur'an'ı, kendi içinde çelişkili ifadeler barındıran bir kitap durumuna düşürecektir ki bu da doğru değildir.

Kur'an âyetleri Allah'ın sonsuz ilmini ve kudretini benimsetmeyi, insanlara doğru yola ulaşma noktasında kılavuz olmayı, öğütleriyle düşünmeye sevk etmeyi, ahiret hususunda uyarıcı olmayı ve risâletin hak olduğunu ispat etmeyi amaçlamaktadır. Son dönemlerde bilimsel tefsir anlayışı ile kaleme alınan tefsirler ise Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunun ispatının, içerdiği bilimsel i'câza dayandığını öne sürmektedir. Kur'an, kendi özgün üslûbu üzerinden verdiği örneklerle son ilâhî kitap olma hakikatini ispatlama yoluna giderken, bilimsel tefsir anlayışında keşfedilen bilimsel verilerin Kur'an'ın hakikatini ispatladığı görüşüne meyiletme söz konusudur.

Araştırmada bilimsel tefsire konu olan kâinatın yaratılmasıyla ilişkilendirilen Kur'an âyetlerini bilimsel verilerden istifade ederek tefsir etmenin ve âyetlerin bağlamlarının göz ardı edilerek yorumlanmasının uygun olup olmadığı tetkik edildikten sonra âyetlerin asıl anlatmak istediği mânasına ulaşabilmek için selefin âyetlerden neler anladıklarının tespitinin zaruri olduğu sonucuna varılmıştır. Kur'an'ı en iyi anlayan ve gelecek nesillere en doğru şekilde aktaran Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiündür. Bilimsel verilerden hareketle âyetlere yeni anlamlar yüklemek, sanki onlardan daha iyi anlıyormuş gibi bir yanılgıya düşülmesine de sebep olabilir. Söz konusu yorumların sonraki dönemlerde kaleme alınan tefsirlerle mukayesesı sonucunda, bilimsel tefsir anlayışıyla yapılan bu yorumların âyetlerin asıl maksadına delalet etmediği bununla birlikte tâli bir anlam olarak kabul edilmeleri kaydıyla yorum zenginliği kattıkları anlaşılmıştır. Kur'an mûciz ve evrensel bir kitaptır ve bilime karşı değildir. Dolayısıyla zımnen bilimsel hakikatlere de işaret ettiği kabul edilebilir. Netice itibariyle bilimsel tefsir anlayışı bir tebliğ metodu olarak kullanılabilir ve materyalist, pozitif bakış açısına sahip kültürlerde doğup büyüyen insanların hidayeti için bu tefsir yönteminden istifade edilmesi maslahatı celbedebilir.

KAYNAKLAR

- Agitoğlu, Nurullah. *Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Rolü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu‘cemu’l-müfrehes li elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*. çev. Mahmut Çanga. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Ağralı, Ahmet. *Semâvât ve Arz Hakkındaki Âyetlere Bilimsel Yaklaşımlar*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları, 1994.
- Akbaş, Ahmet. “Bilimsel Tefsire Dair Tartışmaların Güncel Değeri”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/15 (Mart 2016), 81-86.
- Akbaş, Ahmet. *Kur’an ve Pozitif Bilim*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019.
- Aksan, Doğan. *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi, 1998.
- Aksan, Doğan. *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1987.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- Ark, Ümmühan. “Fıkıh-Bağlam İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2019), 158.
- Arslan, Hüsamettin. “Bağlam”. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. İstanbul: Risale Yayınları, 1990.
- Arslan, Yahya. *Kur’an’ı Kâinat ve İnsan Kitabı ile Anlama ve Yorumlamanın İmkânı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Atalay, Orhan. *20. Yüzyıl Tefsir Akımı İçtimâî Tefsir*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Ateş, Abdurrahman. “Geçmişten Günümüze Bilimsel Tefsir Okulu”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/4 (2002), 123-140.
- Ateş, Ayşe. “Kur’an’ı Anlamada Bağlam”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Haziran 2018), 358.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Yorumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Atik, Kemal. “Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî ed-Dımaşkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/573-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Aydüz, Davut. *Kur'an'a Dair İncelemeler*. İstanbul: Nil Yayınları, 2000.
- Bağçivan, Mehmet. *Kur'an Yorumunda Bağlamın Sınırlayıcılığı*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Bağçivan, Mehmet. "Kur'an Yorumunda Bağlamın Sınırlayıcılığının Problemleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (Ekim 2021), 3317.
- Bakkal, Ali. *Kur'an'ı Anlamada Siyak Sibakın Önemi*. Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulü. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009, 12-13.
- Baltacı, Burhan. *Şatibi'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2004.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. İstanbul: Dersaadet Kitabevi, ts.
- Bozkurt, Nuri. *Bilimsel Tefsir Adına İncelenen Âyetlerde Bağlamın Gözetilmesi Problemi*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Fahreddin er-Râzî ve Tefsiri". *Anadolu Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1977), 13.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cevherî, Tantâvî. *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Mustafa el-Babî'l Halebi, 1932.
- Cündioğlu, Düccane. "Tefsirde Helenizm, 'Bilimsel Tefsir' Zaafları ve Eleştirisi". *Bilgi ve Hikmet Dergisi* 4 (Güz 1993), 152-153.
- Cündioğlu, Düccane. *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*. Ankara: Fecr Yayınları, 1995.
- Cündioğlu, Düccane. "Kur'an'ı Anlamanın Anlamı". *1. Kur'an Haftası Sempozyumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 1995.
- Çakır, Cemal. "Bağlam". *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Etik Yayınları, ts.
- Çapan, Ergün. "Şâtîbî'nin İlmî Tefsir Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (Erzurum 2012), 279.
- Coşkun, Selçuk. *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*. Ankara: Aktif Yayınları, 2003.
- Dârimî, Ebû Muhammed. *Sünen-i Dârimî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010.

- Deliser, Bilal. *ez-Zerkeşî ve Kur'an İlimlerindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Demir, Ömer. vd. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 1992.
- Demir, Şehmus. “Kur'an'ın Bilimsel Veriler Işığında Yorumlanmasına Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010), 403-407.
- Demirci, Muhsin. *Konulu Tefsire Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2006.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Dirâz, Muhammed Abdullah. *En Mühim Mesaj Kur'an*. İzmir: Akçağ Yayınları, 1994.
- Dirâz, Muhammed Abdullah. *Kur'an'a Giriş*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Doğan, Mehmet Zeki. *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'an'ın İ'câzı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ebû Dâvûd, İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Nasırüddin Elbani. Kuveyt: Garasli'n-neşr, 2002.
- Erdem, Hüsameddin. “Mârifetnâme'ye Göre Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Düşünce Dünyasından Bazı Görünümler”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2019), 8.
- Eren, Cüneyt. “Bilimsel Tefsir Metodolojisi”. *İslâmi İlimlerde Metodoloji/Usul Meselesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2005.
- Ergün, Mehmet. *Vaaz ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Âyetler*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020.
- Erol, Merve. *Bilimsel Tefsir Yöntemi: Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş Örneği*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ergün, Mehmet. *Vaaz ve Hutbelerde Bağlamından Koparılan Âyetler*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020.
- Erol, Merve. *Bilimsel Tefsir Yöntemi: Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş Örneği*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Ferrâ, Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'an*, tkh, Ahmet Yusuf en-Necâtî vd, Mısır, ts.
- Gazzalî, Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. Mısır: Matbaatü'l Ezheriyye, ts.
- Gezer, Süleyman. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.

- Gezer, Süleyman. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu Bir Zihniyet Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Gezgin, Ali Galip. *Tefsîrde Semantik Metod*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Görmez, Hatice. “Beşer Dilinin İmkânları ve Kur’ân-ı Kerîm’in Anlatım Üslûbuna Dair”. *Journal of Islamic Research* 27/1 (2016), 25.
- Görgün, Tahsin. “Bağlamcılık”. *Felsefe Ansiklopedisi*. İstanbul: Etik Yayınları, 2004.
- Gözeler, Esra. “Mekkî-Medenî Sûre Tertipleri: Hz.Âişe, İbn Abbâs-Kurayb, Mucâhid ve Kâtâde Rivayetleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/1 (2017), 227-229.
- Güler, Musa. “Kur’ân Âyetlerinin Yorumlanmasında Dilsel/Metinsel Bağlamın Önemi: Muhammed Abid el-Câbirî Örneği”. *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Güllüce, Veysel. “Destekleyenler ve Karşı Olanlar Açısından Bilimsel Tefsîr”. *Kur’ân ve Pozitif Bilim Sempozyumu*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’ân Araştırmaları Merkezi, 2019.
- Güllüce, Veysel. *Bilimsel Tefsirde Usûl*. Erzurum: Aktif Yayınları, 2007.
- Güllüce, Veysel. “Kur’an’a Bilimsel Yaklaşımın Değerlendirilmesi”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi Yayınları, 2010, 377.
- Güloğlu, Nazife Vildan. “Tefsirde Bağlama Riayet ve Katlû’l-enfûs Yorumlarına Etkisi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 11/3 (2022), 1912-1913.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Gürman, Ceyda. *Tâbiûn Dönemi Tefsiri ve Medineli Müfessirler*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Güven, Şahin. *Kur’an’ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: Denge Yayınları, 2005.
- Haliloğlu, Hasan - Başaran, Kübra Nur. “Kâinatın Yaratılışı ve Yok Oluşu (Tefsirler ve Modern Bilim Işığında)”, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)* 8 (Haziran 2021), 27.
- Hulî, Emin. *Kur’ân-ı Kerîm Tefsirinde Yeni Bir Metod*. çev. Mevlüt Güngör. Ankara: Kur’an Kitaplığı Yayınları, 1995.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’. *Tefsîrü’l-Kur’ani’l-azîm*. Beyrut: Dâru’l-Marife, 1969.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Kahire: Dârü’l-Hadîs, 2020.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadr, 1994.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed. *Fasl'ül-makâl*. çev. Nevzad Ayasbeyoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1955.
- Karaman, Hayrettin. vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karaman, Fikret. *İslâm ve Yorum III*, ed. Mehmet Öztürk vd. Ankara: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Karlığa, H. Bekir. "Fî Zılâli'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karslı, İbrahim Hilmi. "Kur'an'ın Bilimsel Tefsiri Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Diyanet İlmi Dergi* 46/3 (2011), 80.
- Kaya, Seyfettin. "Batlamyus'un Astronomi Anlayışına İslam Dünyasından ve Selçuklulardan Eleştiriler ve Düzeltmeler". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/9 (2019), 22.
- Kırca, Celal. "Bir Anlama Sorunu Olarak Kur'an Yorumlarında Rasyonalizasyon". *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010.
- Kırca, Celal. *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2010.
- Kırca, Celal. "İlmi Tefsir Ekolünün Problemleri". *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 55 (Samsun 1989), 195.
- Kırca, Celal. "Kur'an'ı Anlama da Dil Problemi". *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1/9 (Temmuz 1998), 39.
- Kırca, Celal. "Kur'ân'ı Anlama Sorunları ve Yöntemleri". *Bilimname Dergisi* 2014/1, (2014), 19.
- Kırca, Celal. *Kur'an ve Bilim*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Kırca, Celal. *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Kırca, Celal. "Kur'an ve Modern Bilim (İlişkisi-Sahası-Sorunları)". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/15 (2012), 16-17.
- Koç, Hamza. *Lise Öğrencilerinin Yerçekimi Konusuna İlişkin Algılarının İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsir El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

- Komasyon. “Bağlam”. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Basım Evi, 1998.
- Köroğlu, Cemile Zehra. “Bilim Kavramının Gelişimi ve Günümüz Sosyal Bilimleri Üzerine”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2016), 2.
- Kubat, Mehmet. “Kur’an’ın Öğretisi ve Modern Bilimin Verileri Işığında “Düz Dünya Teorisi”nin Tartışılması”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Kasım 2019), 322-347.
- Kutluer, İlhan. “Kâtip Çelebi ve Bilimler: Keşfü’z-zunûn’un Mukaddimesinde “el-İlm” Kavramı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 98-99.
- Kutluer, İlhan. “Keşfü’z-zunûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Maden, Gülhan. “Münâsebâtü'l-Kur’ân İlmi Çerçevesinde Mâide Sûresinin Değerlendirilmesi”. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (Aralık 2022), 166.
- Marulcu, Hasan Tevfik. “Enbiya 21/30 Bağlamında Kelam-Belagat İlişkisi -Ateizme ve Deizme Bir Reddiye-”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 31 (Şubat 2018), 310.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Mertoğlu, Suat. “Kur’an’ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği”. *Dîvan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (Ocak 2011), 105.
- Mertoğlu, Suat. “Tefsîrü'l-menâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/298-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Mevdûdî, Ebû'l-Â'lâ. *Tefhimu'l-Kur’ân*. çev. Muhammed Han Kiyani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Mücâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc. *Tefsîru Mücâhid*. Mısır: Ebu'n-Nîl, 1989.
- Nesefî, Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Tefsîr fi't-tefsîr*. ed. Muhammed Coşkun. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 2019.
- Nevevî, Muhyiddin. *Riyâzü's-sâlihîn*. çev. Emin Özafşar - Bünyamin Erul. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Okumuş, Ejder. “İslâm’ın Yerel Bağlamları”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (2006), 69-70.
- Okumuş, Mesut. “İbn Kesir Tefsiri’nde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri”. *İslâmî İlimler Dergisi* 2/1 (2007), 139-159.

- Okumuş, Mesut. “Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi”. *Sosyal Bilimler Erzurum Kültür Eğitim Vakfı (EKEV) Akademi Dergisi* 6/13 (2002), 135-136.
- Oruç, Ayşe Betül. “Âyetler Bağlamında Âlemin Yaratılışındaki Denge”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (Eylül 2018), 538-543.
- Osmanoğlu, Harun. *Kur’ân Bilim 70 -Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimlerle İlgili Kur’ân Âyetlerinin Araştırılması-* (Kayseri: Gül-San Yayınları, 1996), 2-5.
- Özdemir, Faruk. “Semantik ve Analitik Açından Kur’ân’da “Maraz” ve Türevleri”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2015), 50.
- Özdemir, Faruk. “Kur’an’da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (2015), 59.
- Öztürk, Mustafa. “*Bilimselci Kur’ân Yorumlarının Genel Kritiği*”. Kur’ân ve Pozitif Bilim Sempozyumu Kitabı (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’ân Araştırmaları Merkezi Yayınları, 27 Nisan 2019), 217.
- Pala, İskender. “Kün”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/552. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra. “16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinde Felsefe ve Kelâm Bilginleri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (Ocak 2015), 124.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahreddin. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Dâru ihyai’t-türasi’l-Arabî, 1999.
- Rickman. *Anlama ve İnsan Bilimleri*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Sellâm, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. Beyrut: Darü’l-kütübi’l-ilmiyye, 2004.
- Sevinç, Sümeyye. *Gazzâlî’de İlim*. Ankara: Astana Yayınları, 2023.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*. Mısır: el-Matbaatü’l-Ezher, 1900.
- Süleyman, Mukâtil b. *et-Tefsîrü’l-kebîr*. Beyrut: Dârü’l-ihyâi’t-türasi’l-Arabî, 2002.
- Soysaldı, Mehmet. “Kur’an’ın Getirdiği Evrensel Prensipler”. *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences* 2/3 (Şubat 2007), 148-149.
- Söyler, Abdussamed. “*Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*” İsimli Eserde Bilimsel Tefsir Anlayışı. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü’l-Halebî, 1940.

- Şâtıbî, Ebû İshâk. *el-Muvâfakât fî usûli 'ş-şerîa*. Beyrut: Dârü'l-mârifet, 2001.
- Şimşek, Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2014.
- Şimşek, Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi 'u'l-beyân an te'vî'l-Kur'ân* (Kahire: M. el-Bâbî el-Helebî, 1954.
- Taghiyev, Kavsar. *Gazzâlî - Şâtıbî Sarkacında Bilimselci Tefsir*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Tekin, Halil İbrahim. "Bilimsel Tefsirin Serencâmı: Zağlûl en-Neccâr Örneği". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 3/1 (2021), 64.
- Tekin, Halil İbrahim. *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu Zağlûl en-Neccâr Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Tekineş, Ayhan. *Hadîsleri Anlama Problemi*. İstanbul: Işık Yayınları, 2002.
- Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Topaloğlu, Bekir. "Mârifetnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/58. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Topaloğlu, Bekir. "Hudûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/304-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uçarol, Rifat. "Gazi Ahmed Muhtar Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/ 448. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Uzun, Nihat. "Âyetlerin Esas Anlamının Tespitiyle İlgili Önemli Bir Konu: Kur'an'ın Nüzûl Dönemi Muhatapları". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim 2020), 188-189.
- Uzun, Nihat. *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Uzun, Nihat. "Hz. Peygamber'in Tefsirinde "Bağlam" Meselesi". *Bilimname Dergisi* 1 (2012), 136.
- Ünver, Mustafa. *Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü*. Ankara: Sidre Yayınları, 1996.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali. *el-Veciz fî kitabi tefsiri 'l-azîz*. Dimeşk: Daru's-Şamiyye, 1994.

- Yalçın, Recep. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili" Tefsirindeki Bazı Kevni Âyetlerin Yorumları*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Ahmed Mustafa el-Merâğî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29/163. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yavuz, Ömer Faruk. "Gazzâlî ve İlmi Tefsir". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 41.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. haz. Âsım Cüneyd Köksal vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Yazoğlu, Ruhattin. "Dil-Kültür İlişkisi". *Ekev Akademi Dergisi* 6/11 (2002), 39-41.
- Yeniçeri, Celal. *Uzay Âyetleri Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1995.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1989.
- Yıldırım, Zeki. "Enbiyâ 30 Ekseninde Evrenin Oluşumu". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 52-59.
- Yılmaz, Hasan. "Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var mı?". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (Erzurum 2006), 190-195.
- Yılmaz, Gizem. *Orta Çağ Avrupası'ndaki Karanlık Feodalizmin İktisatla Aydınlanması*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yılmaz, Mehmet Faik. "Münâsebâtü'l-âyât ve's-süver". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 31/568. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yurtoğlu, Bilal. *Keşfü'z-zunûn ve Kâtip Çelebi'nin Bilim Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Yüksek, Muhammed. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Bağlam Bilgisi'nin Referansları ve Sınırları*. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2016.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire 2005.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1986.
- Zürkânî, Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân*. ed. Faik Akçaoğlu. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Muhammet Eser

Eğitim Durumu

Lise : Bafra Anadolu İmam Hatip Lisesi, 2012-2016

Lisans : Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 2017-2021

Yüksek Lisans: Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı, 2022-2024

Mesleki Deneyim

İş Yeri : D.İ.B, Erfelek Müftülüğü, İmam-Hatip, 2018'den itibaren